

RECENSIONS

Ramon ARAMON I SERRA, *Estudis de llengua i literatura*. Presentació de Joan A. ARGENTE. Prefaci i edició a cura de Jordi CARBONELL (Biblioteca Filològica, XXXIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1997, 773 pp.

Com es fa palès en una portadella que correspon a la pàg. 5 del llibre (acarada a una expressiva fotografia de Ramon Aramon), aquesta obra és un «recull d'articles de R. Aramon i Serra, publicats com a homenatge en el seu norantè aniversari».

D'entrada, doncs, vull posar-ne en relleu l'oportunitat: la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans ha volgut manifestar la seva simpatia i la seva gratitud a qui fou l'infatigable secretari de la Secció en un període de més de quaranta anys (que no foren de cap manera uns anys qualssevol, sinó de prova extrema). D'altra banda, aquests sentiments de la Secció desbordaven el marc institucional intern, per tal com en Aramon es barrejaren, com és sabut, la secretaria general de l'Institut i la secretaria de la Secció. La sabuda conjunció de funcions fa encara més meritòria l'actuació del doble secretari, lliurat en cos i ànima a refer -gairebé a ressuscitar- el moribund Institut de 1939. Per això, la Secció Filològica tenia consciència que el seu gest implicava un reconeixement de més abast, referit globalment a tot l'Institut.

Justificat l'objectiu del llibre, bé caldrà dir quelcom del seu contingut. Ja hem vist que es tracta d'un «recull d'articles» (s'entén: articles ja publicats). Tots els que integren aquest volum són coneguts dels especialistes i figuren als repertoris bibliogràfics o, en una bona part, foren comentats o discutits en congressos o en cercles erudits on cridaven l'atenció. Seria superflu de detallar i analitzar les peces del conjunt, tasca que s'hauria de fer pensant en uns especialistes que ja les coneixen. Com que sovint la dificultat per a ells era de constatar que alguns dels articles al·ludits s'havien tornat introbables, l'objectiu que persegueixo amb aquesta recensió és d'anunciar la reimpressió de tots aquests treballs. Així el volum, ultra una pregona justificació simbòlica i humana, en té una altra de pràctica i efectiva: ésser una eina de treball útil i eficaç que l'Institut ofereix als estudiosos.

Amb molt bon criteri, l'editor del text no ha adoptat la disposició material dels articles per ordre cronològic d'aparició, sinó per matèries. La identificació dels articles en resta granment simplificada. Aquests són presentats en quatre grups: 1) «literatura medieval a Catalunya» (pàgs. 17-429) i 2) «història de la filologia i de la llengua catalanes» (pàgs. 433-550); 3) «literatura vuitcentista a Catalunya» (pàgs. 553-704); i 4) «entorn del català literari modern» (pàgs. 707-773).

També corresponia a l'editor del text la responsabilitat de decidir sobre el procediment aplicable per a reproduir els articles recollits. Sembla que calia optar entre composició (tipogràfica o informàtica) i reproducció (fotomecànica o fofolítica). Crec que ha estat un encert d'escollir aquest segon procediment, que resolva problemes de temps i d'integritat dels textos i que tècnicament podia assegurar una reproducció molt satisfactòria.

No és casualitat que el primer grup, dedicat a la literatura medieval a Catalunya, empleni més de la meitat del volum: respon al vessant erudit que més bé retrata la formació filològica que Ramon Aramon havia rebut dels seus mestres. Pràcticament tots els articles giren entorn de les edicions de textos i de qüestions que sorgeixen a l'hora d'interpretar-los i de comentar-los. De fet, no hi ha solució de continuïtat entre aquest primer grup i el segon (història de la filologia i de la llengua catalanes), en el qual figuren un treball de conjunt sobre les edicions de textos antics i un repàs a la història de la llengua (que només és possible si hom parteix de textos ben editats). El tercer grup (literatura vuitcentista) dóna a conèixer uns aspectes de l'obra de l'autor que, bé que relativament secundaris, no deixen de fer llum sobre punts poc conreats. Com bé diu l'editor del llibre, el tema de la quarta part (la llengua literària moderna)

ha estat objecte d'una consideració especial per part d'Aramon (que, però, s'ha canalitzat sovint a través de treballs corporatius de la Secció Filològica o d'assessoraments, correccions i activitats semblants, que són menys vistents que els articles signats amb nom d'autor). Es tracta d'una consideració especial que s'explica davant el deteriorament que ha sofert -i sofreix encara avui- la llengua literària, per raó dels greus factors negatius que la condicionen.

Ens congratulem de l'aparició d'aquest volum que uneix, al joiós fet d'haver atès Ramon Aramon i Serra la respectable fita de noranta anys, la possibilitat de treballar amb una bella sèrie d'aportacions seves a la llengua catalana que darrerament s'havien tornat pràcticament inaccessibles.

Antoni M. Badia i Margarit

NOTA DE LA DIRECCIÓ: Amb l'anterior recensió aquest anuari s'associa al merescudíssim reconeixement de la lluita i la feina ben feta protagonitzades durant tants d'anys i tan difícils per Ramon Aramon i Serra des de l'Institut d'Estudis Catalans. La gratitud va acompanyada del millor dels desigs per al futur.

Feliu d'Urgell. Bases per al seu estudi. (Josep PERARNAU, coord.) (Studia, textus, subsidia, VIII), Barcelona i La Seu d'Urgell, Facultat de Teologia de Catalunya i Societat Cultural Urgel-litana 1999, 240 pp.

El volum aplega fragments de textos, articles, bibliografia i cronologia sobre el bisbe Feliu d'Urgell (anys 786-799), que han de servir com a base per al seu estudi. Commemorem en guany els 1200 anys del sínode d'Aquisgrà (799), en el qual Feliu d'Urgell fou condemnat i deposat de la seva seu. Per aquest motiu s'ha projectat la celebració d'unes properes Jornades Internacionals d'Estudi sobre aquest bisbe, a darrers de setembre del 1999. Mons. Joan Martí, bisbe d'Urgell, fa la presentació del llibre i de les Jornades d'Estudi.

El volum és estructurat en tres blocs. El primer recull els *Fragments textuais de Feliu d'Urgell*, a cura de Josep Perarnau (11-45). L'autor d'aquest aplec de textos en unes consideracions preliminars remarca que avui no disposem dels textos sencers i autèntics del bisbe Feliu, i per això, cal acudir a les cites textuais que apareixen en les obres dels seus contradictors o adversaris. Els fragments recollits provenen: I, de les obres d'Alcuí, *Contra Felicem Urgellitanum episcopum libri septem*, i *Lletra d'Alcuí a Elipand de Toledo* (completats amb els transcrits per Paulí d'Aquilea en els seus *Contra Felicem libri tres*: 31); II, el text [de Feliu], que els 'missis' d'Aquisgrà presentaren al bisbat d'Urgell, *Lletra als clergues i als fidels de l'Església d'Urgell*, (segons l'autor del recull, no resulta del tot clar que, tal com ens ha arribat, pugui considerar-se plenament un «text sencer i autèntic de Feliu d'Urgell»); i III, de l'obra d'Agobard de Lió, *Adversus dogma Felicis*.

El segon bloc inclou *Dos estudis d'autors catalans sobre Feliu d'Urgell*, a cura de Prim Bertran i Roigé (47-170): I, Lluís Nicolau d'Olwer, *Fèlix, bisbe d'Urgell (segle VIII)*, Barcelona, L'Avenç 1910; i II, Ramon d'Abadal i de Vinyals, *El domini carolingi a Catalunya*, reedició d'un capítol publicat per l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1986. Es tracta de dos estudis clàssics, d'autors catalans d'aquest segle, sobre el bisbe Feliu. La seva consulta esdevé súmmament útil, tant pel nombre de fonts documentals que empren (les indicades per Nicolau d'Olwer han estat revisades pel prof. Bertran, qui les ha completades d'acord amb els textos proporcionats per edicions crítiques modernes), com també per les reflexions historiogràfiques que fan sobre el tema, de manera que contribueixen a donar-nos a conèixer millor aquella crisi feliciana i les conseqüències que s'en derivaren.

El tercer bloc, és el *Butlletí bibliogràfic*, a cura de J. Perarnau (171-228). Primer estableix la llista d'obres que podríem anomenar les fonts documentals, les atribuïdes a Feliu i les dels seus adversaris que parlen d'ell. Després recull una àmplia bibliografia que abarca els estudis sobre el tema, escrits durant els darrers seixanta anys. Ambdues seccions havien estat ja publicades prèviament a ATCA, 16 (1997). Posa al dia aquest repertori bibliogràfic amb uns nous *Complements al Butlletí Bibliogràfic*. Tota aquesta bibliografia no en té prou de presentar simplement les obres, sinó que esdevé valuosa pels resums objectius, pels comentaris o recensions que en fa, de manera que el lector, en consultar-la, pot adonar-se del mèrit de cadascuna de les obres recensades i de les aportacions reals al tema, que cadascuna d'elles ofereix. Fineix el recull bibliogràfic amb unes conclusions o síntesi de l'estat de la qüestió sobre les interpretacions donades a la doctrina del bisbe Feliu, tot remarcant les noves aportacions fetes per alguns autors més recents.

I com apèndix final, el llibre acaba, tot presentant un esbós de la *Cronologia de Feliu d'Urgell i de la seva època* i una *Taula d'antropònims i de títols anònims* (229-239).

El present volum, del qual se n'ha conseguit una edició ben acurada, al nostre parer, aconsegueix plenament la finalitat que s'havia proposat, la de presentar les bases per a l'estudi del bisbe Feliu. Esperem que serà una bona eina de treball per a les Jornades sobre aquest bisbe, i que d'elles puguin sorgir noves llums o aportacions sobre un tema històric, tan important, el qual en el seu temps commogué l'Europa i tingué algunes conseqüències posteriors, ben notables per al nostre país.

Benigne Marquès

Cebrià BARAUT, *Diplomatari del monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles (segles IX-XIII)*, dins «Urgellia», XII (1994-1995 [1997]), 7-414.

Completades la publicació dels *Documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, dels segles IX al XIII, i la del *Cartulari de la Vall d'Andorra*, l'autor prossegueix el seu treball amb l'actual edició dels documents de Sant Sadurn de Tavèrnoles. En la línia de les esmentades edicions d'ell mateix o de les similars de tants d'altres ara en curs de publicació a Catalunya, el present conjunt consta d'estudi introductor (7-71), del cos documental pròpiament dit (72-351) i de les taules finals (352-414). Diguem ja de bell començament que qui no vulgui llegir tota la documentació, farà bé de donar una ullada prèvia a les quatre taules finals (onomàstica: 352-380; d'escrivans: 380-382; toponímica: 382-407; i d'esglésies: 407-418): segurament hi descobrirà allò que més li pot interessar i trobarà la indicació per a arribar-hi fàcilment.

Localitzada l'actual situació de Tavèrnoles, i recordades les denominacions que li són atribuïdes en la documentació publicada, l'estudi introductor entra en el tema dels orígens del monestir amb l'acte de donació a Tavèrnoles, que Leidrat, bisbe substituït a Feliu d'Urgell, féu de l'església de Sant Serni d'Ardèvol els anys inicials del segle IX; la particular importància d'aquella pàgina comença en el seu encapçalament, on es repeteixen els noms dels clergues urgellencs als quals l'esmentat Feliu havia adreçada la seva *Professio fidei* després del Sínode d'Aquisgrà del 799; hom ha discutit entorn l'autenticitat del document, però les raons adduïdes fins ara no tenen, segons l'editor, el pes que caldria «per a considerar-lo fals i del tot inventat» (10); per la seva banda, el crític afegeix que tant com ell el llegeix, no hi troba elements que no responguin a la situació d'aquell territori diocesà immediatament després de la crisi de Feliu d'Urgell; més encara, el text de l'acta podria desvelar un dels episodis majors de l'esbaldida a què fou sotmès el bisbat urgellenc després del Sínode d'Aquisgrà i assenyalar la importància que en moments diversos d'aquella crisi tingué Ardèvol.

Les pàgines següents s'ocupen d'una de les tres branques de l'esbaldida acabada d'esmentar, la de les fundacions monàstiques benedictines, en un primer moment concentrades en Tavèrnoles, on, ultra la del primer protagonista, Benet d'Aniana (qui segurament hauria in-

tentat d'afaiçonar al Tavèrnoles al sud dels Pirineus un bessó paral·lel de la seva Aniana del nord), destacaria la figura de Possedoni, abat de Tavèrnoles i després bisbe d'Urgell (10-15); aquella fou una llavor que, al costat de l'èxit demostrat per la constel·lació de monestirs filials (26-27), també degué topar amb serioses dificultats, car dos-cents anys més tard, el 1015, encara restava almenys un reducte de monaquisme no benedictí a Sant Llorenç de Morunys, finalment integrat en la línia predominant per l'acció conjunta del bisbe d'Urgell, dels comtes de Barcelona i de la comunitat de Tavèrnoles (113/44); i encara vers el final d'aquell segle, l'any 1082, l'abat de Meià es negava a introduir la regla benedictina a casa seva (162/91); tampoc no resulta massa clar com havien anat les coses a Vellanega, car d'una banda el 1023 o el 1093 hom parlava de «norma beatissimi Benedicti... inibi redintegrata», en pretèrit (173/22), però de l'altra el 1099 som informats d'una anterior donació d'aquell monestir a Tavèrnoles: «sub religioso et sanctissimo ordine beati Benedicti stabiliendum dereliqui», encara en futur (184/111/20-21): així, doncs, s'hi havia ja introduït la regla de Sant Benet o el ,redintegrata' era només la confirmació d'aquell projecte primitiu, encara no portat a la pràctica? Totes aquestes dades condueixen a la formulació d'una pregunta: fou en realitat Tavèrnoles, ja des dels primers moments de la reacció antifelicianiana i durant segles, el gran motor de la conversió dels monestirs urgellencs (dels urgellencs almenys) a la regla de Sant Benet? La pregunta es pot formular així: fou ,el', ,el gran' o només ,un' motor?

Després ens passen davant els ulls la formació i expansió del patrimoni monacal fins que a darreries del segle XII se li acabava l'empenta (potser frenada per la crisi càtara) (15-19; de fet, a mitjan segle XIII el monestir ja no podia estirar més el braç que la màniga i es veia obligat a vendre béns propis a fi de pagar deutes: 300/251); expansió que era constatada en l'acta de consagració de l'església de Tavèrnoles el 1040 (19-23: en aquell moment, per exemple, la biblioteca monacal tenia la xifra considerable de quaranta-cinc títols: 23; nombre que contrasta amb l'única Bíblia i els altres disset llibres de Sant Feliu i Sant Martí de (Castell)ciutat el 852: 90/17/20, ultra un antifoner esmentat en la línia 6 del final de la mateixa pàgina (no serien pas aquests volums les restes de la biblioteca emprada per Feliu d'Urgell?); fora d'aquests dos casos, només és documentat un missal donat el 924 per un prevere (87/13/15); també ens passen davant els ulls les successives butlles d'Urbà II el 1099 i en les de tres papes del segle XII (57).

Aquestes butlles, sobretot la primera, podrien donar la clau de les falsificacions dels documents més antics: el segon del present aplec, en efecte, només ha estat conegut per una transcripció, justament del 1099 (73/2); hi tornarem de seguida, perquè la clau és proporcionada per la comparació entre el document núm. 5, precepte autèntic de Lluís el Piadós, i el núm. 3, pretesa butlla de Lleó III: aquesta copia al peu de la lletra aquell precepte, fora de quan es tracta de referències a la seu de Roma, evidentment posteriors; afegits que també podríem constatar en el núm. 2 si tinguéssim l'original carolingi, que, amb tota seguretat, en comptes de l'actual text de la pàgina 74, línies 15-16, devia fer poc més o menys: «...trado ac subiicio sancte Orge-llitane ecclesiae sub iure et potestate beati Saturnini, et omnium eius successorum»; i així s'explica que el protagonista que integra l'església d'Ardèvol a Tavèrnoles sigui Leidrat, en tant que bisbe (o fent de bisbe) d'Urgell. Potser aquestes constatacions podrien ésser aplicades a tots aquells casos, en els quals trobem submissions a la Seu Romana en el moment en què aquesta imposava la seva autoritat jurisdiccional a les altres d'Occident: els diplomes fundacionals eren ,acomodats' a la nova situació, ni que fos ,documentant' (ací em pregunto si el ,transmutavi' de l'escatocol afegit el 1099 al núm. 2 no és realment indicador d'allò que féu realment l'abat Pere a Roma i, doncs, autoacusador), documentant, dic, com a esdevingudes actuacions impensables, com la de l'emperador Carlemany sotmetent un ,seu' monestir a la Seu Romana; existeix algun cas paral·lel d'un semblant acte d'aquell emperador?

El cert és que el mateix any 1099 el pes de Roma al comtat d'Urgell es fa palès amb una condició com la següent en una donació d'Ermengol V a Tavèrnoles: «... quando comes iturus est ad hostem vel in Romam, det abbas Sancti Saturnini clericos duos, uno cum cavalcatura et alteri ipse comes det cavalcaturam» (183/24-25): podem afirmar, almenys com a hipòtesi, que

el papa ja havia substituït l'emperador franc com a autoritat efectiva damunt els comtats catalans i que era normal d'anar a Roma? En la lluita entre els dos poders, l'espiritual havia triomfat en el comtat d'Urgell, car, no gaires anys després, el 1116, el successor, Ermengol VI, confessava: «... cum iniustum et execrabile esse compererim laicos aliquam habere potestatem ecclesiasticarum rerum» (193/122/5); per això, es multiplicaven les ,exvacuationes' o restitucions de béns eclesiàstics retinguts amb violència en mans dels feudals (196/25; 203/133). En un altre camp, el 1080 era encara considerat necessari d'assegurar mitjançant document públic que en l'església del castell de Llordà, acabat de conquerir, hom hi celebraria l'ofici litúrgic «sicut mos romane ecclesie est» (159/87/6).

La introducció continua subratllant la relació del monestir urgellenc amb la veïna Andorra (en un dels molts documents que s'hi refereixen trobem la primera descripció dels termenals andorrans [104/34/10-12; cf. 36]); també enumerant els monestirs que li eren afiliats (37-42), i establint l'abaciologi (42) i la tipologia dels documents ací publicats, ara distribuïts en setze grups (43-57); alguns dels dits documents (i no sols les falsificacions ja conegudes) presenten problemes de cronologia (58-64).

Les darreres pàgines introductòries enumeren les fonts de la compilació actual, basada en allò que resta dels antics cartularis de Tavèrnoles, amb l'afegit de noranta pergamins aplegats en fons esparsos, sobretot en els de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell (64-70); la pàgina 71 conté bibliografia i sigles.

L'atenció a l'estudi introductorï ens ha obligat a ocupar-nos dels primers d'entre els dos-cents noranta documents ací recollits. En els altres trobem, en general, les pautes tan conegudes en la documentació catalana contemporània: *Certum quidem (et) manifestum est...* (núms. 15, 28, 35, 63, 64, 72); *Placuit animis nostris et placet...* (núms. 23, 34, 38, 45, 52, 61, 65); *Magnum mihi et satis licitum...* (núms. 31, 34, 37, 39); i *Per hanc scripturam comutationis (donationis / venditionis)...* (núms. 41, 56, 57, 58, 66, 69, 70); però en un moment determinat la vigència d'aquells models comença a aflluïr: és a mitjan segle XI, i hom en pot veure la mostra en el document 73, del 1062 (147); el 1080 ens donaria un text totalment renovat com el del document 87 (159-160). És aquell un moment en què compareixen en la documentació d'altres novetats, com és ara la plena vigència del sistema feudal amb els seus senyorets locals, els seus mals usos, els nomenaments de batlles i els plets per riquesa i poder (156/85, del 1079); però no tot és negatiu: hom copsa una voluntat de renovació intel·lectual i qui sap si una vel·leïtat de protagonisme en les inesperades denominacions dels punts cardinals el 1071: «per quadrina climata, a parte scilicet eoa et occidua, necne australi et septemtrionali» (153/79/1).

Justament en la part ,australi' del comtat, en aquell punt que en el futur en seria el punt central, assistim a la conquesta de la ciutat de Balaguer, sempre qualificada de ,civitas', de la qual fins i tot coneixem el detall que, ja conquerida la ciutat, el 1105 els nous amos insistiren en el setge de la suda encara que s'haguessin quedat sense diners (186/113); hi ha documents que semblen concreció d'alguna de les donacions que segurament figuraven en un llibre del repartiment de Balaguer (170/100), o eren aplicació d'un altre de Lleida (224/259); en la conquesta recolzava el dret de patronat dels conqueridors damunt les esglésies (159/87); recordem, però, que també deixava morts (190/119/6-7).

Potser és explicable que, realitzades les reconquestes de Balaguer i de Lleida, la documentació sembli encalmar-se, si no fos per la presència constant d'actes intentant de desfer torts violents contra drets o béns de l'Església (docs. núms. 153, 170, 171, 176, 177, 183, 185, etc.): fins i tot trobem unes línies que indiquen com n'era d'inseguer fiar-se de petits senyors feudals: el 1171, en efecte, el bisbe d'Urgell obligava l'abat de Tavèrnoles a no realitzar en endavant concessions a feu (doc. núm. 172); però el fet és que pràcticament només llegim actes d'establiments en emfiteusi (docs. núms. 154, 156, 165, 166, 168, 174, 178, 179, 180, 182, 186, 194, 198, etc.), o de donacions a Tavèrnoles (157, 160, 161, 163, 167, 175, 188, 189, 190, 191, 195, 197, 199, etc.), algunes de les quals són autodonacions de qui s'integrava en la comunitat (docs. núms. 158, 162, 196, etc.); i alguna venda (docs. núms. 169, 173, 192, etc.);

assenyalem el cas de concessió d'església a un laic, al qual, contra el principi formulat pel comte Ermengol VI (193/122/5), havia de sotmetre's el rector (247/187).

Els documents dels darrers anys només ens proporcionen qualche cas destacable: som informats de problemes d'alimentació en algun monestir (276/223), d'altres de jurisdiccionals entre bisbes i abats: entre la Seu i Tavèrnoles (302/252; 310/260; 318/265); entre Lleida i Lasquarri (347/289); hi ha el fragment d'un judici, que són les declaracions de testimonis entorn una venda il·legal (322/266); i una denúncia per bestialitat (341/281); constatem que tant Jaume I com Jaume II exercien com a reis i així també els comtats s'anaven sotmetent al poder reial (342/283; 350/290).

Tal com Cebrià Baraut ens té acostumats, la transcripció dels textos llatins és fluïda i fa goig de llegir, tot i els comptadíssims entrebancs que entren dins la ,ratio' d'una obra humana: ,inquestum' per potsers ,in questum' (144/169/9); ,venerabiles' per ,venerabilis' (181/109/19); ,dmitto' per ,dimitto' (274/220/2); ,heridi' per ,heredi' en la mateixa pàgina, línia 10 del final; ,nostris' per ,nostri' (278/225/1); entrebancs que només són recordats a fi que el lector vegi que el judici ,fa goig de llegir' és escrit a plena consciència d'aquestes i de les altres comptades faltes.

És sabut que el llatí d'aquells segles entorn l'any 1000 conté paraules catalanes: els topònims, ja molt primerencs, i substantius comuns, que van assenyalant la força de la nova llengua romànica: ,vilar que vocant Morters', el 913-914 (82/8/12 del final); ,casa, prat, serra, iornals', en una sola pàgina del 970 (93/21/5, 4 i 1 del final); ,roca' i ,torrent', potser el 986 (100/28/6 i 7); tombem segle i mil·leni i ja trobem tota una frase el 1012: «tort et engan habebat factum» (110/41/8 i 10); un any abans compareixia ,afronta' (110/40/5); ,feu', el 1030 (119/50/7); ,ciutat', el 1032 (120/51/112); ,selers' el 1038 (125/56/13); i el 1040, ,alou, mas, puigt' (130/línia última, i 131/4); aquell any, la llengua catalana ja es podia permetre d'ésser poc menys que predominant en tot un document (133-134/60). És en aquest context on ens permetem de posar a l'autor la pregunta següent: per què no normalitzar l'accentuació de les paraules i sobretot dels topònims ja catalans? Seria un ajut a llur comprensió, car no és igual llegir ,Corsà' (131); ,argencada' que ,argençada' (139/64/línia 17 del final); ,Lanca' que ,Lançà' (150/76/13); ,Lorda' que ,Lordà' (161/89/6); així ens estalviaríem d'extranyar un ,pedro', si llegíssim ,pedró' (164/94/6); i darrera pregunta: per què no publicar el regest en els casos en què, perdut el text, aquell s'ha conservat, com en 103/33? I una observació: el lector troba, per exemple, en els regests previs al text dels documents (73/2, 74/3, 99/28, etc.), la sigla SSU, la qual, cercada en la llista de la pàgina 71, resulta inexistent; el lector suposa que correspon a SSE, però li'n manca la certesa.

Remerciar i felicitar l'editor d'aquest bé de Déu tan dignament transcrit i presentat és d'absoluta i estricta justícia, cosa que el crític fa amb un gust sobreafegit, en tractar-se del cordial amic P. Cebrià Baraut.

Josep Perarnau

Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300). Edició i estudi a cura de Josep M. MARQUÈS [I PLANAGUMÀ] (Diplomataris, 11), Barcelona, Fundació Noguera 1997, 724 pp.

Com els altres volums de documentació mil·lenària de Catalunya, l'edició dels quals, en la mateixa col·lecció o fora, ha estat tan abundosa els darrers anys i als quals aquestes pàgines han dedicada tanta d'atenció, el que ens ocupa es presenta en forma de tríptic constituït per una introducció (11-53), el cos del volum dedicat a quatre-centes quaranta-dues escriptures antigues (55-632) i la taula única d'antropònims i de topònims (633-717).

També els diplomes d'aquest volum són durant un llarg segle formulats amb mòduls que ens són ben coneguts: *Ego... et ego... vinditores sumus...* (57/11; 70/12; 75/18); *Per banc scripturam...* (núms. 2, 12, 20); *Certum quidem et manifestum est...* (67/7; 72/14), *Placuit in animis nostris...* (69/11); pautes que a poc a poc anaren desapareixent dels actes de donació, de compra-venda, i sobretot d'establiment de terres (en un cas almenys, el 1045, una d'aquestes és definida de 'carta taskaria': 72/14/5) o de cases, que constitueixen la majoria de les peces ací transcrites; enmig d'aquest cabal, de forma més escadussera compareixen testaments, sacramentals o no (110/49; 168/103 (per raó d'emprendre un viatge); 205/135; 226/153; 271/189; 339/238; 397/271; 423/286), amigables composicions (138/78; 143/83), querimònies (96/36), la dotació per al casament d'una Empúries amb un Cervera (145/84); i una considerable quantitat de sentències, judicials o arbitrals (187/120; 190/122; 228/154; 230/155; 234/158; 277/191; 283/197; 291/202; 345/240; 374/255; 409/279; 411/280).

La majoria de peces és relacionada amb el monestir de Sant Daniel i amb la comunitat de religiosos, tal com veurem de seguida.

La primera constatació davant aquest llibre és quantitativa: en els cinquanta anys que van del 1251 al 1300 es generà i s'ha conservat més documentació que la que correspon als més de tres-cents anys que van del 924 al 1250: dues-centes vint-i-cinc escriptures contra dues-centes disset; encara que cal tenir en compte les possibles pèrdues, la diferència és termòmetre de com la lletra escrita augmentava la seva importància en aquella societat de la Baixa Edat Mitjana.

Però no cal dir que la importància d'aquesta compilació no és únicament estadística; ben al revés, ens permet, d'una banda assistir a la creixença de la mateixa institució que és el monestir benedictí de Sant Daniel, però no pas com si fos una mònada leibniziana, ans de forma paral·lela a com evolucionava la pròpia societat. Hi ha documents fundacionals atorgats per la casa comtal de Barcelona del 1018 (61/5; 63/6; Jaume I l'alliberaria d'obligacions militars: 180/114; i la col·locaria sota protecció reial: 200/131; 408/277), deu anys després dels primers passos, ja consta una comunitat governada per una abadesa (68/9); el 1237 arribaria la protecció papal (244/163), completada amb noves confirmacions (294/204; i formulada amb més extensió i precisió (295/205; 310/214; 371/252); amb el pas del temps, la institució anà desplegant branques a l'interior del mateix monestir, dotades de bases econòmiques pròpies: l'enfermeria fou la més primerenca i la més ben dotada (177/112; 182/116; 193/125; 213/139; 239/161; 261/178; 3328/229; 343/178); seguirien la pietaria (276/190; 290/202; 306/212; 374/255; 403/275; 427/287), el vestiari (304/210) i la cambreria (360/244), potser la sagristia (415/282; 416/283); la comunitat era servida per un capellà i un setmaner o hebdomadari (259/176/11-12); i no mancà alguna institució de nova capellania (400/274). De tant en tant les monges signen documents particularment importants, cosa que permet de saber quines constituïen la comunitat en aquell moment o almenys en formaven part (139/78; 177/112; 253/170; 277/190; 278-279; 293/202; 305/210; 309/213; 361-362; 370/250; 378/256; 383/259); recordem, però, que ésser monja de Sant Daniel no era pas sempre per espontània voluntat personal i lliure, tal com fa suposar el cas d'aquells pares que donen simultàniament una filleta seva i tres feixes de terra perquè sigui admesa (94/35; i no és cas únic: 118/58).

La institució visqué els seus primers cent-cinquanta anys sota sobirania, almenys nominal, dels reis francesos; però cap a finals del segle XII, fins i tot el reconeixement nominal desapareixia, en no datar els documents per l'any del regnat d'aquells monarques i començar la d'any de l'Encarnació, que arribaria a mitjan segle XII (132/7: era el 1182).

Allò que, en canvi, no es pondria, almenys abans del 1301 era el sistema feudal: els ja esmentats plets i sentències, querimònies i establiments hi responen, en particular els establiments de batlle al servei del monestir (311/217; 359/243; 381/259), i la consegüent propietat útil, que esdevé objecte de compravenda (337/236); i amb el no menys consegüent sistema de prestacions feudals, que en un moment determinat ens són enumerats a la menuda; s'ho val de transcriure aquelles ratlles: «...censis, usaticis, agrariis, chestis, toltis et forciis, traganis, guei-

tis, homicidiis, cuguciis, exorchiis, capitibus fractis, arcinis, boschis, riberis, entratis et exitis honoris atque redemptionibus hominum et feminarum, aquis et pasturis, aquisductibus et reductibus, tretis novis et vetulis, castlaniis, iuvis, operibus et nunciis et passadges, ovis et caseis, baiuliis, stadges, albergis et cetera...» (169/104/12-19); devia ésser clar que aquella càrrega era injusta, perquè el text continua: «...que ibi accipere videmur bona vel mala consuetudine, iuste aut iniuste...» (líñ 19-20; cf. 122/60/8-9; 127/65/13)); fins i tot podem concretar allò que el mot *usatge* arrossegava: «Petrus de Abadenchis facit hunc usaticum domino suo, scilicet, unum par gallinarum et unum par hocaseorum (*io*) et duos solidos de bona moneta et tres quarterias bladi recte mesure et unam botam vini primi et quinque denarios de bona moneta pro albergia suo baiulo et unum co[phanum?] racimorum suo domino» (175/110/6-1 finals); en un altre lloc trobem allò que l'*agrarium* pot significar en un cas concret (317-318/220) o la *tragina* (383/260/6-10). Afegim, car no és detall esmentat en els fragments acabats de copiar, que una de les concrecions del sistema era la *solidesa*, expressada així el 1256: «...unam personam nostram solidam propriam et quietam cum omnibus bonis suis et cum persona illa cum qua fuerit inde coniuncta in coniugio, cui persone damus et concedimus predictum mansum et honorem...» (365-366; cf. 394/267; 399/272; 409/278; 417/283).

També en aquestes pàgines trobem confirmada l'estructura bàsica de la societat medieval, la de l'adscripció a una de les tres *Lleis* o religions coexistents damunt una mateixa terra: hi compareixen, en efecte, una sarraïna esclava el 1158 (110/49/9 del final), un nombre considerable de sarraïns poc després de l'any mil (65/6/14; 67/7/7 i 12; 117/57) i el 1255 àdhuc el cas no massa freqüent de tota una família jueva posseïdora de la propietat útil d'una vinya (338/237); diguem, però, que els jueus no eren els únics a ésser exclosos de certs actes legals, car en l'establiment d'unes cases vora Sant Daniel mateix, la senyora abadessa feia avinent a l'emfiteuta que «non possitis alienare burgensi neque iudeo» (176/111/4 del final). Els cristians seguien governant-se «secundum Gotice Legis decretum» (77/19/13; 85/26/4), completada, però, o substituïda per la legislació feudal dels *Usatges de Barcelona*, que per alguna raó són esmentats almenys sis vegades en la sentència d'aquell plet exquisidament feudal de les pàgines 345-354: 347/18, 25, 32, 39-40; 348/5-6 i 15. Com si fos un recordatori de la lluita que de vegades es podia establir entre les dites *Lleis*, ja el 1244 un matrimoni de gironins (ell es posava significativament Joan de Girona) que s'havien establert a València (perquè ell havia participat en la conquesta?) nomenava procuradors per a la venda de les seves cases (en plural) de Girona (281/194).

És normal de considerar que en aquella societat els clergues sabessin de lletra i els laics no; però no és una idea massa exacta, car el 1108 el clergue que tenia l'ofici de sagristà de Sant Fel·liu de Girona s'havia de reconèixer «propter ignorantiam scribere non valens» (93/33/8); això no obstant, ja el 1015 la Seu de Girona tenia un «Falcucius levita, doctor parvulorum» (62/15 del final); successivament coneixeríem un «Berengarii, Gerundensis capitis scole» (97/11-12), un Magister Raimundus Iohannis, ecclesie Gerundensis» 308/213/7); una observació complementària: el 1085 ja compareix la canonja de Girona (83/24/10) i alhora hom pot constatar que el llatí emprat en els documents és millor: hi hagué relació de causa-efecte o fou pura coincidència?

Hi ha d'altres detalls que atreuen l'atenció entorn punts d'aquella societat, com és el fet que, si no m'erro, el primer mas compareix el 1018 (65/19) i per segona vegada el 1032 (71/12/1); després ja és normal de trobar-lo; la gent comença d'ésser identificada per noms dobles entorn el 1070 (77/19; cf. 87/28; 89/29); fou el 1105 un *mal any primer* o almenys un any de molta secada? El fet que el mes d'abril del 1106 un camp sigui lliurat en penyora d'un sester d'ordi o forment a tornar per Sant Miquel, cal suposar de setembre, obliga a pensar que la collita del 1105 fou dolenta (91-92/32); noranta anys més tard, el febrer del 1196, una vídua i els seus tres fills «magne famis necessitate urgente» es veien obligats a vendre el mas familiar (153/89/5): fou el 1195 un altre mal any? El 1142, un que volia emprendre el pelegrinatge a Jerusalem empenyorava el seu mas (103/43) i el 1203 un altre, que volia emprendre un viatge

no especificat, es venia el seu (168/103); la determinació d'un hereu no arribaria fins al 1242 i ho faria per exigències senyorials en el moment d'establir una propietat útil: «...stabilitatis in dicto manso unum ex infantibus vestris...» (269/18712-13), i l'any sobre, la imposició ja determinaria l'ordre de successió en l'herència indivisible: «...omnia... revertantur filio maiori... infanti subsequenti... minori infanti...» (274/11-9 del final); hom pot recordar en aquest context que el principi de successió per primogenitura només a mitjan segle XIV arribaria a ésser codificat com a llei de l'Imperi Romano-Germànic per la cèlebre Bulla Aurea de l'emperador Carles IV, de Luxemburg.

Davant aquesta riquesa de detalls, crida l'atenció l'absència diguem que absoluta de llibres: ni un; només en un cas, sembla que hi ha un llibre darrera una precisió: en l'autodonació de la comtessa Brunissén d'Empúries a monja de Sant Daniel trobem que ella estableix: «scribatur ibi obitus» (132/71/2 del final), i hom pensa que aquest 'ibi' són els darrers fulls d'un llibre litúrgic (oracioner, martirologi), on eren escrits noms i data de defunció d'aquells que la comunitat havia d'encomanar a Déu; fora d'això, en un moment determinat, el 1247, compareix un 'libellus' que deu ésser un quadern, segurament de paper (València ja havia estat reconquerida), que formava part d'un plet (291/202/3); després en compareixerien d'altres i llur presència seria normal en els judicis (p. e., 345/240/3); el 1243 també es presentà un conjunt de documents, «omnia instrumenta mea», que els marmessors havien de repartir als respectius interessats (275/12-10 del final). I ja que parlem de documentació, observem que el 1184 l'exercici de la notaria començava a ésser exclusiu del 'publicus scriptor' d'un lloc, car trobem per primera vegada aquesta signatura: «Ermengaudus levita et publicus scriptor Gerunde» (139/78; cf. també 140/79; 155/91/línia penúltima; 156/92, etc.); al cap de poc, el 1204, la situació es repetia a Besalú: «Bernardus presbiter et publicus scriptor Sancti Petri Bisulluni» (170/104; cf. 196/127); hi ha d'altres notaris oficials: «Ollarius, notarius domini episcopi» (246/164) i àdhuc «Ferrarius, notarius domini archiepiscopi» (142/81). En canvi, quan trobem la frase «et doceas me in tuo magisterio dum vobiscum stare voluero» (153/89/13 del final), hom pensa més en un aprenentatge d'ofici que en un ensenyament de lletra.

Pocs altres detalls han d'ésser assenyalats: seria interessant de saber què era el 1094 aquella «ecclesiola parva in honore sancti Iohannis antiquitus fundata cum pluribus sacriariis circumquaque constructis» (88/28/5); era una antiga institució monacal o una sagrera primitiva? En canvi, ja no hi ha dubte en la identificació el 1243 de framenors a Girona, que, de més a més, ja havien començat les obres d'església i convent, car ja hi ha deixes «operi fratrum minorum» (273/189/13, 14-15; 274/6; cf. 424/286/19, del 1269); els dominicans trigarien quelcom més a comparèixer en aquesta documentació, i ho farien el 1256 a Castelló d'Empúries (370/250/11-12); torce anys més tard ja surt el convent de Girona: «domui predicatorum Gerunde» (424/286/18).

Aquestes pàgines han estat sempre particularment atentes a la presència de paraules tant del llatí decadent com del català incipient: heus-ne algunes mostres: 'inguationem' (67/7, del 1020), 'rankuratos mancusos' (73/14/4, del 1045); 'cellaria' (156/92/4 i 5, del 1199); 'anologistas' (343/9, del 1255); 'donatio ad pagesiam' (103/42/5, del 1142; 112/51), 'panestello' (203/133/8, del 1224); 'guarnimenta' (275/19, del 1243). I sense pretensió d'haver-les col·lides totes, heus ací la llista de paraules catalanes: 'reg' (84/25/3 final, del 1085); 'fexa' (106/4, del 1156); 'fexiolam': 260/177/5, del 1240); 'prad' (106/9, del 1156; aquesta, '-d' final també es troba en topònims: 'Viloprid': 136/75/5; 'Palaod': 142/81/10, del 1193; 'Funviéd': 166/101/5, del 1202); 'agual = gual' (92/32/5, del 1106); 'esplet' (105/44/14, del 1154); 'prioressa' (113/52/6, del 1164); 'cavaó', 142/82/2 del final, del 1193); 'gaudida' (162/97/7 del final, del 1201); 'païza' (172/107/4, del 1208); 'eixàvega' (203/133/8, del 1224); 'acapte' (211/137/2, del 1227); 'tornes' (221/147/13, del 1230); 'pars sive partida dicte arrabassate' (256/174/15, del 1239); 'panís/paniz' (348/5 del final, del 1255; 352/25 i 28). En algun topònim trobem els equivalents català i llatí: 'Plana de Lubtés - Plana de Luboteso' (71/9 i 18, del

1032); i em pregunto si, tot i la precarietat de la presència sarraïna en la contrada, aquesta no deixà rastre almenys en un topònim: 'hortum de Algevira' (274/16, del 1243).

El crític reconeix amb tota la satisfacció del món que la lectura d'aquests centenars de documents ha estat ben planera i agradable per la netedat de la transcripció i en ret el merescut elogi a l'editor i a la germana Rosalia Samsó, que «ha cooperat a la revisió de les transcripcions» (18); potser en la revisió de proves, com en tota obra humana, s'han esmunyit algunes faltes que fan el text dubtós: a 296/11-12: «oleum sacri consecrationis altarium» sembla que hauria d'ésser «oleum sacrum, consecrationes altarium»; a 346/3 del final: «racemis et iniuncta» sembla que hauria de dir: «racemis.» i potser en punt i apart: «Et iniuncta»; a 175/3 del final, el ,co' no havia d'ésser completat de manera que hom llegís ,co<phanos>'; potser la maquinària de l'automatització editorial s'ha menjat finals, com en ,mod<modo' (284/17) o ,sanct<sancti' (314/7); o alguna coma: ,aquis cultis<aquis, cultis' (132/71/11). Minúcies, com se veu, ben perdonables davant el gruix d'una feina ben feta.

El cos del volum és completat amb unes pàgines d'introducció (11-53) i amb taula única d'antropònims u de topònims (635-717). Hem d'assenyalar en les primeres la informació sobre el conjunt actual i els principals fons de l'arxiu del Monestir de Sant Daniel, part del qual és a Barcelona, ACA, Monacals. Hisenda, però ha integrat, d'altra banda, fons d'altres institucions (13-17); la reconstrucció de propietat i senyoriu del mateix monestir (30-41), i les llistes de monges que ocuparen els càrrecs principals de la comunitat (49-53).

Felicitem, doncs, editor, correctora i Fundació Noguera per aquest gran llibre, bo i desitjant que els següents estiguin a la seva altura.

Josep Perarnau

Diplomatari de la cartoixa de Montalegre (segles X-XII). Estudi i edició a cura de Xavier PÉREZ I GÓMEZ (Col·lecció Diplomatari, 14), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 258 pp.

Igual com els altres d'aquesta col·lecció, el volum que ara presentem als lectors del nostre anyari té les tres parts acostumades: introducció (9-17), transcripció dels documents (19-221) i taula toponomàstica unitària (223-257).

La introducció ens recorda que la fundació de la Cartoixa de Montalegre fou una de les darreres decisions de Benet XIII que afectaren directament Catalunya, car porta data de vint-i-quatre de setembre del 1415 i un parell o tres de mesos més tard tal acte fundacional no hauria estat reconegut vàlid. En aquest cas, certament, ho fou i com a conseqüència deixaven d'existir les dues cartoixes de Sant Pol de Mar i de Vallparadís de Terrassa (10-13), la documentació de les quals, amb fons que en el cas de Sant Pol comencen al segle X, fou integrada en l'arxiu de la nova, que amb el pas dels temps ha integrats alguns fons menors i durant els segles XVI i XVIII fou objecte de dues sistematitzacions (14); tant els dos volums en què era formulada l'ordenació com tota l'altra de l'arxiu es troba ara, en la seva major part, a Barcelona, ACA, Monacals, i consta de 2613 pergamins, noranta-dos volums i setanta-dos lligalls (12); d'altres conjunts menors de documentació relativa a Montalegre són a l'AHCB i al mateix arxiu de l'actual Cartoixa de Montalegre (11-12).

El bloc central és constituït per la transcripció de cent-setanta documents datats fins a l'any 1200. La majoria són actes de compra-venda redactats seguint l'esquema de *Per banc scripturam venditionis...*, fins al punt que dels vint documents anteriors a l'any 1000, tretze són escrits seguint aquella mostra notarial; durant el segle XI, ho seran vint-i-vuit dels cinquanta vuit textos datats en el dit segle, durant el qual compareixerien modificacions de la mostra per a ,comutationis' (núm. 27), ,donationis' (núm. 64) o ,diffinitionis et evacuacionis' (núm. 71); a gran distància es troben els models *Manifestum est enim...* (sis documents fins al 1100); *Certum*

quidem et manifestum est... (dos documents) o *Ego... donator sum...* (núm. 4), amb la variant de ,vinditrice' (núm. 13). Hi ha el precepte reial del rei de França fundant els monestirs de Sant Pol de Mar i Sant Feliu de Guíxols (núm. 6) i quatre donacions comtals (núms. 12, 24, 39, 47); no hi manquen els testaments (cinc fins a l'any 1100, entre els quals destaca un de no gaire posterior al 1060 d'un tal Berenguer Donuç, que se n'anava a la conquesta de Tortosa ,ad Spaniam', gairebé cent anys abans que fos realment conquerida; és normal que les deixes testamentàries dibuixin la pàtria espiritual d'aquells catalans que s'endinsava per Occitània: 71-72, núm. 45).

Insistim en el termini del 1100, perquè cinquanta anys abans la societat catalana d'aquell moment experimentà canvis que es reflectiren en la documentació; els antropònims són constituïts de dues paraules; compareixen entorn el 1060 les sagreres en singular (,sacrària') i en plural (,sacràriis') (69/12 i 26; 72/20); les manifestacions de la societat feudal, com la tenència (73/16), els establiments (89/59, del 1081; 93/62; 95/64; 96/65) o el senyoriu (92/61/8; 102); les ,convenientiae' o la sotsinfeudació (81/51); o la institució de l'hereu (84/23, del 1074; 96/64/16, del 1091); i en la mesura que compareixen les noves realitats i llur fixació en document notarial desapareixen les fórmules antigues; hi ha detalls interessants com la distinció entre Terrassa, terme o rogalia, i Egara, població (56/32/6-7); trobem una deixa testamentària d'una copa «ad textum evangelii» (73/45/4; era el 1060) i una forma de pagar l'escrivà del testament (176/134/2); també un personatge ben conegut, el ,Johannes levita et caput scole sancte Marie Sedis Gerunde' (77-78: cf. ATCA, XVII (1998), 614; els mateixos títols, però de Barcelona, els posseïa un Berengarius el 1105: 112/81); un altre nom ben conegut és el de Bernat Marcús (73/16); compareix el 1012 un ,Marchucio greco' (51/27/116); assenyalam una deixa per als vitralls de Sant Pere de Roma (71, línia penúltima); o la venda feta per Sant Cugat a fi d'acabar les obres del cloquer el 1064 (77/48).

Tant com s'acostava l'any 1100, la tipologia dels documents, segurament d'acord amb els canvis socials, es renovava profundament: sovintegen les ,convenientie', que en realitat són infeudacions a feudals menors (núms. 77, 80, 84, 89, 93, 95, 97, 106, 138, 139), els establiments (núms. 82, 98, 100, 108, 122, 124, 131); els empenyoraments de molins, alous o masos (núms. 91, 95, 117, 128). Trobem donacions entre esposos o amb motiu de matrimoni (núms. 99, 107, 114, 115, 136); donacions o restitucions de propietats retingudes per feudals menuts ,per violentiam' (núms. 118, 119, 120, 127); i la llista dels mals usos (núm. 106, del 1143); compareixen les concòrdies entorn de drets (núm. 140, 146, 147), les sentències judicials (núms. 154, 163, 164) i una butlla papal a favor de l'orde cartoixà (núm. 161). També hi ha les dotalies (o complementos) d'esglésies: Martorelles (núms. 81 i 83), Badalona (núm. 88), Sant Fost de Campentelles (núm. 103), Santa Perpètua de Mogoda (núm. 143) i Sant Cebrià de Cabanyes (núm. 160).

Tal com podem recordar dels volums semblants, també en aquest és fàcil de resseguir el despuntar i la creixença de la llengua catalana, amb paraules que documenten la seva existència molt abans (de vegades amb anterioritat d'alguns segles) de l'assenyalada pel DCVB: ,kalzada' (26/2/5 del 948); ,kasa' (38/14/3, del 988) i ,casals' (42/18/4, del 995); un ,Deuslafet' del mateix any 1000 (44/20/8); una ,Penna de mare mortua' del 1009 (50/26/8); ,resclosa' (53/29/9, del 1016, repetida el 1093: 98/67/8); ,Nogera' = Noguera (54/30/8, del 1018); ,truges' (55/31/12, del 1021); ,aragallo' (56/32/8, del 1025); ,Guardiola' (59/35/9, del 1033); ,chomtal' = comtal (59/35/11, del 1033); ,quarterades/quarterada' (60/36/4; i 7 i 14, respectivament, del 1034); ,Turre del Ostal' (60/36/18-19: immediatament llatinitzada: Turre de Stallo: 61/37/8); ,terra plantada' i ,dineros' (62/38/3 i 12, del 1038; ,diner' arribarà el 1097: 108/76/13); ,Torrent de Canals' (66/42/12, del 1057; es repetirà amb abundància, ja com a substantiu comú: 67/43/8 i 12; 82/53/1; 101/70/5); ,sesters' (70/13 del final); ,blad' (70/12 del final); ,cloquer' = cloquer (77/48/2, del 1064); ,ipsos iungents de Torrents sive ad ipsas kanals' (82/53/3, del 1071); ,bada sive speculator' (84/55/2, del 1074); 84/57/8 ss., del 1079: les paraules catalanes són gairebé tan abundants com les llatines; ,marge' (94/63/12, del 1091);

,prefatos kannamars cum ipsos vimeners' (99/68/8, del 1093); ,Champ de la Figuera' (104/73/línia darrera, del 1094); ,somerà' (106/74/19, del mateix any); ,maiola' i ,muial' (107/75/3 i 6, del 1095); ,mesura' (110/78/3, del 1099); ,seguies e corts' (112/80/3, del 1103); ,gallinas' i ,jornals' (114/82/12 del final, del 1105); tallem la llista en aquell començament del segle XII.

Hi ha en aquest volum un aspecte destacable: el lector dels seus documents té la impressió de llegir una transcripció, en la qual els entrebancs són mínims, sobretot comparats amb els que han provocat les queixes del crític en d'altres exemplars de la mateixa col·lecció, queixes que el lector pot veure en volums anteriors; és una lloança que l'autor es mereix i que no li escatimarem pas. Però la primera impressió, tan favorable, en algun moment sembla enfosquir-se; potser són inevitables faltes de confusió d'una lletra per una altra: ,hereses' per ,heredes' (47/23/16 i 17); ,feminum' per ,seminum' (75/47/12); ,filiat' per ,filias' (85/26); ,accebat' per ,accedat' i ,perditore' per ,proditore' (102/5 i 3 del final); ,si nos' per ,si non' (123/89/14); ja té una certa major importància el fet de trobar ,debeo' potser per ,de meo' (46/22/17), ,en la' potser per ,enlà' (139/103/6), un ,trescentorum' (122/88/14), que, si són els passos d'una sagrera, aquesta haurà de figurar per dret propi en els estudis de la dita institució, ni que sigui a tall d'excepció dels trenta passos normals, ací multiplicats per deu; o el ,domini' per ,domui' (192/147/5); però allò que més reca al crític són certes puntuacions, ja no atribuïbles a confusions de lletres: «si necesse, fuisset reversionem habuisset...» (84/18), per «si necesse fuisset, reversionem habuisset»; no gaire més enllà, les tres primeres línies de la pàgina 85 diuen: «spatam .I. et elmum .I. Concessit tertiam denique partem sementarii venientem ad novum quam Deus dedisset. Concessit pro anima sua per missas et duas partes uxori predictae et filiis et filiabus suis»; la puntuació sembla que hauria d'ésser: «spatam .I. et elmum .I. concessit. Tertiam denique partem sementarii venientem ad novum quam Deus dedisset concessit pro anima sua per missas, et duas partes uxori predictae et filiabus suis». El crític està segur que en la seva pròxima publicació dins aquesta col·lecció, l'autor no li permetrà de repetir aquest paràgraf.

Josep Perarnau

Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *Saint Ruf und Spanien. Studien zur Verbreitung und zum Wirken der Regularkanoniker von Saint Ruf in Avignon auf der Iberischen Halbinsel (11. und 12. Jahrhundert)*. I-II (Bibliotheca Victorina, VI), París i Turnhout, Brepols 1996, 950 pp, cinc mapes, set arbres genealògics i deu fotografies.

L'obra que intentarem presentar breument és la tesi doctoral de l'autora, defensada el maig de 1992 a la Facultat de Filosofia de la Universitat de Colònia. Ignorem el temps que va estar a recopilar-la, però em consta que ella hi treballava els estius anteriors al 1978, quan vaig tenir ocasió de conèixer-la i tractar amb ella sobre alguns temes relacionats amb aquest gran treball, a la Biblioteca Episcopal de Vic.

Com ho indica el títol, el seu contingut és l'estudi de la introducció i expansió a la península ibèrica de la reforma canònica iniciada a Sant Ruf d'Avinyó a mitjan segle XI, i que es va estendre fora les fronteres de l'actual França a partir dels volts de 1080. Encara que l'autora ens digui que l'estudi abasta tota la península ibèrica, en realitat se centra bàsicament en el Principat de Catalunya i en els dos priorats també catalans del Rosselló, els de Sant Feliu d'Amunt i el de Sant Pere de Castellnou; de fora l'àmbit català, només estudia, i encara a partir del 1156, quan el rei de Castella, Alfons VII, va cedir-la a Sant Ruf d'Avinyó, l'església de San Miguel de Escalada, del municipi de Gradefes, de León, que es convertí en priorat canònic. L'autora també fa una petita al·lusió a la comunitat canònica de Santa Cruz de Coimbra, que el 1136 va

acceptar les *Consuetudines* de Sant Ruf. Fora d'aquestes dues cases, el noranta-nou per cent restant de l'obra tracta exclusivament de comunitats i treballa amb documentació procedent i guardada a Catalunya.

Aquesta tesi o treball és un dens estudi en dos volums: el primer d'ells, el cos de la tesi pròpiament dita, de 495 pàgines, i el segon, dedicat a la regesta de documentació, a les canòniques o cases estudiades, a l'enumeració de les fonts documentals i de la bibliografia citada i consultada, als índexs de localitats i de noms personals esmentats en l'obra i a d'altres complements; aquest segon volum continua la paginació de l'anterior i abasta, per tant, les pàgines 500 a la 950. L'extensió de l'obra revela ja que estem davant un estudi important, d'una obra de característiques germàniques, i la seva lectura i anàlisi s'adiu perfectament a la seva extensió i amplitud. Destaquem, a fi de reblar aquesta primera impressió, que el repertori de fonts i l'enumeració de la bibliografia consultada o utilitzada per l'autora té més d'un centenar de pàgines, exactament de la 753 a la 862, amb un promig d'entre quinze i vint obres, articles o treballs impresos, a cada pàgina, així com que l'índex de noms de lloc, amb unes quaranta localitats per pàgina, n'ocupa vint-i-tres, i el de noms de persona, trenta-dues.

Fixant-nos ja en el contingut de l'obra, aquesta comença fent una breu al·lusió a l'origen de la reforma de Sant Ruf, que varen emprendre cinc canonges de la catedral d'Avinyó l'any 1039, quan es varen retirar a l'església de Sant Ruf del raval avinyonès per assajar-hi, amb el permís del seu bisbe, una vida més perfecta, d'acord amb les normes dels Pares de l'Església. Després estudia breument la consolidació d'aquesta reforma fins a la dècada de 1080, quan ja s'havia redactat l'anomenada regla de Sant Agustí i s'establiren les normes o *Consuetudines* que regirien la vida dels seus membres.

El cos principal de la tesi es divideix en dues parts, de tres capítols cada una, amb dues pàgines de síntesi o recopilació. Els tres capítols de la primera part es distribueixen així: el primer estudia l'inici de la reforma a Santa Maria de Besalú, la qual arrenca de l'any 1084, quan el comte de Besalú, Bernat II, home totalment addicte a la reforma romana o gregoriana, va cedir als canonges de Sant Ruf l'església de Santa Maria, situada intramurs de Besalú, i en el mateix capítol estudia la reforma que poc abans del 1090 el vescomte, ardiaca i després bisbe, Folc II de Cardona, va introduir a l'església de Sant Vicenç de Cardona; el segon capítol analitza la reforma que el bisbe de Vic, Berenguer Seniofred de Lluçà, va intentar en la comunitat de canonges de la seva catedral, amb l'ajuda de l'abat Arbert de Sant Ruf, en una data que ella fixa en el 1087; estudia després la fundació de Santa Maria de l'Estany, feta pel mateix bisbe, amb els canonges que varen acceptar la reforma que els proposava, així com l'actuació directa del dit bisbe en la reforma de la comunitat de canonges de Sant Joan de les Abadesses, de Santa Maria de Manresa, i d'altres cases de canonges de la seva diòcesi; i el terç és dedicat a l'estudi de la introducció de la reforma de Sant Ruf a la diòcesi de Barcelona, gràcies al prelat d'aquesta seu, Bertran (1085/86-1095), antic canonge de Sant Ruf. Aquest bisbe fundaria a l'església de Sant Adrià del Besós, propietat de la Catedral de Barcelona, una filial del monestir de Provença, del qual seria prior sant Oleguer, el futur abat de Sant Ruf, i després bisbe de Barcelona i arquebisbe de Tarragona.

La segona part de l'estudi, que ja se situa dins el segle XIII, exposa l'expansió de l'orde vers les terres novament conquerides del sud i de ponent de Catalunya, i vers Castella. El primer capítol té com a tema central la visita de l'abat de Sant Ruf, Nicolau, a Catalunya, l'any 1148, quan va rebre la donació de Sant Miquel de Marmellar, al Penedès, per tal de crear-hi una filial, cosa que mai no es va realitzar; també estudia l'endegament i cura pastoral del priorat de Santa Maria de Terrassa, creat el 1112 per translats de la comunitat de Sant Adrià del Besós, i l'inici de les llargues polèmiques de la comunitat de Sant Vicenç de Cardona per a alliberar-se de la seva subjecció a Sant Ruf d'Avinyó; el segon capítol estudia sobretot les actuacions a favor de Sant Ruf, del comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, esdevingut aviat príncep d'Aragó, les quals se situen inicialment durant l'episcopat de Sant Oleguer; l'acció del príncep contribuiria

a l'expansió de l'orde vers les terres novament conquerides de Tortosa i de Lleida, entre les quals es compta la cessió d'una finca prop Lleida, on fou erigit un priorat de Sant Ruf; i s'acaba amb l'estudi del privilegi de 1158. Finalment, el tercer capítol examina el paper i la personalitat del rei Alfons VII de Castella, també la ja coneguda donació seva de San Miguel de Escalada, on es fundaria un priorat canonical, i l'acceptació de les *Consuetudines* de Sant Ruf per Santa Cruz de Coimbra, la influència de la reforma en les comunitats noves de canonges que es creen en les diòcesis restaurades de Tarragona, Tortosa i Lleida, i acaba amb el paper de la Casa comtal de Barcelona i de la vescomtal de Carcassona i Besiers en l'expansió de la reforma al sector català de l'altra banda del Pirineu.

El segon volum és íntegrament dedicat a l'estudi de les fonts documentals, a la bibliografia, als índexs i a altres texts complementaris. La part més notable és la dedicada a detallar i donar en regest els documents de les cases o canòniques estudiades, així com les seves propietats i privilegis: la primera d'aquestes cases és Santa Maria de Besalú, amb un regest de noranta-un documents, que van bàsicament del 1084 al 1201; segueixen Santa Maria de Terrassa, amb un regest de vuitanta-dos documents que s'inicien el 1113, Sant Ruf de Lleida, amb la notícia de 21 documents a partir del 1152, San Miguel de Escalada amb catorze a partir del 1152, Sant Feliu d'Amunt amb regest de tres documents des del 1186, de Sant Pere de Castellnou també amb regest de tres documents, el primer dels quals és del 1154; i a Sant Miquel de Marmellar, també amb tres documents en regest a partir de 1149. Després dóna els textos sencers de set documents datats entre el 1133 i el 1157, la llista d'abats de Sant Ruf entre el 1050 i el 1203, i les genealogies de la Casa de Barcelona-Aragó, dels comtes de Besalú, dels vescomtes de Bas-Cabrera, dels vescomtes de Carcassona-Besiers, dels vescomtes de Cardona, dels vescomtes de Castellnou i dels senyors de Torroja, tots durant els segles XI i XII.

Aquest és en breu síntesi el contingut d'aquesta important aportació a un aspecte interessant i no massa estudiat, almenys amb aquesta amplitud, de la nostra història religiosa, amb àmplies derivacions vers aspectes socials i econòmics, els quals, però, només tracta molt de passada o insinua l'autora.

El tema no és nou ni desconegut: l'han precedit estudis i fins visions de síntesi com les d'Odilo Engels, de Josef J. Bauer, i fins meus propis, així com notables monografies; una de les més recents és la de Montserrat Casas i Nadal sobre Sant Vicenç de Cardona [cf. ATCA, XII (1993), 430-431], segons que en fa esment la mateixa Ursula Vones-Liebenstein en les pàgines 38 i 39 del primer volum, però tots eren estudis o bé parcials o bé molt sintètics i poc fonamentats. Aquesta és, ja ho hem dit abans, una obra digna de la paciència, meticulositat, amplitud i solidesa germàniques.

Alguns aspectes de l'inici de la penetració de la reforma tenen molt d'hipòtesi per la migradesa de les fonts, i personalment creiem que l'autora magnifica massa la importància de Santa Maria de Besalú, i que potser destaca poc les lluites, esforços i bons resultats de l'acció del bisbe de Vic, Berenguer Seniofred de Lluçà, però aquestes són apreciacions personals que no treuen cap mèrit a l'estudi. També l'enfocament que l'autora dóna a la tesi, únicament sota la perspectiva de Sant Ruf, fa que la visió del moviment canonical a Catalunya resti un xic incomplet; una visió més àmplia de la reforma i fundacions canòniques al país, en els segles XI i XII, situaria millor l'acció concreta de Sant Ruf, però això, tractat per una alemanya, donaria peu a una obra tan extensa com la present.

L'estudi o tema del moviment de reforma canonical és sempre nou i interessant, car el moviment de reforma del clergat regular del segle XI, baix la modalitat de comunitats que vivien sota la regla de Sant Agustí, ha tingut pocs estudiosos al país. Com ja és conegut, totes les comunitats regulars canòniques del país varen ésser extingides o secularitzades l'any 1592 pel papa Climent VIII a instàncies del rei Felip II, i això va fer que l'interès dels investigadors per aquestes cases o monestirs fos molt escàs fins als temps moderns i per això cal agrair a l'autora que hagi escollit aquest tema.

L'art i la cultura del país deuen molt als antics canonges augustinians, i per a sospesar-ho cal només aprofundir en el passat i en el llegat artístic i cultural de cases canòniques tan notables com Sant Vicenç de Cardona, Santa Maria de Besalú, Santa Maria de l'Estany, Vilabertran, Sant Joan de les Abadesses, Serrabona, Organyà, Àger, Mur, etc., o cases més humils com Sant Jaume de Frontanyà, Lluçà, Lledó, Santa Maria de Lillet, etc.

Només desitjaríem que alguna casa editorial s'arrisqués a editar una traducció d'aquesta obra, perquè el seu abast fos més fàcil per a tots. Per a la majoria, entre els quals em compto, l'esforç fet per a afrontar i assaborir la lectura d'una obra tan extensa, en alemany, fa que la seva comprensió no sempre sigui fàcil, i que es perdin molts detalls o aspectes d'un treball tan meritori.

Antoni Pladevall i Font

Joan COSTA CATALÀ (sic) S.I., *Els Salms de la Bíblia (sic) de París (sic) i el Salteri de la Seu de València (sic). Estudi comparatiu i transcripció (sic)* (Aula de Humanidades y Ciencias. Serie Filològica Número 15), València, Real Academia de Cultura Valenciana 1995, 291 pp.

Josep IZQUIERDO, *La Bíblia en valencià. De la lecció (sic) de la sagrada escriptura en llengua vulgar* (Sèrie Bíblica 2), València, Editorial Saó 1997, 157 pp.

L'estudi de Joan Costa i Català, que obtingué el «Premi Jaume Roig» de la Real Academia de Cultura Valenciana, consta de dues parts: una *Introducció* amb un estudi comparatiu i notes (7-38) i la transcripció (39-289) de dos salteris, acarats l'un amb l'altre. Aquests salteris són el de la Bíblia de Peiresc (conservat a la BN de París, esp. 2) i el de València (manuscrit 106 de l'Arxiu de la Seu). És la primera vegada que ambdós salteris són publicats íntegrament. L'editor, el jesuïta Costa i Català, està fermament convençut que el manuscrit de París és una de les còpies de la *Bíblia* coneguda com de Bonifaci Ferrer o de Portaceli, per tal com fou traduïda en la cartoixa valenciana d'aquest nom a cavall dels segles XIV i XV: d'aquesta *Bíblia* de Portaceli en sortiria la *Bíblia* impresa a València el 1478. La demostració es vol fonamentar en la comparació entre els dos salteris esmentats, ben pròxims l'un de l'altre. Costa pensa que el salteri de la *Bíblia* de Portaceli es pot recompondre fàcilment a partir d'aquests dos manuscrits, el parisenc i el valencià. Endemés addueix dues coincidències (Apocalipsi XXI, 14 i XXII, 17) entre París, esp. 4, i el darrer full de la Bíblia valenciana per tal de reblar la seva hipòtesi.

Dic d'entrada que aquesta hipòtesi, que pretén relacionar la *Bíblia* de Peiresc, conservada a París (esp. 2, 3 i 4), i la *Bíblia* de Portaceli, que retrobem en el poc que queda de la *Bíblia* valenciana, és insostenible. Les coincidències tot just comentades en relació al llibre de l'*Apocalipsi* s'expliquen per lliçons variants testimoniades en les Bibles llatines medievals. Així la Bíblia llatina impresa de Tortosa (MS 287) té en Ap XXI, 14 «duodecim nomina duodecim apostolorum et Agni», contràriament a la lliçó més habitual que omet ,et'. Pel que fa a Ap XXII, 17, la lliçó ,sponsus et sponsa' en comptes de ,spiritus et sponsa' no és pròpia tan sols de Peiresc i la Bíblia valenciana sinó del Nou Testament català de Marmoutier i dels occitans de Lió i Carpentras. Pel que fa al salteri, París, esp. 2, i València, Arxiu de la Seu, 106, reflecteixen un mateix text de base, tal com Costa ha conclòs encertadament. Ara bé, aquest text de base *no* és la Bíblia de Portaceli. El salteri d'aquesta Bíblia és fonamentalment el que fou imprès a València l'any 1478 i reimprès a Barcelona per Nicolau Spindeler el 1480. Dic ,fonamentalment' perquè, tal com ha mostrat Jordi Ventura, el convers Daniel Vives, el dominic Jaume Borrell i el bisbe Jaume Peres (per ordre d'importància) intervingueren en la revisió del salteri de Portaceli. El paper de Joan Roís de Corella fou molt marginal, tal com mostren els arxius inquisitorials escorcollats per Jordi Ventura (*La Bíblia valenciana*) (Biblioteca Torres Amat 12; Barcelona: Curial 1993; cf. ATCA, XIII (1994), 442-444), contra el que pensa Costa (16). Els

estudis de Curt Wittlin (1996) i del qui subscriu (1997) han mostrat que el *Salteri* de Spindeler, tal com diu l'encapçalament, és «tret de la Bíblia de stampa, la qual és estada empremtada en la ciutat de València», i que aquest salteri, corregit i revisat abans de l'edició, es correspon, en estil de traducció, als altres fragments de la Bíblia, tots ells provinents de Portaceli.

En canvi, l'edició de Costa ens permet de reconstruir el salteri-base que hi ha darrere el salteri judaïtzant de la Bíblia de Peiresc (París, esp. 2), el qual també ha estat copiat en la Bíblia incompleta de Londres (Egerton 1526, manuscrit conservat a la British Library). En efecte, gràcies al manuscrit 106 de la Seu de València i al seu salteri, paral·lel a Egerton-Peiresc, podem detectar el procés de judaïtzació sofert per una traducció en principi cristiana i depenent solament de la *Vulgata* llatina. La qüestió és de gran importància, ja que el tema de les «falses bíblies» o bíblies corruptes (cf. ATCA, II (1983), 349-351), apareix una vegada i una altra a partir de finals del segle XIV i per tot el segle XV. Recordem, a tall d'exemple, l'expressió del colofó de la Bíblia impresa: «Bíblia molt vera e cathòlica». Naturalment, València, Arxiu de la Seu, 106, conté un salteri que ha sofert correccions de tipus literalístic, que s'han aproximat a la *Vulgata*, i això ha d'ésser tingut en compte. Però, malgrat tot, es tracta d'un salteri 'complet', que ens permet d'explicar el treball de judaïtzació efectuat sobre el salteri-base, tant pel que fa a la divisió dels salms i als retocs de traducció, com als versets omesos i als trenta salms (!) que han estat suprimits en el salteri copiat en Egerton-Peiresc. Em remeto a un estudi del qui subscriu, que prest serà publicat en «Scripta Biblica» amb el títol de *Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia* (edició refosa de l'anterior estudi del 1997, *La Bíblia a Catalunya, València i les Illes fins al segle XV*. Vegeu-ne la recensió de J. Perarnau dins aquestes pàgines del volum XVII (1998), 621-623).

El salteri contingut a València, Arxiu de la Seu, 106, es troba en un manuscrit del segle XV restaurat l'any 1820. En aquesta restauració han estat substituïts set fulls de l'original i recopiats maldestrament o bé, si n'era impossible la lectura, s'ha reproduït el salteri de Roís de Corella. Malauradament, en l'edició de Costa i Català no hi ha indicació de folis del manuscrit original. Tampoc no hi ha indicació dels versets ni dels capítols de la *Vulgata*. L'editor es limita a transcriure els encapçalaments de cada salm tal com els troba en el manuscrit. Això dificulta extraordinàriament la consulta del text transcrit. Els mateixos problemes d'edició afecten la transcripció del salteri de la Bíblia de Peiresc. Si bé hom ha tingut cura de confrontar els dos salteris per tal de fer més còmoda la comparació, algunes vegades l'editor no indica les omissions de text (un verset, una part de verset o mig verset). Vegeu, per exemple, els salms II, 2 (París); XV, 6 (París); XVIII, 14 (París); XXVI, 12 (París); L, 17 (València)... Caldria, doncs, resseguir una altra vegada tot el text de la *Vulgata* per suplir aquestes deficiències i per revisar les paraules a afegir (indicades amb claudàtors) i paraules a ometre (indicades amb parèntesi) i encara algunes reconstruccions de text, que resulten aventurades. En canvi, la materialitat del text del manuscrit ha estat, en general, ben recollida i no sembla que els errors siguin excessius. En els criteris de transcripció l'editor es mostra escrupolós i correcte. Tanmateix, cal lamentar les grans llacunes bibliogràfiques, que inclouen edicions crítiques (com la del *Salteri* de Joan Roís de Corella, feta per Antoni López i Quiles i Vicent Ribes i Palmero l'any 1985; cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 643-644, núm. 4908) i estudis sobre les traduccions bíbliques medievals (com els de Samuel Berger, Tramoyeres, Konrad Haebler, Pere Bohigas, Guiu Camps, Josep Perarnau, Curt Wittlin...).

En resum, el treball de Costa i Català ens apropa a dos salteris que encara no havien estat editats i que són importants per a resseguir la història de les traduccions bíbliques catalanes medievals. Tanmateix, l'edició és desigual i cal tenir en compte les mancances observades. Una cosa ben diversa és la hipòtesi de base del treball. Al costat de remarques justes i útils, l'autor vol demostrar que el salteri de la seu de València està bàsicament tret de la Bíblia de Portaceli i que la Bíblia de París seria una còpia, un tant corrompuda, de la Bíblia valenciana coneguda com la de Bonifaci Ferrer (30-31). No crec que l'anàlisi dels textos doni suport a aquesta con-

clusió. Més aviat els salteris de València, Arxiu de la Seu, 106, i de París, esp. 2, reflecteixen una traducció sàlmica pròxima a BNP, fr 2434, que es presenta com a alternativa a Sabrugueira-fr. 2433. Sabrugueira, datable a principis del segle XIV, esdevindrà la traducció, clàssica' del Salteri. L'altra, en canvi, caldria situar-la a mitjans d'aquell segle. Finalment penso que cal agrair a Joan Costa i Català, la descoberta del paral·lelisme entre els salteris de París (Peiresc) i de la Seu de València, és a dir, entre el salteri, com ell mateix diu, d'un català oriental i convers jueu (París) (23) i el salteri valencià. Ell mateix conclou: hi ha una extraordinària coincidència en la majoria dels versets (28). Amb aquestes premisses, resultat d'un estudi atent i rigorós, per què negar-se a acceptar l'evidència que els salteris editats i citats en l'estudi de Costa i Català pertanyen a una mateixa llengua, llengua de València i Barcelona, de catalans i valencians? Altrament, com podem explicar la juganera inversió gramatical que trobem en el salm XX, 5: «Ell te demenà vida e donist *la li*» (text català oriental!) i «ell te demanà vida e donist *la y*» (text valencià!)?

* * *

El llibre de Josep Izquierdo pretén ésser una síntesi d'allò que suposen les traduccions bíbliques medievals «en la formació cultural i lingüística de les terres de parla catalana» (9). L'autor, conscient de la necessitat d'editar els textos bíblics i parabíblics catalans medievals, proposa un estudi de conjunt del tema. En concret, la classificació i relacions entre els manuscrits bíblics existents són establertes de la manera següent: 1) traducció valdesa, en les versions catalana (Mt XXVI, 1-27, 66, a Barcelona, BC, 717), i occitana (manuscrits de Lió i Carpentras); 2) traducció beguina (Jn 12,1-14,34 a Barcelona, BC, 740); 3) traducció del segle XIV, representada per Marmoutier i, d'altra banda, per Peiresc, Colbert i Egerton, les tres grans bíblies de París i Londres; 4) traducció del Palau (els quatre evangelis); 5) traducció de la 'Bible du XIIIe siècle' (fragments de Lc 1 i Jn 1 presents en un devocionari); 6) traducció valenciana, representada pels textos de la Bíblia impresa (1478) que han sobreviscut. Izquierdo assenyalava encertadament la correcció (ell en diu 'ortodòxia') de les traduccions. L'autor identifica, a més, la 'Bíblia del segle XIV', testimoniada per les tres grans bíblies existents, l'AT de la qual seria traducció de la *Vulgata*, mentre que el NT dependria fonamentalment d'una versió francesa (al meu entendre, occitana).

Els capítols majors del llibre són dedicats a explicar la Bíblia en la Corona catalano-aragonesa durant els segles XIII i XIV (29-63). Izquierdo refereix la primera prohibició de la Bíblia (1234), la qual, segons aquest autor, afectaria els valdesos o 'ensabatats' catalans. La prova, però, és ben minsa: una carta del 1450 (!) adreçada a Alfons de Borja (33). Per tant, res no obsta a mantenir la posició de Bohigas sobre les bíblies provençals dels càtars com a destinatàries de la dita prohibició. L'autor estudia alguns casos de creuament d'influències entre el llatí i el francès sobre textos traduïts i mostra les contínues revisions que sofrien les traduccions bíbliques a partir del text llatí, les quals pretenien afinar-ne la literalitat. En aquest capítol l'autor dóna força exemples textuals i això enriqueix la seva aportació.

L'Antic Testament mereix un capítol a part (63-73). L'autor hi tracta el tema de les traduccions hebraïtzants a base de consideracions sobre l'ordre dels llibres bíblics i dels pròlegs. Izquierdo s'oposa a la tesi de les influències hebraïtzants sostinguda per Perarnau en el seu article del 1978, publicat dins la «Revista Catalana de Teologia». Ho fa afirmant que l'estructura general de les grans bíblies catalanes coincideix amb la recensió de la *Vulgata* promoguda en el segle XIII (1226) per la Universitat de París. Això és veritat pel que fa a Peiresc, però no ho és del tot, com el mateix Izquierdo reconeix (69), en relació a les altres dues bíblies. Em remeto al meu estudi, citat anteriorment. Pel que fa als salteris paral·lels d'Egerton i Peiresc (Izquierdo desconeix l'estudi de Costa i Català), l'autor opina que les mancances i omissions «es deuen a accidents en la transmissió manuscrita» (72). Tanmateix, la descurança dels copistes no basta

per a explicar l'omissió de trenta salms! Com explicar les correccions de text a partir de la Bíblia hebrea, si no és a partir de la tesi de la judaïtzació de traduccions fetes a partir de la *Vulgata*? En el capítol que segueix (74-87), Izquierdo reprèn els resultats d'un seu estudi anterior (1994) sobre l'Evangeli de Nicodem i, en concret, sobre el *Gènesi* o *Crònica universal* que va des de la creació del món a l'emperador Constantí. L'autor opina que el *Gènesi* circula ja a la primera meitat del segle XIII: la traducció valdesa (manuscrit de Carpentràs) en seria la prova. Tanmateix, no és clara la connexió textual entre aquesta traducció i *Gènesi* (comparem els textos que Izquierdo aporta en les pàgines 80-82). El *Gènesi* ha d'ésser situat a finals del segle XIII o principis del XIV. Només cal recordar que la primera referència d'inventari d'aquesta obra se situa a l'any 1331 (cf. 79).

La celeritat en les hipòtesis i conclusions es constata en el capítol dedicat a la *Bíblia valenciana* (87-107). Aquí la hipòtesi considerada per l'autor com a 'més versemblant' és formulada així: «... l'edició del 1478 (la *Bíblia* impresa a València) es féu sobre un text català que contenia una traducció valdesa... convenientment corregit» (105-106). Naturalment l'atribució d'aquesta *Bíblia* a Bonifaci Ferrer seria un cas de pseudonímia: ni l'il·lustre prior de Portaceli ni els «singulars hòmens de ciència» (colofó de la *Bíblia valenciana*) no haurien traduït cap *Bíblia*. Una vegada més, les consideracions de tipus històric reben massa crèdit en perjudici de la prova definitiva: la comparació textual. Aquesta prova és proposada en l'Annex II del llibre, on Izquierdo disposa en columnes la *Vulgata* (no diu quina edició utilitza), la Bíblia valenciana, Lió, Carpentràs, Peiresc i Marmoutier (120-131). El text comparat és Ap XX, 8-15; XXI, 1-3; XXII, 8-21. El mateix Izquierdo reconeix que «els punts de contactes entre la Bíblia valenciana i la traducció valdesa... (són) escassos i poc rellevants» (99). Per què, doncs, testar-se en una hipòtesi que té una base tan fràgil? Tan sols en Ac XXIV, 5 ('l'únic cas', afirma Izquierdo en la pàgina 100) hi ha un punt de contacte entre la Bíblia valenciana... i el manuscrit de Lió (no el de Carpentràs!). Heus ací el text del verset ofert per Izquierdo (*Vulgata*: «... auctorem seditionis sectae Nazareorum»): «aumentador de la discòrdia de la secta dels Natzareus» (*Bíblia valenciana*), «acreïssedor de la tensió de la secta dels Nazareus» (Lió), «auctor de la discòrdia de la seta de li Naçario» (Carpentràs). Noteu, tanmateix, el terme 'discòrdia' que aproxima la Bíblia valenciana i Carpentràs. Naturalment Izquierdo es defensa amb una altra hipòtesi igualment arriscada: que el manuscrit de Lió és una traducció valdesa i no càtara (cf. nn. 8 i 9 del llibre). En definitiva, el caràcter de les traduccions occitanes és divers del literalisme que singularitza la Bíblia valenciana i de la traducció del segle XIV (Marmoutier-Peiresc). Es fa difícil d'imaginar els cartoixans de Portaceli, bons coneixedors del llatí, inspirant-se en traduccions occitanes força lliures (i d'ambients herètics!) quan tenien a mà la Bíblia del segle XIV, catalana i ortodoxa, si bé amb influències hebraïtzants, divulgada per tot el país.

El llibre d'Izquierdo acaba amb un inventari de manuscrits i edicions medievals que contenen traduccions bíbliques (Annex I) (109-119). L'autor no hi inclou les obres que adapten el text bíblic (l'esmentat *Gènesi*, la Bíblia rimada, *Història del rei Antòcous*...). Aquest Annex és útil i acurat. Alguns errors: el *Salteri* de la Biblioteca Mazarina té el 1228 i no el 1229 com a nombre de referència i la traducció de *Job* de Jeroni de Conques és del segle XVI i no del segle XIV; la llista de salms que manquen en Egerton-Peiresc no és completa. El pròleg atribuït a St. Jeroni (sigla m 4) és de Gilbert de la Porrée, bisbe de Poitiers. Finalment, les pp. 136-157 són dedicades a una bibliografia força abundant sobre el tema. Tot i algunes absències, Izquierdo ens ha facilitat una bona quantitat de material, que hauria calgut ordenar segons fonts, monografies, llibres de consulta... Tot i algunes hipòtesis de caire més aviat fantasiós, cal agrair a l'autor el seu treball que ajuda a dibuixar la «Bíblia del segle XIV», la gran traducció catalana medieval de la Bíblia.

Armand Puig i Tàrrach

Dolors DOMINGO, *Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer*, Lleida, Universitat de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, 301 pàgs.

Un altre arxiu urgellenc de gran riquesa documental —especialment medieval— és el municipal de l'antiga i rellevant ciutat de Balaguer, capital de comtat. En l'obra que ressenyem Dolors Domingo ens n'ofereix una part amb la transcripció textual del fons anomenat d'antic com a *Pergamins de Privilegis*. En la introducció fa esment de la historiografia d'aquest fons i, en general, de l'arxiu balaguerí pel qual han passat diligents recercadors com els PP. Josep M. Pou i Martí i Pere Sanahuja i d'altres (però omet la succineta ressenya del mateix donada per Antoni Rubió i Lluch i Ramon d'Alós dins l'«Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», vol. V (1913-1914), pàg. XXXIX).

L'actual repertori —cenyit com diem a l'esmentat fons arxivològic, deixant de banda el paral·lel de *Pergamins diversos* i alguns exemplars escadussers en altres racons— abasta un total de 74 documents entre els anys 1211-1664 i, de manera indirecta, fa esment de molts altres que poden trobar-se en el dit fons, segons el valuós testimoni que ens brinda el pergami n° 19 (n° 18 en l'edició actual), un solemne inventari notarial aixecat el 1328, de les 45 peces que es custodiaven en una caixa ben tancada de l'arxiu. En la transcripció d'aquest inventari haguera estat força útil una breu indicació identificatòria dels nou únics pergamins d'aquell fons, conservats i recollits en l'actual edició, així com dels dos més, inclosos en el *Llibre de Privilegis*. I tampoc haguera estat sobrer un breu regest amb els elements disponibles dels altres onze desconeguts, situats en el lloc aproximat de la sèrie editada que els correspongués cronològicament. També voldríem advertir —sembla que a l'autora li ha passat per alt— dels resums extractes de catorze privilegis balaguerins que figuren en l'encapçalament del *Llibre de Consuells i franqueses* de la ciutat, al·ludits allí com a ,prima carta, secunda', la menció dels quals potser donaria més cos al referit repertori actual. Però confiem que la pròxima publicació completa que s'anuncia del *Llibre de Privilegis* de la municipalitat vindrà a articular i subsumir en una unitat més orgànica aquests diferents elements un xic deslligats.

Retornant a l'obra pròpia i actual de Dolors Domingo, cal reconèixer-hi una tasca diligent i de valoració ben positiva, en la transcripció crítica documental, molt correcta i acurada; en els seus regests, força il·lustratius; en l'aparat heurístic (ací no li escapen els trasllats, reproduccions, inclusió en reculls posteriors, etc.). Però també en la introducció que, apart de les referències ja indicades abans, ens ofereix una classificació temàtica del contingut documental que fa ressaltar, per endavant, el seu insuperable interès per a la història institucional balaguerina. A grans pinzellades és obligat que assenyalem, p.e., l'apartat de caire econòmic (fiscalitat i prestacions senyoriales), el de caire polític amb l'eix central de la constitució i funcionament de la paeria, dels seus magistrats i oficis i el de caire jurisdiccional (tribunals i jurats, el Veguer, drets aplicables, la menció d'unes ordalies, etc.), o d'altres de no menor interès.

Molt útil, finalment, la *Taula de correspondència cronològica* entre la numeració editorial dels documents i la originària arxivística, i també l'índex onomàstic i toponímic ben complet i curiosament elaborat.

Josep M. Font i Rius

Gener GONZALVO BOU, Josep HERNANDO DELGADO, Flocel SABATÉ CURULL, Max TURULL RUBINAT, Pere VERDÉS PIJOAN, *Els llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)* (Barcelona, Fundació Noguera 1997, 607 pàgs.

La populosa ciutat urgellenca de Tàrraga de manera semblant a Cervera, Balaguer i a d'altres de les comarques lleidatanes (no cal dir de la seva capital) posseeix una considerable ri-

quesa documental en els seus propis arxius, a banda dels escampats en els de fora (seculars o eclesiàstics) que permeten bastir un bon coneixement de la seva evolució històrica. Un equip d'experts investigadors, encapçalat avui per Gener Gonzalvo, l'arxiver targarí, ens ha fornint una bona mostra d'allò que diem amb la modèlica edició dels tres *Llibres de Privilegis* de la vila, custodiats en el seu arxiu municipal.

Es tracta essencialment del buidatge rigorosament cronològic del contingut textual dels tres referits *Llibres*: El I, escrit damunt pergami, confeccionat pels volts de 1331, conté 41 documents entre 1058 i 1331; el II, de semblants característiques, seria finalitzat després de 1362, copiant els quaranta-un documents del I, i encara després afegint-ne de nous, fins a cent-set, entre les dates 1058 i 1473. El III, d'un aspecte cronològic ben diferenciat respecte als dos primers, és un manuscrit sobre paper, més aviat aparentant un registre d'instruments finalitzat a darreries del s. XIV, amb un contingut de dues-centes vuit peces diplomàtiques, entre 1185 i 1384, en bona part no recollides en els anteriors volums I i II. El total ens dóna un conjunt de 314 privilegis individualitzats, entre 1058 i 1473. De fet la sèrie s'acaba el 1348; el de 1473 resta aïllat en la col·lecció.

El capítol introductori principal, de la ploma de Gonzalvo (7-20), ens informa de la gestació d'aquests *Llibres de Privilegis*, més hipotètica que documentada, així com de les referències a dos inventaris del s. XVIII referits als privilegis, en la seva forma original o transcrita particularment, i que certament podria formar un bon complement editorial (en el sector dels inèdits) als que avui es presenten integrats en els tres *Llibres* de referència. Una justa evocació de la tasca feta per l'arxiver Lluís Serret, publicant el 1930 (reedició facsímil de 1982) a tall més aviat d'uns amplis regests en català -apart d'algun text íntegre- bon nombre de privilegis targarins, completa els primers apartats d'aquesta informació.

El cos documental (27-533), -ja ho hem indicat- ve disposat en rigorós seguiment cronològic i cada document és precedit d'un breu però il·lustratiu regest del seu contingut i d'un apartat heurístic minuciosos en què són indicades les fonts conegudes de cada privilegi i la seva respectiva ubicació en els tres diferents volums o *Llibres* que els contenen i, eventualment, la seva versió original i les transcripcions posteriors, completat així mateix per la bibliografia sobre els mateixos. (Alguna lleu ommissió podríem assenyalar, referida, p.e., als docs. 4 i 6, més sorprenentment en aquest darrer, per quant la seva publicació havia ja estat remarcada en el referit capítol introductori, pàgina 15. També creiem que la menció al respectiu lloc de la publicació parcial de Serret no hi hauria estat sobrerera). El text encapçalat per la rúbrica -o rúbriques- posades pels compiladors en confeir els *Llibres* és completat amb un minuciosos apartat crític relatiu a les diferents versions del document; i la seva pulcra transcripció s'ha beneficiat dels criteris establerts en l'edició referents a llenguatge -llatí i català- en l'apartat introductori degut a Josep Hernando (21-24).

L'examen del contingut documental dels *Llibres* és objecte d'un altre apartat introductori de Gener Gonzalvo, força ben sistematitzat en el seu aspecte normatiu o institucional. Sota l'ampla accepció de 'privilegis' ja sabem que els juristes medievals incloïen nombrosos tipus de documents d'índole variada, però en aquests *Llibres* municipals s'hi recollen, generalment, els dirigits pels sobirans o autoritats delegades a la ciutat o vila i també els sorgits en les seves pròpies autoritats locals per regular aspectes d'interès per a la seva població i regim.

En la impossible referència a tots aquests aspectes, recollim de l'al·ludida sistematització, en primer lloc els relatius a la configuració jurídica local de Tàrraga, amb la seva inicial carta de franquícies de Ramon Berenguer III, de 1116 (doc. 4), els estatuts consuetudinaris atorgats per Jaume I el 1242 (doc. 6), uns dels més antics de les localitats catalanes. També tenen interès els documents relatius als mateixos orígens de Tàrraga amb les concessions feudals del seu castell per a la defensa del terme (docs. 1, 2 i 3 de Ramon Berenguer I, 1058, 1068).

D'entre els altres innombrables apartats temàtics de la vida local, Gonzalvo destaca, de manera especial, els referents als constants conflictes amb la veïna vila de Vilagrassa (la carta de població de la qual, concedida per Alfons I el 1185, hi es també recollida, doc. 5), la conforma-

ció progressiva de la *Universitat* targarina, i els seus oficis i serveis, les eleccions de pàpers i demés autoritats, les facultats assolides per aquestes per a fer ordinations i bans, imposicions pecuniàries, els ajuts dineraris o en serveis als monarques, l'establiment de fires i mercats, les jurisdiccions eclesiàstiques, les aljames de jueus, apart de disposicions generals de la Corona -o sorgides de Corts- algunes d'abast també per a la municipalitat targarina, etc., etc.

I, per acabar, una breu referència al joc d'apèndixs i d'índexs que faciliten la utilització d'un aplec tan reeixit. Hi trobem, primer (535-539) un aparell reconstituït de la individualitat dels tres volums, amb un índex dels documents inclosos en cada un d'ells, segons l'ordre que hi tenen amb assenyalament de la data i del número que els correspon en l'actual edició. Segueix (541-567) un índex cronològic dels recollits en la mateixa amb especificació de la data completa i reproducció dels pocs registres. I, finalment (569-605), l'ineludible índex toponomàstic amb indicació, distingida tipogràficament, dels noms de persona, lloc i institucions, referides al número de document donat en la present edició.

Que no manqui, doncs, un reconeixement encoratjador a l'equip urgellenc i a la nova realització de la benemèrita Fundació Noguera que l'ha aixoplugat.

Josep M. Font i Rius

Clifford R. BACKMAN, *The decline and fall of medieval Sicily: Politics, religion and economy in the reign of Frederick III, 1296-1337*, Cambridge, Cambridge University Press 1995, XXII i 352 pp.

Recordades les versions més o menys italianitzants, que hom ha donat de la trajectòria de l'illa de Sicília medieval després de les Vespres (XII-XIV), l'autor exposa la seva: el malestar de l'illa en el segle XIV procedia de causes altres que s'afegien a l'econòmica, com podrien ésser l'estructura física de l'illa, les rivalitats ètniques o la valoració malaltissa de l'honor personal o familiar (XV); en tal humus, el regnat de Frederic III, superada la Guerra que seguí les Vespres Sicilianes, fou un intent d'afeblir l'atomització social i crear un sentit illenc unitari, en el qual foren integrades les perspectives escatològiques formulades per Arnau de Vilanova; però un regnat que tingué una primera part de grans esperances acabà en la misèria (XV-XVI). A base de fonts illenques o continentals (327-347), la primera de les quals és la de Barcelona, ACA, CRD i Pergamins, tant de Jaume II de Catalunya-Aragó com d'Alfons el Benigne (cf. 7), l'exposició és dividida en sis capítols. El primer (1-28) precisa l'objectiu del llibre: els deu anys que seguiren Caltabellotta foren de creixement comercial i cultural, de pau i prosperitat (5), però la renovació d'hostilitats amb Nàpols (1312, 1317, 1321) s'alià amb la recessió demogràfica i econòmica visible des del 1321, i així el clam de 'Morano li francesi' del 1282 es convertia en 'Morano li catalani' del 1337 (8). La parcialitat de les cròniques sicilianes en tractar d'aquella situació, contrastaria amb l'objectivitat de Ramon Muntaner; també solen ésser parcials, en un sentit o en un altre, les aportacions historiogràfiques (8-9) i l'autor, en una 'compromise position' assenyalada encerts i desencerts d'ambdues (9-11).

A partir d'ací, el protagonista és Frederic de Trinàcria: estimava l'illa i ha estat positivament valorat tant pels sicilians com pels altres (11-12). Segueixen pàgines de descripció de l'illa i de les seves diferències (13-19), una de les quals era l'existent entre les terres interiors i les ciutats de la maríma, aquestes més receptives a les idees reformistes (20-21): un bloc de ben arrelats obstacles a la cohesió social, que un rei massa crèdul no reeixí a dominar (27).

El capítol segon és dedicat al marc internacional contemporani: amb la veïna Nàpols, les contínues situacions de guerra haurien estat aquella gota que desfà les pedres (29ss.); per les guerres i per d'altres causes, entre el 1282 i el 1376, l'illa hauria perdut dos terços de la població (35). Les pàgines 42-50 descriuen les necessàries i privilegiades relacions amb Catalunya

tant abans com després de Caltabellotta; dins aquest marc, el 1305 hauria començat l'influx d'Arnau de Vilanova: refortna apocalíptica, escoles de cristianisme (52-53) i preparació d'una Croada contra Terra Santa (54), que l'autor relaciona amb les (mali)fetes de la Companyia Catalana dins la Península Hel·lènica (55-59); el desfici de Frederic pel títol de 'rei de Trinàcia', augmentat després de la primera visita d'Arnau de Vilanova (66), desfici que el portà a assumir altra vegada el títol de 'rex Sicilie', unit a les dues opcions equivocades a favor dels dos emperadors germànics, Enric VII i Lluís de Baviera, constituïren factors que, amb els altres, augmentaren la crisi interna amb la compareixença de partidaris güelfs (64-74).

Els dos capítols següents són respectivament dedicats a exposar la situació interna, primer en les ciutats marines de jurisdicció reial (85-155), després en les baronies de l'interior (156-185); però en el primer d'aquests dos trobem transcrita l'única composició poètica que s'ha conservat del rei Frederic (Florència, Biblioteca Laurenziana, Pl. XLI, Cod. XLVII, f. 63), sirventès escrit en un occità italianitzat, ací traduït a l'anglès (87-88); segueix l'anàlisi de les *Ordinationes generales* del 1310, que haurien conservades les empremtes digitals d'Arnau de Vilanova (89). L'embalum del comerç amb Catalunya tingué oscil·lacions considerables (101-102); també compareix el nom d'algun català entre autoritats locals (126) i la constatació que, fora de l'alt nivell de la noblesa, no hi hagué integració entre sicilians i catalans (148). Quant al món baronial (156-185), l'aliança del parlament amb Enric VII i els gibel·lins hauria estat el punt d'inflexió vers la decadència. La noblesa intermitja es desentengué de la cort i de la seva política i es tançà en els interessos de la pròpia casa (156-157), sovint contraris a la política reial de restituir els béns a les esglésies, expoliats durant el vintenni 1282-1302. Frederic intentà una política d'augment demogràfic i de concessions senyoriales a cavallers fidels (162), alguns d'ells catalans (163-164, nota 15; els catalans nobles de primera categoria econòmica haurien estat nou entre cinquanta-set: 183). Però els revessos posteriors al 1312 ja no li permeten de col·laborar en la preparació de la campanya de Sardenya (177).

El capítol dedicat a la política religiosa té un primer apartat dedicat a la situació anterior a l'arribada d'Arnau de Vilanova a l'illa, de profunda crisi, atès que per raó de l'interdicte consegüent a les Vespres, no s'hi hauria administrat cap sacrament durant vint anys ni es cobrí cap vacant prelatícia, cosa que propicià fórmules de religiositat marginals a l'església institucional (el 'ripitu' encapçalat per les 'reputantes': 229-230; cf. 298-300); la tibantor amb la cort papal augmentà per la protecció atorgada a les institucions de ritus grec i el compromís assumit en la Pau de Caltabellotta de restituir a les esglésies els béns segrestats provocà l'enfrontament amb els barons segrestadors (195-196). Malgrat tot, després de la pau, les esglésies s'enfortiren (197). La visita d'Arnau el 1305 hauria promogut un 'spiritual revival' presidit per l'*Allocutio christiani* (!) i concretat en aquells punts que un príncep cristià ha d'evitar: injustícia, tort als altres, abús contra natura i deshonor de Déu (202), amb el pressupòsit del paral·lelisme entre vitalitat física i destí polític i espiritual (203). En els anys immediats, abans de la segona estada d'Arnau a l'illa, s'hauria anat formant la xarxa d'escoles evangèliques i ell aprofità l'ocasió per a explicar els plans de reforma a Climent V en la *Interpretatio* i el *Raonament* (204). La segona estada s'hauria concretat primer en la *Informació espiritual* i el programa de dedicació a la utilitat pública i a l'administració de justícia igual per a tots, a la beneficència i a formes de vida espiritual, on no hi havia d'haver lloc per a formes supersticioses de religiositat (205-206); i després en la traducció política en les *Ordinationes generales*, proclamades llei del regne pel parlament (207-208). Les pàgines següents descriuen les dificultats i els ressentiments que provocà la 'normalització' de relacions amb la cúria papal, que comportava gravàmens econòmics (annates, nomenaments, plets) (209-215). D'altra banda, abans de la seva darrera marxa de l'illa, Arnau féu comprometre Frederic a protegir els seguidors de la pobresa evangèlica (209) i així, clos el Concili de Viena i coincidint amb l'any que Ramon Llull passà a Sicília (217-219), grups d'espirituals cercaren refugi en l'illa i un tribunal eclesialístic proclamà llur ortodòxia (219-221), però no els pogué protegir de la política de Joan XXII ni de la decisió amb què els prohoms de Messina refusaren qualsevol actuació, per la qual poguessin ésser acusats de 'fauto-

res haereticorum'; els grups d'espirituals hagueren d'ésser col·locats a Tunis (224-225) o es refugiaren sota la protecció de Sança de Mallorca, reina de Sicília (Nàpols) (226); la presència ,espiritual' es reduïa a algunes personalitats, com la del català, cavaller d'orde militar, Guillem de Cut (232), o d'altres (233-240); continuaven, però, els problemes entorn els béns de les esglésies (241-245).

El darrer capítol, dedicat a esclaus, pirates i dones, ultra la peripècia d'una esclava sarraïna que anà de Palerm a Tarragona, a València i altra vegada a Palerm (258), recorda allò que sobre esclaus contenen tant les *Ordinationes generales* com la *Informació espiritual*: atesa la proximitat de l'Anticrist, també els esclaus han d'ésser ben lliures de convertir-se, realitzant-se així entre amo i esclau la relació proclamada per Pau a Filemó i a Timoteu, que exclouïa malstractes i insults (259-262); obligava a batejar els fills d'esclaus nounats ((262-263); alliberava passats set anys tot esclau grec que es fes catòlic i impedia qualsevol transacció d'un amo a un altre contrària a la voluntat de l'esclau grec (263-264); de fet, la posterior documentació relativa demostra que els dits estatuts foren aplicats, amb el resultat d'afeblir la població esclava sarraïna (265-266), però també amb el de substituir la venda pel lloguer d'esclaus (266-267: cas d'un amo tortosí, Pere Ancaroll, l'esclau grec del qual era successivament llogat); una altra conseqüència de les Vespres fou la de capacitar els patrons sicilians a defensar-se mitjançant el cors i la pirateria, fet documentat en actes notariais; i sota Frederic, el control d'aquelles activitats anà passant a mans sicilianes (270-272), d'acord amb les prescripcions del *Llibre del Consolat de mar* aplicades pel ,magister portulanus' (273) i amb tota mena d'anècdotes exposades en lletres dels dos germans reis (275-284; el 1317, Pere de Montmeló és qualificat de «generalis procuratori agendorum nostrorum, Magne Nostre Curie magistro rationali, consiliario, familiari et fidei nostro»: 278, nota 54); les pàgines dedicades a les dones comencen recordant que els drets de la Casa de Barcelona al regne de Sicília (no sols de Trinària) procedien de Constança de Hohenstaufen, muller de Pere el Gran i mare dels seus fills reis; les reines, de més a més, posseïen la pròpia ,camera' centrada en la comarca de Siracusa (286-287); la muller de Frederic, Elionor d'Anjou, hauria pres seriosament les indicacions d'Arnau de Vilanova (289-290, nota 76) i afavorit els ,espirituals' (286-289); quant a la dona en general, són ací recordades les prescripcions de les *Ordinationes generales*; també que el coneixement de situacions concretes s'ha conservat en les CRD de l'ACA (291-300).

La conclusió torna al tema de quin és el sentit de la trajectòria de l'illa de Sicília en el temps de Frederic (303-307); segueixen apèndixs, el quart dels quals conté llista alfabètica dels tributadors a la corona per drets feudals, llurs noms, localitats i quantitat del tribut; hi ha noms catalans (316-326). El llibre es clou amb les pàgines de fonts i bibliografia (326-347) i amb la taula única d'antropònims i de conceptes (348-352).

* * *

És evident que aquest llibre omple un buit i que, mirat en el seu conjunt, enriqueix molt positivament allò que hom sabia d'una figura atractiva com la d'aquell rei Frederic, capaç de sortir victoriós de tots els contratemps externs, que, però, en haver-los superat, s'enfonsaria en la mar de les insolidaritats dels seus súbdits. I àdhuc prescindint de la interpretació proposada per Backman, la quantitat d'informació és tal que per ara i tant serà llibre de consulta obligada en tot allò que es refereix a la figura del rei, a la de la seva família i a la de la política propugnada. No cal dir que també ho és en allò que es refereix a la significació d'Arnau de Vilanova com a mentor de la política reial des del 1305. L'agraïment, doncs, a l'autor és d'estricta justícia.

Això no vol pas dir que hom estigui d'acord amb tots els punts de l'exposició. Per exemple: calia haver-se preguntat si la rècula de petits tractats escrits per Ramon Llull durant l'any d'estada a Messina entre el 1313 i el 1314 i llur text, no permetrien de captar els punts doctri-

nals, als quals ell hagué de respondre amb tants de títols, i que, doncs, poden conduir, ni que només fos per contraposició, a endevinar les idees imperants en els ambients determinadors de la política, sobretot la religiosa, del Palau Reial.

En aquest sentit, el llibre de Backman és clarament deficitari. Car, tot i que en un moment determinat esmenti el nom del mestre portulà, Pere de Montmeló (278, nota 55), tot i que ja en la pàgina 111 ens informi que el 'magister portulanus' era un dels grans càrrecs de la cort, i que, tal com ja hem consignat més amunt, el 1317 havia saltat del càrrec de mestre portulà als màxims de procurador general, mestre racional, conseller, familiar i fidel del rei (es pot demanar quelcom més?), el lloc que ocupa en les pàgines del llibre de Backman no crec que respongui al que li pertocà en la realitat d'aquells anys; en efecte, ja el 1978, en pàgines que Backman sembla desconèixer, un servidor cridava l'atenció sobre aquell personatge en el sentit que era ell el màxim home de confiança d'Arnau de Vilanova deixat al costat del rei com a 'alter ego'; i en pàgines posteriors d'aquest anuari recordava que el mateix Frederic el presentava al germà hereu, Jaume II de Catalunya-Aragó, com a home de la més estricta i íntima confiança, de forma que, traspassat Arnau, Pere de Montmeló s'havia convertit en l' 'alter ego' del mateix rei (cf. ATCA, XIII (1994), 95-96, nota 241; i 397-398). I aquesta mancança n'assenyala una altra, la de la insuficient informació que l'autor sofreix d'allò que es publica a Catalunya entorn al tema. Això no obstant, suposada una seva plena informació, em permeto de demanar al prof. Backman que centri la seva atenció en aquell personatge i que dediqui un article dels seus a Pere de Montmeló.

Un altre punt que m'agradaria de veure tractat és el relatiu a la política reial envers els jueus, als quals, certament, són dedicades les pàgines 148-153. Però mentre tant ha sorgit el *Conflictus judaeorum* (cf. ATCA, XIII (1994), 78-85), que tot porta a suposar arnaldia autèntic, a través del qual hom veu desplegar-se-li davant els ulls una operació d'una certa envergadura en relació a la jueria de Palerm, coincidint amb l'estada darrerera d'Arnau en l'illa. I no deixa d'ésser estrany que les fonts utilitzades pel prof. Backman no hagin permès d'endevinar-la.

Josep Perarnau

Raimvndi Lvlli opera latina 106-113 Ianvae et in Monte Pessulano anno 1303 composita editit
Walter EULER (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis CXV. Doctoris Illuminati Raimvndi Lvlli opera latina, toms XXIII), Turnholt, Brepols 1998, XXVI i 292 pp.

Amb aquest volum prossegueix el bon ritme de la publicació de les obres llatines del nostre gran polígraf, a la qual les nostres pàgines han dedicada una atenció constant (cf. ATCA, III (1984), 280-283; IV (1985), 470-471; VII-VIII (1988-1989), 332-336; X (1991), 398-399; XII (1993), 436-437; XIV (1995), 316-319; i VI (1996), 589-590).

El present llibre conté, ultra la reproducció inicial, acolorida i després esquematitzada, del 'Arbor naturalis et logicalis' [VII-VIII], i una introducció general (IX-XXV), els llibres lul·lians següents: 101. *Logica nova* (1-179), 102. *De modo applicandi novam logicam ad scientiam iuris et medicinae* (181-204); 103. *De aeternitate* (205-207); 104. *De syllogismis* (209-211); i 105. *Disputatio fidei et intellectus* (213-279). Les darreres pàgines contenen taula de llocs bíblics (283), de noms i conceptes (284), i de títols d'obres citades (285). De fet, però, els textos ací publicats no són cinc, ans només tres, ja que, segons l'editor, el *De aeternitate* no passa d'ésser un títol present en alguns catàlegs, al qual no correspondria cap obra amb aquest títol en la transmissió textual lul·liana (IX i 207); i el *De syllogismis* no és res més que un títol divers del *Liber ad probandum aliquos articulos fidei catholicae per syllogisticas rationes*, ja publicat en el volum XX d'aquesta edició (IX i 211); més encara, els cinc textos anunciats podrien reduir-se a dos, si

es confirmés el dubte entorn l'autenticitat del *De modo applicandi novam logicam ad scientiam iuris et medicinae* (183-184). Però encara que fossin reduïts a dos els textos autènticament lul·lians, aquest seria un volum important dins la sèrie, ni que només fos perquè conté la *Logica nova*.

I ja entorn del número compareix la primera perplexitat: en tot el volum els cinc títols esmentats porten el corresponent número entre el 101 i 105; en la portada, en canvi, ens són promesos els textos núms. 106-113, cap dels quals no es troba en aquestes pàgines.

Entrem, però, en el volum malgrat l'entrebanc inicial, i en la secció intitulada *Descripció dels manuscrits*, en consta un de localitzat a Barcelona, Biblioteca Central (XII) i hom s'ha de preguntar on es troba el 1998, any de l'edició d'aquest llibre, la dita biblioteca barcelonina; i no és l'única manca frapant d'informació (o pecat d'anacronisme), procedent d'on, segons que diuen, aquella no té esclertes; en esmentar el còdex 1533 de la Biblioteca Casanatense, de Roma, l'única referència és a una informació que en el millor dels casos no passa de dues pàgines, quan hom en pot veure una de detallada, que n'ocupa quatre de completes, dins «Anthologica Annua», 21 (1974), 213-216. Potser hom podria esperar que, abans que acabin la feina, els editors de les *Raimundi Lulli opera latina*, arribin a entendre que no pot ésser qualificada de descripció d'un manuscrit (és a dir, del volum) allò que no passa de donar-ne qualque notícia a l'engròs i es limita a assenyalar el o els títols de les obres que hi són copiades; descriure un manuscrit, és a dir, un volum, vol dir donar importància substantiva a l'estudi de la materialitat del llibre, a cada un dels seus fulls i folis i quaderns, al fet que sigui unitari o factici, a la procedència del paper quan aquest n'és el suport, al tipus de lletra o lletres de la o les còpies; no recordo que mai en aquestes pàgines, pomposament intitulades *Beschreibung der Handschriften*, hi hagi trobat quelcom de semblant, que, en canvi, es troba en d'altres bandes.

Seguim entrant en el volum per la porta de la *Logica nova*, de la qual l'editor coneix vint-i-set còpies manuscrites; és indiscutible que l'estudi de les derivacions del text en les vint-i-set branques ha estat un treball que cal agrair al prof. Euler; però arriba un moment en què davant la multiplicitat, ni que sigui reduïda a un parell de famílies, ha calgut tenir un text únic per a l'edició, ha intervingut l'editor i ha escollit d'acord amb el context, la sensibilitat estilística, la construcció lul·liana de la frase i la norma de la *lectio difficilior*, és a dir, d'acord amb la subjectivitat de l'editor: amb la qual cosa, no tenim ni el text mateix de Llull, ni el d'un o altre dels dos manuscrits caps de família, sinó aquell que estimacions subjectives de l'editor li han fet considerar preferible. El crític deu estar justificat a dir que hauria preferit una opció a favor de l'objectivitat d'aquell manuscrit pres a base de l'edició; encara hi ha més: les darreres línies dels principis d'edició ens informen que algunes variants han estat preses de la traducció catalana de la *Lògica nova*, realitzada el 1304: però altra vegada ací, allò que l'editor ha posat davant els ulls del lector no és el text original del tractat, ans el d'una traducció, més encara, de la seva còpia realitzada en l'actual manuscrit muniquès a mitjan segle XIV: en realitat una mala còpia d'una mala traducció!

El text de la *Logica nova* ha d'ésser cordialment saludat, perquè és la primera edició moderna completa d'aquell llibre; encara que en general no es digui, o no es digui gaire alt, el fet és que l'edició de Hamburg 1985, era només parcial, car havia prescindit de tota la setena part: *De septima et ultima distinctione quae est de quaestionibus*, part o distinció que ocupa trenta-set pàgines de les cent seixanta-dues que té el text en el llibre que ens ocupa. Finalment, doncs, el lector té a les mans el text complet d'un important llibre lul·lià en edició moderna.

Però si algú es pregunta perquè la *Logica nova* és important dins el conjunt de la producció lul·liana, es trobarà decebut: ni una paraula que li doni resposta a una pregunta d'altra banda ben natural, sobretot si recorda que en d'altres volums de les *Raimundi Lulli opera latina* ha trobat introduccions llarguíssimes dedicades a exposar el sentit i, amb ell, la importància del corresponent llibre lul·lià. Amb la qual cosa també el crític es considera justificat a deplorar que en una col·lecció que hauria d'ésser ben seriosa, manqui aquella norma que és la submissió de tots i cada un dels seus volums a un esquema uniforme; però a aquesta causa de deserció se

n'afegeix una altra: en la primera nota de la introducció (3, nota 1), l'autor fa referència a un article de Charles Lohr, *Ramon Lull's Theory of Scientific Demonstration*, publicat en un llibre de titol ben alemany: *Argumentationstheorie. Scholastische Forschungen zu den logischen und semantischen Regelkorrekten Folgerns*, Leiden-Colònia, Brill 1993, 729-745 (el lector en pot veure un resum en la secció de *Notícies bibliogràfiques* d'aquest volum); no era pas tan difícil de dir, per exemple, que a diferència de les lògiques contemporànies de Llull i qualificades de 'nova' o 'modernorum' en contraposició a la 'logica antiquorum', la lul·liana és nova perquè, d'una banda, pel fet de basar-se en models no sols llatins, ans també àrabs, no s'ocupa del tema *De proprietatibus terminorum* (729-730 de l'article esmentat); i de l'altra (i sobretot) és 'nova' perquè és col·locada dins el seu sistema, cosa que li donava una novetat absoluta; i perquè, a diferència de les contemporànies, la *Logica nova* de Llull no dóna les normes per a una dinàmica intel·lectual correcta en relació a la realitat sensible, sinó que es concentra en el coneixement intel·lectual de les realitats intel·ligibles; recordar aquests i d'altres punts hauria estat un ajut per al lector, per molt que sigui especialista en història de la lògica occidental, esmaperdut (recordem el cas de Ludwig Prantl el segle passat!) davant aquella novetat absoluta.

Al segon text es poden aplicar les observacions anteriors; però, de més a més, és, certament, dubtosa (almenys, em sembla, en aquest moment), l'autenticitat del *De modo applicandi novam logicam ad scientiam iuris et medicinae*, per moltes raons; és una explicació (i encara parcial) d'una secció de la *Logica nova* (134-142), que s'acaba d'ocupar justament no sols de la seva aplicació al dret i a la medicina, ans també als camps de la teologia, de la filosofia i de la moral; si hom es fixa en un punt tan específicament lul·lià com és el colofó i compara els dels dos textos, s'adonarà de la distància; però, d'altra banda, cal tenir presents els casos, en què un text lul·lià és completat per un apèndix i veure si el de la lògica n'és un; i un altre punt, que demana feina llarga: en el cas del *De la manera d'aplicar Lògica nova...*, què ha estat abans: el català o el llatí; perquè allò que és innegable és que, almenys el text català de *De la manera...* és molt primitiu, tal com demostra el fet de trobar-se en l'actual Hisp. [Cat] 56 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic: ens trobem o dins o en el límit dels primers vint-i-cinc anys de la mort de Ramon Llull i hom es pot i s'ha de preguntar: era acceptable en el petit món dels lul·listes de fer passar com de Llull un text que no ho era? Per exemple: la mitja dotzena de textos lul·lians escrits a València durant aquells anys, foren, ja aleshores, en ésser escrits, atribuïts a Ramon Llull? Si, doncs, allò que resultés ésser l'original fos el text llatí, hom podria comparar el dels dos textos i veure si són de la mateixa mà; el resultat podria ésser un interessant element de judici a tenir en compte a l'hora de decantar-se. Mentrestant, crec que és assenyat de dir: l'atribució és problemàtica; i mirar de resoldre el problema.

Finalment, la *Disputatio fidei et intel·lectus* ve a posar a l'abast del lector normal un text lul·lià que incideix en el gran problema secular, el del 'racionalisme' de Ramon Llull i ho fa de manera que ja en la introducció l'autor mateix es col·loca entre uns fideïstes absoluts («articulos fidei... sola fide teneri», 224, lín. 8-9) i uns racionalistes també absoluts («quod evidenti ratione possint ostendi», lín. 10); caldrà, doncs, tenir en compte aquesta autocol·locació; com també caldrà tenir en compte que la seva apologètica és muntada a base d'aquella lògica o d'aquella dialèctica que treballa en el camp de la intel·ligència purament racional de realitats purament racionals, tal com veïem en parlar de la *Logica nova*. En aquest cas, però, ultra les consideracions aplicades a aquell text, afegirem la d'una insatisfactòria correcció i puntuació, almenys de les quatre primeres línies, que hauria de fer així: «Theologorum studia ianuam scientiae sibi cupientium aperiri [! ,aperiri', com en l'aparat crític] debent meditatione uersari assidua circa inquisitionem ueritatis, cum illa [inquisitio ueritatis] rudium eruditio et bonorum scolarium sit doctrina, illuminatio et perfectio prouectorum: huius rei gratia...» (224, lín. 4-7).

L'interès dels dos textos principals d'aquest volum sembla prou evident i amb ell la vàlua de la feina, que ha d'ésser agraïda al dr. Walter Euler; però en una edició com aquesta qualsevol

falta gramatical és més que sobrer; i hauria de proporcionar un text de la màxima objectivitat i de facilitar, almenys mínimament, la comprensió dels textos publicats.

Josep Perarnau

Le Rosier alchimique de Montpellier. Lo Rosari. Texte, traduction, notes et commentaire par Antoine CALVET, con glossario, indici e bibliografia (CEROC, IX), París, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne 1997, XCI i 131 pp.

In una collana che fino ad oggi ha ospitato soprattutto opere letterarie, esce ora una versione romanza del *Rosarius philosophorum*, testo alchemico attribuito tradizionalmente ad Arnau de Vilanova: un segnale preciso del fatto che lo studio delle lingue europee delle origini sta allargando i suoi interessi, dall'ambito esclusivo delle opere letterarie verso quelle scientifiche, che testimoniano di altri usi della lingua altrettanto importanti. Fra queste sono particolarmente numerose le opere di medicina, soprattutto pratica (chirurgia, ricettari, ecc.), e quelle alchemiche, probabilmente a causa del mutamento in senso medico farmacologico che l'alchimia aveva subito nel passaggio, avvenuto fra XIII e XIV secolo, da parte della trasmutazione metallica a sapere pratico-teorico della produzione dell'elixir.

L'elixir era infatti concepito come l'agente dinamico della perfezione materiale, che poteva concretizzarsi nella trasmutazione dei metalli vili in oro, ma che anche -forse soprattutto- dava spazio al sogno del farmaco universale dei corpi umani, capace di conferire longevità e perfetta salute, cui Ruggero Bacone aveva dedicato parte delle sue ricerche nell'ambito della 'scienza experimentalis'. Il *Rosarius*, alla cui sezione pratica il *Rosari* corrisponde con poche differenze, fu uno dei primi testi alchemici incentrati sulla produzione dell'elixir, insieme al *Testamentum* attribuito a Ramon Llull. E costituisce un aspetto non poco singolare e problematico che il primo sia stato attribuito da una tradizione compatta ad Arnau de Vilanova, cui l'autore del secondo si mostra in più punti dell'opera debitore del proprio sapere medico. La singolarità e la problematicità di questo convergere dei due testi sulla figura di Arnau si devono al fatto che egli certamente non propugnò, nelle sue opere mediche, le due dottrine che sono invece centrali nei testi dell'elixir: la convinzione che il prodotto dell'*opus* alchemico sia il farmaco universale (Arnau non riteneva che si potesse concepire l'idea di un unico farmaco, ma nelle sue opere farmacologiche cercò soprattutto di stabilire le condizioni dell'efficacia dei farmaci); e l'idea che si possa restaurare, mediante tale farmaco, l'*humidum radicale*, prolungando indefinitamente la vita umana (nella sua opera sull'*humidum radicale* la posizione di Arnau è esattamente l'opposto).

Di fronte all'anonimato in cui l'autore del *Rosarius* e del *Testamentum* ancora si nascondono non è facile stabilire il preciso rapporto che essi ebbero con la figura storica reale di Arnau: ma proprio l'avanzare degli studi su questi testi, ed in particolare sulle redazioni romanze (perché anche il *Testamentum* ne ebbe una, in catalano, prima o attorno alla metà del XIV secolo), fanno sperare che questa affascinante ricerca possa compiere progressi e ci aiuti in tempi relativamente prossimi a ricostruire un aspetto che potrebbe essere centrale per la cultura della Catalogna nell'epoca d'oro della sua espansione politica e commerciale. Dai primi sondaggi sui testi dell'alchimia dell'elixir, specialmente se messi a confronto con le importanti ricerche recenti sulla diffusione della medicina nella regione catalano-aragonesa, si intravede una centralità del corpo e della salute che non trovano se non parziale riscontro nella cultura scolastica parigina, e che parrebbero essere sia una conseguenza dell'irraggiamento della cultura medica di Montpellier, sia -in termini più generali- una caratteristica dell'elaborazione culturale legata alle corti; si pensi ai molteplici interessi naturalistici sviluppati alla corte siciliana di Federico II, ma anche a quelli della curia papale del Duecento, nel cui ambito compare per la prima volta,

con Bacone, il tema della ,retardatio senectutis' di cui la ricerca alchemica sull'elixir è l'erede, e dove si svolse anche gran parte dell'attività di Arnau: in verità, la centralità del corpo, per quanto funzionale al potere (come hanno mostrato gli studi di Agostino Paravicini Bagliani sul *Corpo del papa*), poté anche paradossalmente convivere con il programma ,spirituale' di purificazione e di perfezionamento del mondo, se è vero che il suo risultato più visibile fu la ricerca della quintessenza di Giovanni di Rupescissa, francescano spirituale e propugnatore di una farmacologia rinnovata mediante l'uso della distillazione alchemica.

L'edizione che Calvet ha dato del *Rosari*, corredata da un'eccellente traduzione annotata, nonché da una serie di utilissimi strumenti di consultazione, è un passo avanti notevole in questa direzione di ricerca. Calvet lavora da diversi anni ad uno studio complessivo sul ,corpus' alchemico arnaldiano, e la sua competenza in materia è indiscutibile; con mano sicura ricostruisce in maniera sintetica, nell'introduzione al testo, il posto dell'alchimia ,arnaldiana' nella tradizione alchemica medievale, per poi dedicarsi ad un'ampia e dettagliata analisi del manoscritto, del contenuto del testo, del problema dell'attribuzione ad Arnau, e infine degli aspetti linguistici che, dato il contesto di ricerche sulla storia della lingua occitana in cui il lavoro è stato realizzato, costituiscono una parte rilevante e di notevole interesse dell'edizione.

L'analisi del manoscritto, Nouv. acquis. fr. 4141 della Bibliothèque Nationale de France, porta Calvet a concludere che esso proviene da Montpellier, così come indica il titolo latino *Rosarius alchemicus Montispessulani*; e a datarlo fra il 1370 e il 1410. La traduzione occitana (che riguarda, come si è visto, solo la seconda parte del *Rosarius*, e cioè la *practica*), non è l'unica ad essere stata prodotta nel corso del Trecento: un manoscritto della Bibliothèque de l' Arsenal contiene una versione francese (di cui Calvet dà in appendice una prima edizione), più lunga e dettagliata del testo latino che, a motivo della dedica al re di Sicilia (Napoli) Roberto d'Angiò, dev'essere stato composto prima del 1343. L'epoca della composizione e la presenza di volgarizzamenti trecenteschi rafforzano il parallelismo fra il *Rosarius* e il *Testamentum* attribuito a Llull, già evidente a chi ne consideri il contenuto alchemico, come ha fatto William Newman nella sua introduzione all'edizione della *Summa perfectionis magisterii* del ,Geber latino', Paolo di Taranto (Leiden, Brill 1991). L'analisi linguistica del *Rosari* -ampia e dettagliata, ma di cui lascio l'esame a lettori più competenti in materia- conduce Calvet a queste conclusioni: il *Rosari* è stato scritto nel dialetto di Montpellier nella seconda metà del XIV secolo, ed è da collocarsi nell'orbita della facoltà medica montispessulana, alla cui influenza si deve la traduzione di numerose opere scientifiche e ,semiscientifiche' -come viene definito l'alchemico *Rosarius*. L'ambiente di diffusione della traduzione dovette essere dunque non quello strettamente accademico, ma quello di una «population de nobles, de bourgeois, de riches commerçants, d'apothicaires et de chirurgiens-barbiers, ayant peut-être perdu l'usage du latin mais non dépourvus de quelques lettres, attirée par des textes utiles et savants à la fois, et sollicitant leur mise à jour en langue vulgaire». Come ho avuto occasione di illustrare in un recente contributo («Speculum», 74, 2 - April 1999), questo sembra essere un carattere comune ai volgarizzamenti alchemici, nel cui ambito occorre sottolineare la precocità di quelli in lingua occitana, come il *Rosari* e gli altri due testi studiati da Calvet in connessione con esso (la *Soma* di Bernat Peyre e l'*Obratge des philosophes*) e soprattutto della redazione catalana dello pseudollulliano *Testamentum*. Le conclusioni di Calvet mi sembrano dunque sostanzialmente accettabili.

Più controversa mi appare la sua posizione rispetto al problema dell'attribuzione del *Rosari* ad Arnau de Vilanova, che Calvet affronta nelle pagine centrali dell'introduzione, lasciando intuire quello che potrebbe essere stato il motivo originario dell'interesse per il testo romanzo. La discussione sull'autenticità delle opere alchemiche che la tradizione ha attribuito ad Arnau è infatti ancora una delle più aperte fra quelle concernenti le varie collezioni alchemiche attribuite ai grandi autori dell'età scolastica come Alberto Magno, Ruggero Bacone, Tommaso d'Aquino, Ramon Llull. Nonostante il fatto che su problemi dottrinali comuni alla medicina e all'alchimia Arnau, nelle opere mediche sicuramente autentiche, si attesti su posizioni non compatibili con l'alchimia (come hanno mostrato soprattutto gli studi di J. A. Pa-

niagua), alcuni studiosi sottolineano la precocità con cui egli venne incluso nella tradizione alchemica, nonché la vicinanza ad essa di elementi farmacologici -l'uso dell'oro e quello di farmaci distillati- sicuramente presenti nella sua pratica terapeutica e nel suo insegnamento. Calvet si schiera nettamente con questo settore della critica, e pur riconoscendo esplicitamente che i manoscritti più antichi del *Rosarius philosophorum* non portano l'attribuzione ad Arnau, minimizza la portata di questo argomento («Pareil déficit justifie jusqu'à maintenant le peu de crédit que l'on accorde à la thèse de l'authenticité», p. XXX). Tuttavia, gli elementi che Calvet adduce a favore dell'attribuzione del *Rosarius* (ovviamente nella versione latina) ad Arnau, non sono di per sé probanti. Vediamoli in dettaglio.

Il primo argomento è la citazione «Arnaud de Villa Nova in lo Rozari», riportata nella *Soma* di Bernat Peyre: ma l'unica certezza relativamente a quest'opera è che il manoscritto che la trasmette è del 1420 circa, e solo «si l'on admet que la *Soma* de Bernat Peyre est datable du premier quart du XIVe siècle» la si potrebbe usare come testimonianza precoce dell'attribuzione ad Arnau. Che lo sia effettivamente, non è però ancora dimostrato, e anche se lo fosse, il caso successivamente citato da Calvet e cioè la citazione riportata nel *Testamentum pseudolulliano* («sicut dicit Arnaldus de Villanova in suo Rosario»), che -come ho mostrato altrove- sta senza dubbio in una glossa al testo, invita a muoversi con estrema prudenza prima di prendere queste affermazioni come *prove dell'autenticità*; sono invece, certamente, prova che l'attribuzione era vigente negli ultimi decenni del XIV secolo, e indicano dunque il vero problema da affrontare in modo rigorosamente storico: *per quali ragioni* queste attribuzioni (quella del *Rosarius* ad Arnau, ma anche quella del *Testamentum* a Llull) risultarono credibili. Il terzo argomento usato da Calvet conferma la necessità di ulteriori approfondimenti: lo studioso ritiene che una frase attribuita ad «Arnaldus de Villanova in eius Tractatu parabolico» da Giovanni da Rupescissa, che non è possibile rintracciare nel testo alchemico che porta questo titolo, si trovi invece nel *Rosarius*. Ecco il testo della citazione: «Nisi granum cadens in terra mortuum fuerit nullum fructum affert»; ed ecco il passo identificato come parallelo nel *Rosarius*: «Consurgit nullus unquam sine semine fructus, in quo dum moritur semen fructum dare fertur». È vero che il senso dei due testi è lo stesso: ma la frase citata dal Rupescissa come di Arnau riproduce praticamente alla lettera un passo del *Vangelo* di Giovanni, che lo stesso Calvet identifica in nota (Gio 12, 25): «nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit ipsum solum manet si autem mortuum fuerit multum fructum affert»: il taglio della citazione richiedeva evidentemente la sostituzione di 'multum' con 'nullum'. Invece il passo del *Rosarius* (che, fra parentesi, è un distico e non un brano di prosa) lo ritroviamo *alla lettera*, nel *Testamentum*, cap. II, 24 (in alcuni manoscritti con 'moritur', in altri con la variante 'seritur'). È evidente che il senso del brano evangelico può ben essere all'origine dell'uso di entrambi i testi alchemici, ma è anche evidente che la differente formulazione della frase indica più verosimilmente che Rupescissa *non* si riferiva al testo di *Rosarius*.

Argomenti del genere non sono sufficienti, in ogni caso, a controbilanciare il silenzio dei manoscritti più antichi sull'attribuzione ad Arnau; e il fatto che il *Rosarius* evochi «la facture et les théories d'ouvrages médicaux», e che si possa collocarlo nell'ambiente di Montpellier, non ne prova l'attribuzione ad Arnau: su questa base, infatti, potremmo attribuire al Villanovano anche il *Testamentum*... Il suggerimento che nel *Rosarius* Arnau potrebbe essersi discostato dalle posizioni mantenute nelle opere legate all'insegnamento, dal momento che il testo alchemico, dedicato al re Roberto d'Angiò, non è stato scritto per la scuola, è interessante ma neppure esso probante, e gli argomenti di ordine biografico, che secondo Calvet rafforzano la tesi dell'autenticità (in particolare l'impegno di Arnau nel movimento spirituale e i suoi rapporti con la corte siciliana e napoletana), possono altrettanto bene spiegare che il *Rosarius* sia stato composto in ambiente vicino ad Arnau, e per questa ragione abbia potuto essergli attribuito con facilità. Il fatto che il manoscritto compilato attorno al 1470 da Arnaldo di Bruxelles, che reca interessanti tracce dello sviluppo dell'alchimia in lingua catalana, riporti alcuni testi attribuiti al villanovano mi sembra non possa decidere rispetto all'una o all'altra ipotesi.

Ciò non significa che Arnau, proprio per il legame fra gli interessi medici e quelli spirituali, per l'attività svolta sia dentro che fuori l'insegnamento universitario, per l'atteggiamento sperimentale coerentemente mantenuto, non possa essere stato davvero un personaggio centrale nel favorire sia lo sviluppo delle ricerche alchemiche in senso medico-farmacologico, che la diffusione dell'alchimia dell'elixir in ambienti interessati alla riforma spirituale: l'autore del *Testamentum* pseudolulliano sembra, da vari indizi, esserne stato un discepolo, e anche il *Rosarius* è verosimilmente stato scritto da qualcuno molto vicino al medico villanovano. Ma che sia proprio uscito dalla sua penna non mi sembra sostenibile, almeno con i dati finora in nostro possesso. La diversa accentuazione posta sulla questione dell'autenticità del *Rosarius*, tuttavia, non diminuisce il mio apprezzamento per il lavoro dello studioso francese, i cui motivi di validità permangono appieno: infatti, proprio il fatto di rimettere in questione senza pregiudizi il problema della possibile autenticità arnaldiana di almeno alcune opere alchemiche lo ha spinto fin qui, e certamente lo spingerà anche in futuro ad approfondire con scrupoloso metodo storico una ricerca che già nei risultati finora prodotti è un consistente arricchimento del nostro patrimonio di conoscenze e che promette altri frutti di sicuro interesse.

Michela Pereira

Isaac VÁZQUEZ JANEIRO, *Disputatio Saecularis et Iacobitae. Actores y autor de un tratado inmaculista pseudolulliano del siglo XV*, dins «Salmanticensis», XLIV (1997), 25-87.

Vázquez Janeiro continua afilerant totxos en el seu particular monument a fray Diego de Moxena, activitat de la qual els nostres lectors han estat successivament informats (cf., per exemple, ATCA, XV (1996), 618, núm. 10683; 793, núm. 11356; XVII (1998), 671, núm. 12556). Ara ha tocat el torn al *Liber saecularis et iacobitae*, atribuït al mateix Ramon Llull durant segles i després a Ramon Astruc de Cortielles.

Mirem de resumir la nova aportació, i de fer-ho de la manera més objectiva possible: inspirat en una observació d'Umberto Eco, l'autor creu que el *Liber saecularis et iacobitae* és «un libro hecho de signos, que remiten a otros signos, los cuales, a su vez, indican personas o situaciones históricas» (25) i divideix el seu treball en tres passos. El primer comença establint un cert paral·lelisme entre els tres protagonistes del dit llibre (canonista - frare dominic o jacobita - clergue secular) i els tres del lul·lià *Liber super psalmum Quicumque vult, sive Liber tartari et christiani* (tàrtar - cristià desinformat - Blanquerna), tenint però en compte que allò que en aquest és l'acceptació de la fe cristiana, en aquell és la de la veritat de la Puríssima Concepció de Maria: el canonista, malgrat l'oposició del frare dominicà, és convençut de la doctrina afirmativa de la Puríssima pel clergue (27-28); la demostració, bàsicament lul·liana, depassa les argumentacions dels tractats lul·listes anteriors pel fet de negar la vinculació del pecat original al plaer del sexe, perquè aquell, coïtus' no sols no hauria estat ,deviatio finis creationis', ans fou ,propter finem creationis... ut Deus de ipsa [Virgine] incarnaretur' (29-31); recordats els manuscrits i les edicions (31-32), arribem al segon pas, que intenta de donar nom i cognom als tres ja coneguts protagonistes (32-60).

Segons Vázquez Janeiro, el jacobita no sols seria Joan de Montsó, ans encara defensa que la narració de la trobada d'aquest amb el saecularis i el canonista, pel seu «valor de signos que apuntan a otra parte» (35), en realitat es referiria als exàmens de doctorat del referit Joan de Montsó a París el juny del 1387, en els quals hauria desbarrat contra la Puríssima Concepció de Maria (34-40); el saecularis seria Pierre d'Ailly, perquè en dues intervencions davant el consistori papal hauria vençut Joan de Montsó (41-43); i el canonista (remarquem, ,canonista') Dante Alighieri, perquè el florentí, ultra haver estudiat filosofia i teologia potser a París, hauria estat qualificat de ,jurista' (43-48; la qualificació: 43).

Les pàgines següents amunteguen textos pretesament paral·lels, que demostrarien que certes expressions de la *Disputatio...*, deriven o són ressò d'altres de l'Alighieri, com per exemple, aquells tres versos posats en boca de sant Bernat, descrivint, a *Paradiso* 32, 133-135, l'embadaliment celestial de santa Anna (com el de qualsevol mare, i en aquest cas i al cel, encara més) davant la filla Maria: «...vedi sedere Anna / tanto contenta di mirar sua figlia / che non move occhio per cantare osanna», posats en paral·lel d'aquest fragment: «...stat ergo clarum ipsum coitum [de Joaquim i Anna] fore sanctissimum et iustissimum, prae caeteris omni gaudio, laetitia debita, ac iusta delectatione repletum. Vides, ergo, Canonista, ad quantum mysterium et operationem fuit conceptio virginalis, et si in tali conceptu... debuit esse delectatio corporalis» (53: els subratllats són de Vázquez); i cal remarcar, perquè l'autor s'hi recolza, que entre el 'vedi' d'Anna i el 'vides' del Canonista no hi ha identitat ans llarga distància, car el primer correspon a la imaginació del poeta i el segon a la comprensió intel·lectual d'un raonament i de la seva conclusió. Inspirant-se en el Dante, l'autor de la *Disputatio...* hauria pintat els Jacobites amb les tintes més negres i llur convent d'Avinyó amb les emprades per aquell en la descripció de l'infern (54-60).

La darrera part de l'article desvela el candidat de Vázquez Janeiro a autor de la *Disputatio Saecularis et Iacobitae*: el framenor castellà fray Diego de Moxena. Nombre de pàgines d'aquest darrer capítol són dedicades a exposar els paral·lelismes entre certes expressions del dit franciscà i algunes del Dante (67-70; 79-80), tema que no cau en les nostres pàgines.

En tot el curs de l'exposició la serietat de les afirmacions no és pas allò que més hi despunta; deixant estar les fantasies que són l'element predominant d'aquelles pàgines, ens limitarem a algun exemple constatable. Ja en la presentació dels personatges llegim que «el Secular... està sobre la càtedra -,sedens'-» (34, línies 5-3 del final; afirmació repetida en la pàgina 35, línia 4: «El Secular, desde su càtedra...»; en canvi, a la pàg. 58 trobem que la discussió hauria tingut lloc en la sagristia); però acabem de llegir en la pàgina anterior, al començament del pròleg allí transcrit, «quod sedens in Choro Fratrum Praedicatorum Avinione..., Saecularis quidam...» (33); en una acció litúrgica com unes vespres, la càtedra era no pas per al Saecularis, ans per a l'autoritat que presidia, mentre els altres ocupaven un seial al cor, també aquells qui, com el Saecularis i el Canonista, no formaven part de la comunitat. Només dues línies més avall trobem «que el Jacobita es el único del que no se dice que estuviese sentado», quan també en l'esmentat pròleg, ara al final, llegim l'afirmació: «Canonista, qui eos in sedendo fuerat convincinus...»: qui són els 'eos' en plural, sinó els dos únics personatges que han comparegut fins ara, és a dir el saecularis i el jacobita, associats, 'in sedendo'? També d'aquest, doncs, es diu que estava assegut.

Però entre tantes afirmacions n'hi ha algunes que ens afecten més de prop, com és ara que la dita *Disputatio* és posterior al 1403 perquè presenta el convent d'Avinyó celebrant les primeres vespres de la festa litúrgica de la Puríssima el 8 de desembre (les vespres, per tant el dia abans), fet només explicable perquè «los dominicos de Francia, forzados por la Universidad de París, comenzaron a celebrar también la fiesta de la Inmaculada Concepción en 1403» (66); però cal precisar que Avinyó ni formava aleshores part de França, ni era de sobirania francesa ans pontificia, i seguí essent-ho fins al 1791 en plena Revolució; i que el convent tampoc no pertanyia a la província de França, ans a la molt més primitiva de Provença. L'explicació 'francesa', doncs, no encaixa; sobretot perquè el text diu que és del 1394, car és l',anno praesenti' en què Joan I de Catalunya-Aragó decretà festa per la Puríssima; diu així la frase: «...anno praesenti [és a dir, el 1394] in civitate Valentiae quarta decima martii... [rex Aragonum]... compulit omnes sibi subiectos, cuiuscumque conditionis fuerint, tenere et firmiter confiteri Virginem Mariam sine peccato originali fuisse conceptam...» (33); aquesta frase, en la qual totes les dades i dates encaixen amb la localització i datació del decret del dit Joan I, amb la qual cosa esdevé un element decisiu per a la datació del tractat, no mereix cap atenció especial per part de l'autor, tot i que alguna vegada de pas l'esmenta.

Val a dir que entorn el 1394 no calia pas evocar fantasmes entorn al convent dominicà d'Avinyó i el tema de la Puríssima, car els protagonistes hi eren ben vius en carn i ossos; d'anys hi feia estades un altre antipuríssim tan bel·ligerant com Nicolau Eimeric, qui hi havia sostingut polèmiques enceses contra Pere Çaplana, rector de Silla (no serà aquest el Saecularis?), contra Antoni Riera, i en general contra el lul·lisme i els lul·listes (cf. ATCA, XVII (1998), 638-641), i no seria pas desencaminat de veure en el jacobita bàsicament una personificació de l'orde dominicà, però qui sap si també, de retop, els dards no cercaven el blanc del gran inquisidor.

Per això, contra allò que diu el títol de l'article, la *Disputatio*... no és del segle XV, ans de darreres del XIV; i el seu 'Sitz im Leben' podria trobar-se en el nou clima creat el 28 de setembre d'aquell mateix 1394, quan Pero de Luna era elegit successor de Climent VII amb el nom papal de Benet XIII; la discussió entorn la Puríssima es trobà de sobte col·locada en nova atmosfera, ara favorable als puríssims; si calgués trobar personatges reals darrera els secular i el canonista, no dubtaria gens a dir que el darrer és Pero de Luna-Benet XIII: ell sí que era un autèntic canonista (els seus tractats no permeten de dubtar-ne) i, de més a més, havia estat guanyat a les tesis puríssimes.

En el camí que mena a l'atribució de la *Disputatio*... a l'esmentat fra Diego el primer pas és el d'afirmar que el seu autor és un franciscà, ja que secular i jacobita són anomenats 'fratres in Christo': «Luego, el secular se considera también fraile» (61); però 'fratres in Christo' no denomina membres d'ordes mendicants, sinó cristians en general; i, per tant, no són 'fratres' pel fet que el 'saecularis' sigui framenor, ans pel d'ésser cristià. L'altre argument seria el detall que el manuscrit de Lió, Bibliothèque Municipale, 258, contra tota l'altra tradició manuscrita, tant en el títol com en l'èxplicit substitueix la paraula 'saecularis' per 'fratris minoris'; però aquesta és, sobretot si el copista hagués estat un franciscà, una clara 'lectio facilior' que, doncs, hauria d'ésser desestimada a favor del 'saecularis', 'lectio difficilior'.

Afirmada l'atribució de la *Disputatio*... a fray Diego de Moxena, Vázquez és lògic en negar que l'autor del dit llibre fos «ni aragonés ni catalán» (66), tot i que el text digui ben clar que «loquela tua et dispositio faciei te fore oriundum ostendit ac subiectum regis Aragonum» (33); la raó de més pes a favor de la dita negativa sembla ésser aquesta: «...el término 'oriundus' se construye siempre con ablativo y con 'ab' o 'ex', ordinariamente, y nunca con genitivo...» (66). Però la veritat és no sols que 'no-sempre' es construeix amb ablatiu, ans també és veritat que no és veritat que 'nunca' es construeixi amb genitiu; perquè la veritat és que també es construeix amb genitiu, extrem que provo: el *Thesaurus linguae latinae*, IX/II, col. 1006-1007, estableix amb tota claredat que que 'oriundus' porta «loc. vel gen.»; i, mireu per on, el primer exemple procedeix d'una inscripció de Tarragona, potser del segle II, d'on reporta: «Caecil(io)... oriundo Siccae Veneriae...», i segueix amb d'altres exemples, el primer dels quals és de Venanci Fortunat; en donaré dos altres casos, que se m'han presentat sense cercar-los: en ple segle XV, per tant contemporani del temps en què, segons Vázquez, hauria estat escrit el *Liber*..., i en el procés de glorificació del futur sant Vicent Ferrer realitzat a Tolosa, testificà el català rossellonès Guillem Portas, qualificat d' 'oriundus loci...' ([Henri Dominique]FAGES, *Procès de canonisation de Saint Vincent Ferrer*..., París i Luvaia 1904, 392); i ara una altra mostra, aquesta de ple segle XVIII, d'una lauda sepulcral que el mateix Vázquez, en alguna seva visita a Roma, pot llegir en el presbiteri de l'església de Monserrato: «Petrus Alemany Descatllar / et de Solanell / oriundus civitatis Barcinonis...». No segueixo, perquè aquesta no és una disquisició entorn el règim gramatical d' 'oriundus', sinó només una pedra de toc d'allò que valen certes afirmacions absolutes de Vázquez: res de res. Han estat, per contra, ocasió de demostrar que del segle II al XVIII, almenys en l'àrea catalana, és normal de construir 'oriundus' amb un complement en genitiu.

Recordem que el *Liber*... esmentat qualifica el 'saecularis' amb dos detalls, el primer dels quals és el d'ésser «oriundum... ac subditum regis Aragonum»: era oriünd o originari i, de més a més, súbdit del rei de la corona catalanoaragonesa: aragonès, per tant, català, valencià, o en

aquell moment ja d'alguna de les illes (Mallorca, Menorca, Eivissa, Sardenya). És, doncs, exclòs tant per l',oriundus' com pel ,subditus' que pugui ésser un ,oriundus et subditus regis Castellae'; perquè, ,dato, non concessio', que es pogués acceptar la hipòtesi de fray Diego de Moxena, aquest, per molt que tingués entrada en Ferran d'Antequera, mai no en fou súbdit, ans ho fou directament del provincial de la província franciscana de Castella (o potser aleshores s'anomenava d',Espanya', car aquesta era limitada a la dita corona) i, d'alguna forma i a través de la província franciscana, del rei de Castella; ,subditus' és un terme jurídic, que determina sota quina sobirania política es troba una persona, i fray Diego de Moxena, per molt que cercqués influència davant Ferran d'Antequera, mai no deixà d'ésser súbdit ni de l'autoritat que li pertocava dins l'orde franciscà ni del rei de Castella. El segon és que el fet d'ésser originari i súbdit del rei de la corona catalanoaragonesa era demostrat per la ,loquela tua et dispositio faciei'; a l'Avinyó, dincs, de darreries del segle XIV els catalans érem reconeguts per fesomia i llengua; espero que Vázquez Janeiro demostrï ben aviat que el seu inefable Diego de Moxena s'havia fet un ,lifting' i que parlava català com un oriünd de tal forma que a Avinyó enganyava tothom i es podia fer passar per català de tota la vida.

Ja sabem que el Dant és identificat amb el Canonista i una de les raons principals és que Francisco Imperial el qualifica de ,jurista' (43): ací també Vázquez ha desestimat el valor de les paraules, car ell sap molt bé que en el llatí de la Baixa Edat Mitjana ,jurista' és el professional del dret civil, i ,canonista' expressa amb precisió el professional del dret canònic, dedicació que l'autor no ha pogut documentar de Dant i és, en canvi, la del tercer dels nostres protagonistes.

Siguïns permessa una darrera observació: en ocasions diverses, recordades al començament d'aquesta recensió, Vázquez Janeiro ha atribuït a fray Diego de Moxena les lletres i tractats puríssims enviats des de Barcelona a l'emperador alemany Segismon d'Hongria amb motiu de l'acabament del Cisma occidental, i dels concilis de Constança i de Basilea, publicats en aquestes pàgines d'ATCA, III (1984), 94-177; ara hi insisteix i afirma que llur doctrina «es... la tesis que se defiende en el primer tratado [dels tramesos a l'emperador: cf. *loc. cit.*, 101-147]; la misma que se defiende con fuerza en la *D(isputatio) S(aecularis) et I(acobitae)*» (84).

És evident que en ambdós casos és defensada la tesi de la Puríssima Concepció de Maria; però cal suposar que el raonament de Vázquez no es basa en aquesta coincidència, car aleshores caldria atribuir a l'autoria de fray Diego de Moxena tots els tractats favorables al dit privilegi marià, almenys els contemporanis. Possiblement, si segueix pel mateix camí, algun dia hi arribarà, però per ara no em consta que hagi fet tal pas. Allò que seria significatiu (dic significatiu, no pas demostratiu, atesa la distància de més de vint anys entre la *Disputatio...* i el primer dels dits tractats, raó per la qual alguna idea del primer es podria haver transvasat al següent), és que aquest reproduís aquella doctrina en la qual, segons Vázquez, l'autor de la *Disputatio...* «se muestra innovador, yo diría revolucionario...: su opinión frente a la teoría agustiniana de la trasmisión del pecado original por generación y la identificación de aquél con la *libido* que acompaña a toda acción marital» (30: el fragment on és exposada la dita teoria és a la pàgina 31 i més breu en la 52). Tal transvasament no existeix, tal com pot veure el lector que tingui la paciència de controlar els següents fragments, els temàticament més pròxims, de les dites instàncies i tractats destinats a l'emperador, sempre en l'edició del volum III d'ATCA: pàgines 112-114 i 117; 121, línia 701; 123, línies 747-751; 131, línies 979-985; 151, línies 1508-1516; 152, línies 1536-1539; 161-162, línies 1745-1448; 168, línies 1879-1884; el lector s'adonarà que tot l'interès de l'autor de peticions i tractats a l'emperador es concentra en la corporeïtat de la ,materia seminalis' i en la seva purificació i dignificació que li possibiliti ésser col·locada dins l'àmbit de la unió hipostàtica; l'atribució de valors subjectius a l'acte marital dels esposos Joaquim i Anna cau totalment fora la perspectiva dels textos publicats en el nostre volum terç. D'altra banda, en els anys en què foren datats a Barcelona els esmentats tractats i súpliques hi havia a la ciutat mestres en teologia puríssims declarats, amb entrada a la casa reial no com a passavolants i pidolaires d'influència, ans en qualitat de consellers reials, que, en cas de caldre, podien haver assessorat en l'elaboració doctrinal d'aquells textos, per

exemple, Felip de Malla. I amb això no afirmo un fet, sinó només que la Confraria del senyor rei tenia a l'abast de la mà algú a qui adreçar-se.

Més que en pàgines anteriors, en les actuals Vázquez sembla haver-se deixat endur pel miratge de convertir-se en èmul i qui sap si en contrincant capaç d'empal·lidir la fama d'Umberto Eco; no sols no hi ha res a dir, sinó que li desitjo el més gran dels èxits. Però que publiqui les seves cabòries en forma de romanç, tal com ha fet en relació a Nicolau Eimeric l'italià Valerio Evangelisti (cf. ATCA, XVI (1997), 8, nota 1bis), i no pas en les pàgines d'una revista universitària, que ella i elles haurien d'estar sotmeses a les exigències metodològiques de la documentació objectiva.

Josep Perarnau

Josep M. NADAL i Modest PRATS, *Història de la llengua catalana*, vol. 2: *El segle XV* (Col·lecció Estudis i Documents, 34), Barcelona, Edicions 62, 1996, 601 pp.

El segon volum de la *Història de la llengua catalana* repren la realització d'una obra original, i l'única fins ara de les seves característiques, que ha obtingut una excel·lent acollida entre els especialistes i també un èxit notable entre el públic general. Havent passat gairebé quinze anys de la publicació del primer volum amb què Josep M. Nadal i Modest Prats es proposaven «entrar en el cor d'un vell contenciós: les relacions entre història i llengua» (cf. ATCA, II (1983), 422-426), aquest segon lliurament confirma la continuïtat de l'obra i augmenta d'una manera notable les expectatives de veure-la finalitzada —en la breu nota introductòria els autors confien «no perdre l'empenta i que, d'aquí a uns mesos, aparegui el tercer volum on se segueixen molts camins que tot just s'obren en aquest».

Tanmateix, amb aquest volum es modifica el disseny primitiu de l'obra i augmenten notablement les dimensions del projecte; i és que allò que en principi havia de ser només una part del segon tom s'ha convertit ara en tot un llibre, i més gruixut encara que l'anterior. Sembla que hi ha dues grans raons que ho justifiquen: la primera és l'enorme complexitat interpretativa que comporta el segle XV català, que per als autors s'inicia amb l'estroncament de la dinastia reial autòctona i acaba amb la unificació efectiva de la monarquia hispànica. La segona raó, i potser la més decisiva, són les greus mancances que encara tenim avui en l'estudi dels autors i dels textos catalans medievals, i l'absència dels suficients treballs previs que abordin els esdeveniments de l'època des d'un punt de vista lingüístic i, sobretot, sociolingüístic; això obliga Nadal i Prats a encarar molts i molt diversos aspectes —i encara n'hi ha que queden desatesos—, i a prestar-hi una excessiva atenció. Fixem-nos que, en el fons, aquesta constatació, si els nostres dos rectors fossin gent menys atrevida, podria posar-los en qüestió la propia viabilitat de l'obra que planegen, que pretén ésser síntesi i manual de referència genèrica, que ambiciona l'exhaustivitat, que vol interpretar i fer una valoració conjunta d'un seguit de fets, textos i aspectes que tot just s'estan estudiant particularment.

El segle XV és, en efecte, un «moment crucial» per a la història cultural dels anomenats Països Catalans. És el moment en què, després d'instal·lar-se la dinastia castellana a la Corona catalanoaragonesa, es camina definitivament cap a la unió de les monarquies peninsulars. Hi tenen lloc, a més, un seguit d'esdeveniments que, com és sabut, hauran d'alterar profundament la major part de les pràctiques culturals: el trasllat de la cort a Nàpols, que afavorirà els contactes amb els humanistes italians, la introducció de la Inquisició espanyola, més tard, o l'aparició de la impremta, un invent revolucionari després del qual ja tot serà molt diferent. En aquests anys s'hi concentren, a més, les produccions més importants de tota la nostra història literària, i es multipliquen les traduccions de textos llatins o italians en sintonia amb els interessos culturals més sòlids del món occidental. És, per tant, el Segle d'Or de la literatura catalana, i tam-

bé l'època de la màxima universalitat de la nostra cultura —cal recordar en aquest sentit la rellevància de la cort papal dels Borja, on el català esdevé llengua oficial—, però és alhora el moment en què comencen a obrir-se les clivelles del que serà la davallada dels segles posteriors, marcats per la pèrdua de la sobirania política i per la progressiva castellanització cultural. El principal propòsit d'aquest llibre és, en definitiva, la manifestació d'una llengua literària rica i perfectament vàlida en un moment que és de canvi i de trasbals a totes les cultures europees, a les portes d'uns temps moderns als quals, paradoxalment, el català ja no podrà accedir mai amb normalitat.

En els dos únics capítols que formen el volum es manté la mateixa estructura fixada per als vuit capítols anteriors, i en llurs apartats successius s'estableixen, doncs, els límits del període, els esdeveniments més importants de la vida civil i cultural, les relacions del català amb el llatí i amb les altres llengües que el condicionen d'una manera més directa (l'occità, el castellà), els usos literaris corresponents, i l'activitat filològica desenvolupada, amb la descripció gramatical de la llengua de l'època. Aquests apartats, certament, s'allargassen d'una manera excessiva, fins al punt de fer perdre al lector la perspectiva de conjunt de cada bloc. L'embull dels esdeveniments polítics i culturals que es produeixen en el Quatrecentos català i l'abundància de la producció literària en llengua catalana justifiquen prou la proximitat dels autors, però justament per això crec que és lícit preguntar-se fins a quin punt és vàlid aquest esquema —que funcionava perfectament en els vuit capítols anteriors— per al tractament d'un període tan complicat com el segle XV, i com es podrà mantenir aquesta mateixa fórmula en els capítols que segueixin, on caldrà tractar èpoques tant o més complexes des del punt de vista històric i on, a més, la trajectòria dels diferents territoris catalanoparlants, fins ara tractats d'una manera unitària, divergirà notablement i adquirirà una fesomia pròpia.

D'altra banda, aquest volum inclou veritables monografies, com ara els apartats sobre la llengua catalana a Itàlia (85-167, i 381-391), sobre l'activitat de traducció al català de textos llatins (190-205 i 424-431) o sobre els noms de la llengua (465-471) d'un interès remarcable, les quals —tal com passava amb el capítol dedicat a Ramon Llull en el volum anterior— serien dignes de ser publicades separatament. Una cosa semblant passa amb alguns temes en què s'endevina un treball de recerca particularment aprofundit, encara que apareguin en el llibre exposats de manera fragmentada, amb repeses successives —em refereixo a qüestions com la ideologia lingüística de l'humanisme renaixentista i les seves conseqüències, o als efectes de la impremta sobre els usos literaris de la llengua catalana i la seva relació amb el castellà; segur que més d'un lector exigent però apressat, potser amb una punta de puritanisme, hauria preferit llegir-los tots d'una tirada, per fer-se'n així una idea més global i matisada.

En algunes parts del discurs de l'obra, les fonts utilitzades —sobretot per a la contextualització dels fets històrics— resulten per al lector d'avui poc actuals, cosa que potser és una conseqüència inevitable del llarguíssim temps de gestació del volum, i ocasionalment es troba a faltar alguna referència bibliogràfica convenient, com per exemple el treball gairebé contemporani de Jaume Turró —col·lega dels autors en la docència universitària a Girona— sobre el poeta barceloní Romeu Llull, fet que es pot atribuir a les presses de darrera hora, que ja reconeixen els mateixos autors en la nota introductòria. Tanmateix, el treball de Nadal i Prats reuneix gran quantitat de materials de primera mà, i penetra amb un criteri molt afinat en qüestions mai explorades fins ara des de la perspectiva de la història lingüística. Si Joaquim Molas, en el seu pròleg al primer volum de la *Història de la llengua catalana*, afirmava que «el tàndem Nadal-Prats ha realitzat una síntesi, alhora, científica i apassionada que, ara i adés, té tot l'aire d'una autèntica investigació», cal dir que aquest segon volum constitueix en molts aspectes, i sense cap mena de dubte, una investigació en tota regla —quan intenta una nova interpretació del concepte de 'valenciana prosa', per exemple, o quan analitza des d'un punt de vista ideològic els pròlegs de les abundants traduccions catalanes de textos llatins i italians.

Dels continguts i de la distribució interna del volum ja se'n dedueix la notable atracció que exerceixen sobre els autors els temes relacionats amb Itàlia i, en efecte, no poden negar que el tipus de discurs i el propi plantejament de l'obra tenen un referent clar en alguns treballs de característiques similars que s'han publicat o que es publiquen ara mateix —i amb gran prestigi— en aquell país, hereus d'una llarga tradició d'estudis sobre història de la llengua. Amb tot, potser els caldria haver seguit encara una mica més l'exemple italià i haver dotat el volum d'alguns refinaments que allà s'estilen, com ara una bibliografia final que reunís tots els estudis, edicions i materials citats, o un índex de noms —no el supleixen els destacats a l'interior del text amb lletra negreta, d'un efecte estètic bastant discutible—, que permetrien de treure un profit més gran del notori esforç que hi han esmerçat. Pel que fa al mètode seguit en la composició del llibre, és remarcable la voluntat de perseverar en aquell eclecticisme de què ja feien gala Nadal i Prats en la introducció del primer volum, que els permet d'aprofitar per als seus propòsits múltiples recerques de camps ben diversos, però en qualsevol cas es troba a faltar una mica més de reflexió crítica a propòsit dels fets històrics que es presenten i de llur interpretació, que sovint és manllevada sense massa prevencions. És com si a l'hora d'endegar la redacció definitiva, per raons d'espai, els nostres conspicus professors ens haguessin escatimat alguns dels seus pensaments de més abast teòric; com si haguessin volgut deixar una mica de banda aquella inclinació especulativa tan recomanable que trobem en molts altres dels treballs que han publicat i que, amb la seva sana irreverència, ha imprès caràcter al que alguns anomenen «la manera gironina» de fer història de la llengua. Els seus innumerables deixebles i lectors agrairem, sens dubte, que no ens l'estalviïn en la confecció dels volums successius, que persisteixin en la seva afortunada dèria de fer-nos riure.

Francesc Feliu

Epistolari de la València medieval. II. Introducció, edició, notes i apèndixs a cura d'Agustín RUBIO VELA. Pròleg d'Antoni FERRANDO (Biblioteca Manuel Sanchis Guarner, 43), València-Barcelona, Institut interuniversitari de filologia valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 458 pp.

No caldrà repetir ara les belles característiques d'aquesta publicació ja remarcades en un volum anterior d'ATCA, VI (1987), 354-355. Són les mateixes qualitats que apareixen en aquest volum II, amb l'escreix d'un orientador índex cronològic, tal com des d'ací havia estat suggerit. Millor, sens dubte, en aquest segon volum, que no pas haver deixat per al tercer i darrer la llista cronològica dels documents de tots tres. Però molts dels qui emprem sovint aquestes cartes hauríem preferit que ara se'ns hagués donat també un índex consemblant de les lletres ja publicades en el volum primer.

En aquest segon les reflexions filològiques apareixen en el pròleg del prof. Ferrando i Francès: la coincidència del període 1412-1478 (del compromís de Casp a la unió dinàstica amb Castella) amb les set primeres dècades del segle d'or de la literatura valenciana; l'aparició alhora de neologismes cultistes llatinitzants, de «trets peculiars del català de València» i d'algunes novetats que semblen dependre de la influència castellana.

També en aquest volum, l'estudi introductori (15-81) és dedicat a l'anàlisi dels principals temes tractats en aquestes lletres dels jurats de la ciutat de València, i a aprofundir-los contextualitzant-los en llur ambient històric. En aquesta tasca orientadora no sempre els arguments sintetitzats vénen a coincidir amb els precisats en els variats subtítols conglobats en les quatre grans parts del volum: Els àmbits del poder, Els treballs i els dies, En aquesta vall de llàgrimes, i Pobresa, pecat, marginació.

Els anys assenyalats no corresponen només al segle d'or literari, sinó també a la superació econòmica de València damunt Barcelona, fins a esdevenir la capital dels Estats hispànics de la Corona d'Aragó. Per això, no em sembla ben bé exacte que aquestes cartes reflecteixen tan sols una «crònica local» (18). Sovint llur interès s'estén als altres tres regnes d'ací i àdhuc als altres tres d'Itàlia: incloent-hi Sardenya, els de Nàpols i Sicília, més la cort romana.

Pertinentment s'hi remarca que, essent ciutadans quatre dels sis jurats, i els cavallers només dos, tot l'epistolari reflecteix una «Consciència burgesa» (22-27), o potser preburgesa. Els jurats provinents de famílies de l'estament pla o reial tindran ben prest una projecció en tot el regne de València, i també, en menor escala, a les corts d'Alfons el Magnànim, de Calixt III i d'Alexandre VI, i en la petita cort napolitana dels prínceps de Squil-lace, Jofré de Borja i Sança d'Aragó: s'hi especifiquen els cognoms dels Marrades, Vallerioli, Saera, Belluga, com també, per una altra part, les famílies nobles dels Vallterra, dels Pardo i Tolsà —aquesta, un segle més tard, s'emparentarà amb els Borja de Gandia.

Tots els jurats, els quatre ciutadans i els dos cavallers, regien «La cosa pública» (27-32): es malfiaven de «La casa de Calatrava» perquè els seus regidors eren de «Nació estrangera», s'oposaven aferrissadament a la possibilitat que es creés una segona diòcesi valenciana a Xàtiva —ja el 1418, més de tres decennis abans que un xativí ocupés la seu de sant Pere— i eren inflexibles en la pervivència íntegra dels furs de la ciutat i del regne, seguint un camí que ja els havia assenyalat el pactisme de dret públic conreat pels juristes de Catalunya i d'Aragó. Els «Conflictes entre poders» (32-36) eren sobretot els que de tant en tant apuntaven entre la ciutat i el rei, tant en nom d'aquella, com en el de tot el regne, bé que sovint «els interessos de la capital no eren els mateixos que els del conjunt del país» (35); un país que, com s'explica molt agudament tractant-s'hi de «Pàtria i sentiment nacional» (37-42), de vegades era només el País Valencià i de vegades tota la Corona d'Aragó, amb alternants acostaments i distàncies respecte a Catalunya i als catalans.

Tota aquesta «Oligarquia urbana» amb «mentalitat patricia» (19) era la qui regia «El món urbà» (42), amb triomfalístics «Signes de riquesa» (45-49), centrada en la incipient indústria, la mercaderia, l'agricultura i el port, malgrat el contemporani recés demogràfic d'algunes contrades de l'interior, i malgrat «Les adversitats» (49-52) amb què havien d'enfrontar-se: sobretot amb les fortes onades migratòries des de Castella els anys de carestia, amb les epidèmies intermitents i les fluctuacions de la moneda. Tampoc no eren sempre idíl·liques les relacions dels jurats amb els diferents habitants «Rics i pobres» (53-58), ni les dels «Cristians, moros i conversos» (61-67) dins la ciutat i al regne.

Els escrivans del municipi, redactors d'aquestes lletres (67-79), eren persones cultes, que coneixien bé el llatí prehumanístic i dominaven perfectament llur pròpia llengua catalana, amb les característiques valencianes ja apuntades per Ferrando Francès en el pròleg que hem comentat. Ací Rubio Vela insisteix més en llur dependència de les «artes dictandi» de l'època, i en la convencionalitat burocràtica, alternant amb alguns trets humorístics, de la mà d'un cert estil col·loquial.

Deixant ara mig de banda els temes centrals que ens han sortit a camí en analitzar la síntesi introducció al present volum, en el primer boldró d'aquest recull de lletres trameses per la Ciutat sobre «El govern de l'urbs» (95-109), remarcàrem en particular la freqüent presència de faccions en lluita, entre elles la del comte d'Urgell per a dominar la corona que a Casp havien donat a Ferran de Trastàmara (doc. 8, 18.05.13); les polèmiques amb els jurats de la Ciutat de Mallorca (doc. 11, 6.02.21) i l'interès a recobrar dos volums de *Lo crestià* d'Eiximenis, prestats a la comtessa vídua de Cocentaina, Beatriu Llançol (doc. 14, 29.10.61).

A la segona secció, «El regne des de la capital», algunes lletres són adreçades a tots els oficials del país, en defensa dels boscos, del patrimoni reial, dels pescadors, tot actuant com a «cap e mare» del regne (doc. 20, 22.VI.37). Ja ens hem referit també a la riquesa de matisos amb què apareix, al tercer boldró, la «Consciència nacional» i el «particularisme ciutadà» (123-132). En el quart, sobre «L'autoritat reial» (133-154) hi suren alguns moments i punts

de fricció, juntament amb les reaccions immediates dels jurats sobre la decisió del compromís de Casp (doc. 30, 30.VI.12), les noces del primogènit Alfons amb Maria de Castella (doc. 31, 30.05.15), el constant desig que el Magnànim torni d'Itàlia (doc. 34, 13.10.23 i doc. 36, 30.10.42) o l'alçament de Catalunya contra Joan II (doc. 37, 16.06.62).

En la cinquena secció, «L'Església: presència i absència dels Borja» (155-166), els jurats recomanen Alfons de Borja al rei Alfons (doc. 38, 30.06.19), feliciten aquell per la seva ascensió al cardenalat (doc. 40, 6.07.44) i el rei consort de Navarra, Joan, germà i lloctinent d'Alfons, per l'elecció d'un valencià al summe pontificat (doc. 42, 14.05.55), tot vertllant per la tranquil·litat de les que altres textos coetanis anomenaven «les bisbesses», val a dir, les dues germanes del papa, Francesca i Isabel, i les tres del cardenal Roderic de Borja, Joana, Beatriu i Tecla, allotjades al palau episcopal de València (doc. 43, 9.09.57).

Aquestes cinc seccions constitueixen la primera part del recull, *Els àmbits de poder*. El segon, *Els treballs i els dies*, és format per altres cinc boldrons sobre l'economia de la ciutat i regne de València, els gremis dels menestrals, les activitats mercantils al mateix País Valencià, a tota la Mediterrània i Castella endins, la ben acceptada presència de mercaders forasters (que perdurà fins ben entrat el segle següent): el 1416 proposaven un Tomàs Italià als consellers de Barcelona per a exercir l'alt càrrec de cònsol de catalans a Gènova (doc. 78, 5.06.16) —com és prou sabut, la designació de cònsol, amb jurisdicció sobre tots els súbdits del rei d'Aragó, pertanyia només a la capital de Catalunya.

Les altres cinc seccions de la part tercera, *En aquesta vall de llàgrimes*, hom hi veu «La ira divina» en la fam i la carestia, la sequera, els terratrèmols, la pesta, les guerres (amb el rei de Castella, amb Gènova, amb el principat de Catalunya), així com també hom la hi veu en el perill dels moros nordafricans i peninsulars i en les violències ciutadanes —en les quals és involucrat Jaume Roig (doc. 118, 31.05.41).

La quarta i darrera part de tot el recull, sota el títol *Pobresa, pecat, marginació*, ens fa reviu el món dels cavallers errants, el dels conversos i del criptojudaisme, dels malfactors civils (o incivils) i clergues, dels captius i dels esclaus, dels «pauperes Christi» —ermitans, beguins, penitents, malalts de l'hospital, orfes, llebrosos—, per acabar amb «històries de dones» (373-387), on les prostitutes, separades i raptades alternen amb les monges de vida relaxada que exigien la intervenció de la Ciutat en llur reforma en el mig segle que va del 1414 (doc. 159, 22.02.14) al 1464 (doc. 165, 24.10.64).

Les notes del final (389-427) aclareixen tant el text que hom no pot menys que lamentar de no trobar-les a peu de plana. Com en les pàgines introductòries, ja ressenyades, s'hi percep un gran coneixement de la bibliografia més pertinent sobre València, la Corona d'Aragó, els altres regnes peninsulars i sobre tota l'Europa. Hauríem preferit, però, que, en comptes de la *Series episcoporum* de Gams, s'hi hagués adduït la *Hierarchia catholica* d'Eubel, i no pas perquè les dades de Gams, per a aquest període, no siguin exactes, sinó perquè Eubel enriqueix de molt les dades referents als sengles bisbes i als cardenals.

El «Glossari» subsegüent (429-437) és tan ric i útil com el que ja teníem del primer volum. Finalment, l'Índex onomàstic abraça els noms tant de les persones esmentades en les lletres trameses pels jurats com dels autors citats en les notes; i els topònims, els de les ciutats, regions i regnes.

No cal afegir com tots els qui s'interessen per la història global i completa de la ciutat i regne de València esperem la publicació del tercer i últim volum projectat, que ens emmenarà fins a l'any 1522, a la primeria del regnat de Carles I d'Habsburg, l'Emperador.

Miquel Batllori

Aquesta obra és presa en consideració aquí, perquè s'obre amb un capítol de cap a trenta pàgines dedicat a Ramon Sibiuda, que seran objecte de la nostra atenció, bo i fent remarcar que després dels treballs d'Andrée Comparot (cfr. ATCA X (1991), 383-385, 574, 623-624), l'obra d'Emmanuel Faye constitueix un testimoni més de la recepció normal de Sibiuda en els treballs de l'erudició francesa, de la qual hem d'esperar fruits ulteriors.

Faye ha llegit l'obra de Sibiuda des d'un interès purament filosòfic, cosa possible i ben legítima. El seu angle de visió l'ha obligat, per tant, a distingir allò que en Sibiuda prové del món de la filosofia i allò que prové del món de la teologia -l'apologètica-. Però malgrat l'esforç de clarificació dels diversos registres del *Liber Creaturarum*, Faye constata que l'obra roman una síntesi impossible (72).

En efecte, l'anàlisi del pròleg el convenç que té dues parts: una sobre la ciència de l'home, l'altra sobre la doctrina dels dos llibres, el de la naturalesa i el de la revelació. La doctrina sibiudiana sobre el llibre de la naturalesa fundaria la primacia d'una ciència humana de l'home. Però el pròleg acaba amb una restricció 'molt problemàtica' (50): el llibre de la naturalesa només pot ésser llegit correctament pels qui han estat il·luminats per Déu i purificats del pecat original. Faye remarca amb tot el dret que l'apologètica sibiudiana es tanca dins un cercle: l'home no acceptarà l'autoritat del llibre de la revelació si la lectura del llibre de la naturalesa no el convenç primer de l'existència de Déu, però no pot llegir el llibre de la naturalesa si abans no ha rebut la revelació i la gràcia. Faye interpreta això com una aporia, que dificulta el plantejament del problema filosòfic de l'home en l'obra de Sibiuda. I no li falta gens de raó, perquè per molt que siguin enlluernadores algunes expressions del pròleg sobre la ciència de l'home que proposa Sibiuda, el pensament sibiudià és teològic de dalt a baix, i unitàriament teològic.

En aquest aspecte, cal remarcar que Faye ha continuat la lectura tradicional que veu en el pròleg del *Liber Creaturarum* l'aparició d'un programa diguem-ne 'racionalista'. També és veritat que s'adona de la contradicció que representa la restricció final del pròleg, com d'altres "contradiccions" semblants que assenyala. De fet, aquestes contradiccions no són tals en un pensament teològic que és inspirat des del principi pel *Credo* i pels 'theologumena' de l'Escola. En la mesura que la 'scientia de homine' es transforma en el *Liber Creaturarum* en una 'scientia hominis lapsi', ja es veu cap on apuntava Sibiuda: cap al Déu cristià, fi últim i salvador de l'home. El *Liber Creaturarum* no és un llibre sobre la naturalesa, ni un llibre sobre l'home 'in quantum homo'; és un llibre sobre Déu i l'home, sobre les relacions entre Déu i l'home en una perspectiva teòrica (natural) i històrica (salvífica). És a dir, és una obra teològica, a l'interior de la qual l'autor desenvolupa algunes o moltes recerques filosòfiques, la qual cosa no significa evidentment que el *Liber Creaturarum* sigui ni tan sols una 'theologia naturalis', bo i restant una 'theologia'. Per això ens sembla que no hem de compartir la suggerència de Faye que una lectura del llibre de Sibiuda pot inspirar la idea d'una anterioritat i fins i tot d'una primacia de la filosofia sobre la teologia (67). Nosaltres creiem més aviat el contrari. Ens en convenç no solament la restricció famosa del pròleg, sinó un altre fet: moltes de les grans afirmacions del pròleg (la ceguesa de l'home, el fet que l'home desconeix el seu valor i es dona per no-res) són 'verificades', recuperades i posades en el seu context propi en aquella part més directament teològica del *Liber Creaturarum*, quan Sibiuda estudia la corrupció de l'home i l'economia salvífica divina que l'en salva. El *Liber Creaturarum* apareix molt unitari i molt coherent si es llegeix com una 'theologia', com proposaren els seus primers editors. Però en la mesura que implicarà profundament la filosofia en l'elucidació de l'elenc de veritats que li dicta la teologia cristiana, posant de fet la filosofia com a fonament natural de la revelació, Sibiuda inicia l'aventura no pas banal de constituir un domini especulatiu que podríem caracteritzar com a filosofia religiosa.

Perquè és evident que no es tracta pas d'una filosofia de la religió en sentit objectiu, sinó d'una filosofia que s'elabora des de dintre i per a la vivència religiosa. I no deixa de ser interessant de remarcar ja des d'ara que aquesta filosofia és exactament una antropologia. En aquest sentit no seria gens arbitrari de postular una línia de pensament que anés de Sibiuda a Leibniz i als deïstes dels segles XVII i XVIII, tot admetent progressives innovacions de mètode i de con-

tingut dins aquesta línia. Des de l'intent sibiudà de filosofar sobre la trinitat de persones en Déu fins al déu dels 'philosophes' hi ha un fil secret que uneix les diverses etapes d'aquest capítol del pensament: el rol preponderant que la raó va prenent en la recerca, fins a esdevenir l'única guia, tant de les qüestions a posar i dels continguts com del mètode a seguir. Si la raó de Sibiuda encara es deixa guiar per la fe, ben aviat la raó imposarà un canvi de papers: serà ella qui voldrà guiar-la.

Per això Sibiuda és un esperit que encaixa malament en el concepte tradicional que hom té de l'edat mitjana. Els pensadors clàssics de l'edat mitjana havien buscat un equilibri entre la raó i la fe, equilibri possible sempre que fos ben viva la consciència de la diferència essencial dels dos dominis. Aquest equilibri havia consistit sobretot a recuperar per a l'especulació teològica tot el que semblava recuperable de l'antiga filosofia. Al mateix temps, els teòlegs elaboraven llurs pròpies recerques filosòfiques, sempre dins el marc de la teologia. Amb Sibiuda ens trobem en un ambient diferent, perquè una determinada filosofia és posada com a fonament d'allò que val precisament com a autofonament. La diferència entre els dominis de la raó i els de la fe queda reduïda a un mínim tan mínim que fa perillar la mateixa distinció dels dos dominis.

Per això el *Liber Creaturarum* necessita ésser criticat des de la teologia. Obra teològica i apològica, ha de ser escatida des del punt de vista del teòleg i de l'apologeta, tasca a la qual nosaltres no podríem ara lliurar-nos. Assenyalarem només que el *Liber Creaturarum* implica una inflexió neta en el problema de la inserció d'una filosofia dins els quadres noètics d'una revelació: el moment en què la raó comença de prendre com a tasca pròpia la formulació de veritats teològiques. I aquest moment de la raó interpel·la d'una manera particular el teòleg de qualsevol de les religions del llibre. Nosaltres hem partit sempre de la convicció que el *Liber Creaturarum* és una teologia, amb una filosofia elaborada per a fonamentar la teologia en la naturalesa racional de l'home. Per això, una crítica teològica del *Liber Creaturarum* és indispensable, perquè si des del punt de vista de la teologia la filosofia com un tot pot ésser posada a contribució de l'aclariment racional del dogma, és sens dubte un abús tant teològic com filosòfic de considerar que tota la teologia pot ésser abordada i fonamentada en un pla purament filosòfic, encara que es tracti d'una filosofia elaborada dins els quadres de la Revelació. La manca d'una criteriologia filosòfico-teològica explicitada duia Sibiuda a la contradicció de presentar en uns títols la matèria trinitària com a objecte de demostració racional i en uns altres com un autèntic impensable, encara que es tractés d'un impensable qualificat al capdavant de racional i conforme amb la naturalesa humana.

En l'obra de Faye no s'analitzen els fonaments estrictaments filosòfics del pensament de Sibiuda, de la qual cosa no li sabríem fer retret, atès que no s'ho ha proposat. Si mai aborda aquesta temàtica, potser veurà més clarament la unitat del pensament sibiudà i entendrà millor perquè en el *Liber Creaturarum* no hi ha cap mena de disquisició teòrica sobre les relacions entre teologia i filosofia i llurs dominis respectius i privatius. Com més s'avança en l'estudi del pensament de Sibiuda, més clarament constata hom que la teologia, i la filosofia s'hi confonen i barregen indistriablement. La forta coloració 'antropològica' del *Liber Creaturarum* només serveix, en tot cas, per a distingir i àdhuc contraposar la ciència-saviesa de Sibiuda amb les altres ciències, siguin les del quadrivi, siguin les pròpiament filosòfiques, en sentit exclouent. Primer, perquè les altres ciències no s'interessen o no s'interessen prou profundament per les realitats últimes de l'home: la seva destinació final, el seu valor autèntic, el seu origen. En segon lloc, perquè les ciències tampoc no són capaces d'explicar adequadament el desordre intern de l'home i el seu drama. Posant en el primer pla de l'interès especulatiu el tema de l'home i estudiant-lo d'acord amb l'ensenyament de la fe, Sibiuda obria la porta a la discussió racional, amb la intenció de mostrar i comunicar la intel·ligència d'allò que Déu revela. D'aquesta manera Sibiuda no separa, ans uneix el pensament teològic amb el pensament racional. Mirat des del punt de vista religiós, el *Liber Creaturarum* apareix com una obra de reflexió filosòfica. Mirat des d'un punt de vista filosòfic, el *Liber Creaturarum* és un exercici puixant de filosofia religio-

sa. Com a contemplació racional de la revelació cristiana (= sapientia), les arrels agustinianes d'aquesta manera de pensar es fan del tot evidents, perquè sempre és la fe qui ofereix la dada que s'ha de comprendre.

Al marge d'aquestes observacions, que són fàcilment formulables a partir d'allò que Faye diu sobre Sibiuda, cal saludar aquesta obra com un estudi històric del passat filosòfic ple d'interès des del doble punt de vista, històric i filosòfic. No ens toca de jutjar el mèrit de les recerques de Faye sobre Charles de Bovelles, la relectura tan interessant de l'humanisme de Montaigne, i els estudis sobre la ciència de l'home de Charron i la perfecció de l'home en Descartes. No ens ha passat per alt la mestria amb què Faye detecta la influència de Sibiuda en tots aquets pensadors, i assenyaladament el fet que Descartes pot haver entrat en contacte amb el pensament de Sibiuda a través de J. A. Komensky (Commenius). Per fi algú ha escrit quelcom sobre la recepció de Sibiuda en la filosofia francesa. Falta encara un bon estudi sobre la relació Sibiuda-Pascal. Mentre l'esperem, el llibre de Faye posa de manifest que el professor de Tolosa estimulà els seus successors a prosseguir la tasca dura de pensar a fons sobre l'home, tasca que no es pot dur a terme, si ha d'ésser viva, sense escissions i esquinçaments, però també sense nous resultats i síntesis o intents de síntesis més complexes i agosarades.

Jaume de Puig i Oliver

Maria CONCA, Josep GUIA, *Els primers reculls de proverbis catalans*. Pròleg de Josep ROMEU I FIGUERAS (Biblioteca de cultura popular Valeri Serra i Boldú, 7), Bellpuig i Barcelona, Ajuntament i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1996, 326 pp.

Els noms dels dos autors s'associen ja fa alguns anys en la recerca peremiològica catalana (311), dedicació que no és pas desconeguda dels lectors d'aquest anuari (cf. ATCA, XIV (1995), 394-395, núm. 9742), i de la qual ens ofereixen ara un nou tast limitat a alguns reculls de proverbis, amb la vista posada en una futura història de la paremiologia catalana i en un diccionari general dels proverbis catalans, tal com ens informa Josep Romeu i Figueras en el pròleg (8); en idèntic objectiu fita ara la seva el crític.

La introducció, ultra l'exposició d'alguns temes teòrics, com és ara el fet que la saviesa popular tendeix a encunyar-se en «fórmules més o menys codificades, que permeten una més fàcil memorització» (16), ens fa passar davant els ulls en primer lloc les successives denominacions dels proverbis en àrea catalana: proverbí, dit(a), paraula, exempli, amonestament, mot, consell, manament, vers, refrany, aforisme, adagi (18-19); i a continuació els successius autors que des de Ramon Llull han dedicat llur atenció als proverbis, o almenys n'han integrat en llur obra escrita en la Baixa Edat Mitjana o durant el Renaixement (26-33).

El cos del l'obra dedica sengles capítols a altres tantes publicacions dels segles XIV-XVI, començant pel *Romanca proverbiorum* procedent d'algun estudi medieval de gramàtica i arts segurament de l'Aragó pròxim a Catalunya, on, igual com en els altres, «es feia lo proverbí» (38-39); el llibre és conservat a Madrid, Real Academia de la Historia, i ha estat publicat i estudiat diverses vegades durant aquest segle; dues dotzenes dels seus proverbis són catalans, de cada un dels quals, si s'escau, els autors procuren de precisar tenor i sentit i d'assenyalar punts de referència en autors o textos catalans. Al final trobem una dotzena de casos coneguts tant en català com en aragonès o esmentats com a aragonesos per autors catalans (45-47).

El capítol següent (49-62) és dedicat a *Franselm*, estès per tot Catalunya mitjançant una quarantena d'edicions conegudes i moltes més de desconegudes des de la que el 1498 o poc abans havia realitzat Pere Posa. Les seves entre 104 i 107 quartetes provindrien en trenta-un casos de *La dottrina dello schiavo di Bari*, la qual, però, era mancada de la mordacitat del nostre. Trenta-vuit de les dites sentències atreuen l'atenció dels autors en el sentit indicat per al capí-

rol anterior. El *Franselem* hauria tingut un doble efecte: el qualitatiu de la precisió i concisió de frases fins ara insuperades, i el quantitatiu de la gran divulgació.

Les pàgines següents s'ocupen del *Liber elegantiarum* de Josep Esteve (63-68), editat a Venècia el 1489. Les sentències són reportades en tant que frases de bell llafi, tretes de clàssics, d'obres gramaticals, de lletres familiars o d'amistat, a través de Poggio Bracciolini, de Guillem Caorsin o de Niccolò Perotti; en són ací reportades vint-i-tres, amb la corresponent frase llatina (64-66), completades amb una mostra de com un refrany, «Més val enginy que força» ha estat integrat en obres d'autors catalans (67).

Els *Refranys rimats* es troben manuscrits en el *Cançoner* de l'Ateneu Barcelonès, ff. 235v-236v. Són cent seixanta versos en noves rimades, que foren impresos, car un exemplar fou comprat per Hernando Colón a Tarragona el 1513 (69); es tracta d'un joc poètic que integra setanta-dues dites populars, moltes d'elles documentades en d'altres obres catalanes (70); cada proverbi ocupa dos versos pentasíl·labs, de ritme molt àgil, que permet d'enllaçar proverbis de caire molt diferent (72-73); són ací publicats (74-76).

La part principal del llibre és dedicada als *Refranys glossats*, que per Hernando Colón consten impresos a Barcelona el 1511, després, dissortadament, desapareguts (77); foren traduïts al castellà i publicats quatre vegades entre el 1509 i el 1519 i algunes més en temps posteriors (78-86). Era un recull que en una introducció i dotze capítols glossava en prosa romanç dues-centes vuitanta dites populars, no pas sentències o 'autoritats' de savis en llafi (86-90: en aquesta darrera pàgina, quadre sinòptic de les edicions castellanes); la forma d'adoctrinament d'un pare al seu fill és semblant a la de la *Doctrina moral* d'En Pacs (92), amb la vista posada en aquesta vida, no pas en l'eterna (93). Les edicions l'atribueixen a un cert «mossèn Dimas, prevere» (97-101), que els autors identifiquen amb el valencià Bartomeu Dimas, que l'hauria escrit a darreries del segle XV, i hauria estat imprès a Barcelona per Pere Posa (102-105). El traductor al castellà hauria estat un català, tal com semblen indicar les catalanades de l'edició burgalesa del 1509, de les quals les posteriors s'haurien anat purificant (105-108); per això alguns autors castellans els han ignorat (109-110). Els autors es proposen de reconstruir aquells *Refranys glossats*, treball dins el qual hi ha d'haver «l'anàlisi diacrònica de cadascun»; però mentre estan en presenten una mostra «suficient per a veure el mètode i per a fer palesa llur catalanitat orginària» (111); trobem, doncs, text i glossa de quaranta dels dos-cents vuitanta adagis d'aquell llibre (112-238), seguits de la llista del text tant català com castellà de tots (238-252).

Els dos darrers capítols ofereixen els trenta-quatre catalans aplegats entre els quatre-mil tres-cents de Pedro Vallés, *Libro de refranes...*, Saragossa 1549 (253-258) i els vuitanta-sis d'entre els vuit-mil d'Hernán Núñez, *Refranes o proverbios en romance...*, Salamanca 1555 (259-289).

Clouen el volum la llista alfabètica de les paraules clau de tots i cada un dels proverbis acoflits en aquest llibre (291-306) i la bibliografia (307-324).

Un bell llibre, que, essent només un tast d'una obra més completa, obliga el crític a animar els autors a «tost, tost e ben tost», per dir-ho amb la frase cara a sant Vicent Ferrer, a donar-nos la completesa de llur treball. De moment, però, grans gràcies!

Justament amb vistes a la completesa, el crític es permet de referir-se al camí del «trasvament continuat del registre culte al popular i a l'inrevés», al qual al·ludeixen els autors (8) i manifestar la seva estranyesa davant el fet que un dels autors, acompanyat amb Bartomeu Dimas en el certamen puríssim valencià del 1487, Felip de Malla (98), no sigui fora d'aquesta pàgina mai esmentat en tot el llibre; la convivència entre Bartomeu Dimas i Felip de Malla en aquelles pàgines obliga a recordar que l'obra del darrer era tan coneguda i estimada a València, que la segona part del seu *Memorial del pecador remut* només s'ha salvat en el manuscrit l'arxiu de la Seu valentina. I Felip de Malla s'ha de comptar entre els majors artistes i artífexs de l'idioma fins al punt que possiblement ell encunyà frases que pogué introduir en la seva prosa com si fossin adagis; en permeto de remetre en aquest sentit al volum 114 d'«Els Nostres Clàssics», pàgines 114-115.

Francesc Eiximenis, en canvi (i amb tota la raó, car també ell és un dels grans artistes i artífexs de l'idioma), és considerat fins a tal punt una 'autoritat' en tema aforístic, que els autors han dedicat gairebé una pàgina a aplegar dites que compareixen en obres seves (29-30), collita que pot ésser segurament triplicada amb els indicats en volums d'aquest anuari: III, 285; VI, 360-361; i VII-VIII, 345. I, a fi que ací no manqui el nom del seu divulgador, sant Vicent Ferrer, apleguem dels seus *Sermons*, I, 137, aquesta perla: «Paternostres de lançol, ni val ni nou»; o aquesta: «Xam xam, so d'aram!» (*Sermons*, I, 72 i 286); o encara: «Malaltia del milà, les ales flaques e lo bec sa» (*Quaresma*, ed. Sanchis Guarner, I, 66); i no deuen ésser les úniques en els set volums de *Quaresma* i de *Sermons*, i en les prèdiques publicades en d'altres bandes. Encara que els suposo coneguts, per si no ho fossin, recordo el llibre de Joan Carles Amat, *Quatre cents aforismes catalans*, Lleida, Cristòfor Escuder, 1760, i l'aplec recentíssim de la paremiologia de la Fraja de Ponent recollida per Hèctor Moret en *Bllat Colvat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça 3. Gèneres etnopoètics breus no musicals*, [Osca i Lleida], Instituto de Estudios Altoaragoneses i Institut d'Estudis Ilerdencs 1997, 163-261.

Esperem, doncs, semblants i encara millors obres i més completes.

Josep Perarnau

Miquel PUJOL I CANELLES, *La conversió dels jueus de Castelló d'Empúries*, Castelló d'Empúries, Ajuntament 1997, 272 pp.

Altrament conegut dels nostres lectors per molts treballs seus sobre Castelló d'Empúries (cf. ATCA, XV (1996), 664, núm. 10860; XVI (1997), 575-576, núm. 11709), àdhuc per estudis dedicats a la jueuaria d'aquella vila (cf. ATCA, XII (1993), 591-592, núms. 8500 i 8501), en aquesta obra Miquel Pujol escomet l'estudi d'un fet històric que a parer seu pot ésser considerat paradigmàtic per a tot el conjunt dels països de l'antiga Corona catalanoaragonesa, i no seríem pas nosaltres els qui en aquest punt li portaríem la contrària. Limitant-se a un cas concret, és lògic que s'hagi refiat gairebé exclusivament de la documentació local, sense emperò perdre de vista les obres més generals sobre les peripècies i el destí dels jueus a la Península Ibèrica.

L'obra de Pujol i Canelles surt gairebé tota del despullament dels manuals dels notaris castellanins de l'edat mitjana. L'autor ha aprofitat totes les altres fonts publicades, però en allò que té d'aportació original, el llibre surt tot de l'Arxiu Històric de protocols de Girona. Treballa, doncs, amb notícies indirectes, encara que de primera mà, i la manera com sap explorar-les i amanir-les fa que el llibre arribi a vegades a donar una gran sensació d'immediatesa als fets que hi són estudiats.

Abans d'entrar en el tema objecte d'estudi de l'obra, Pujol i Canelles assenyalen que entre la segona meitat del segle XIII i les darreres dècades del XIV, l'aljama castellanina presenta una fesomia sòlidament estructurada. L'expansió demogràfica i econòmica és un fet fins a la segona meitat del XIV; després i molt ràpidament les coses canvien: els jueus s'empobreixen, i aquesta circumstància és valorada com una predisposició conscient o inconscient a la disgregació. Des del punt de vista cultural, alguns jueus de Castelló sembla que es van interessar per l'obra de Maimònides més que per d'altres corrents judaics, com és ara la càbala, tan ben representada a Girona pel rabí Nahman.

La pressió cristiana sobre les aljames és perceptible a partir de 1278, quan el papa Nicolau III determina que els jueus i sarraïns que habiten en país cristià siguin evangelitzats. El calvari dels jueus al nostre país comença amb les predicacions obligatòries a què son obligats d'assistir. Si la teoria canònica i teològica estipulava clarament que la conversió havia d'ésser

voluntària, la pressió social anava per uns altres camins. En aquest sentit, l'establiment dels dominicans a Castelló el 1317 es traduïa ja el 1323 en processos inquisitorials contra un grup de dotze jueus de l'aljama. La pressió religiosa sobre els jueus no es pot separar tampoc de les relacions creditícies que els cristians tenien amb ells, qualificades i documentades per Pujol i Canelles com 'intenses', i en virtut de les quals molt sovint el client cristià quedava empresonat dins una atapeïda malla d'obligacions i deutes.

Les primeres conversions de jueus castellanins, segurament a títol individual, es poden documentar a partir del 1372. Curiosament, l'aljama de Castelló se salvà del gran pogrom del 1391, gràcies a la protecció decidida del comte Joan d'Aragó. Però després d'aquell any fatídic continua el degoteig de conversions, mentre l'aljama intenta de refer-se gràcies a la protecció dels monarques, quan el comtat s'incorpora al reial patrimoni.

Pujol i Canelles subratlla el paper decisiu que van tenir en la ruïna de les aljames catalano-aragoneses tres personatges històrics: sant Vicent Ferrer, Benet XIII i Ferran I. Abans, entorn i després del Compromís de Casp, aquests tres personatges posaren en marxa un programa de cristianització de la societat que implicava la reducció de la minoria jueva i sarraïna a un grup simplement marginal i tolerat, que es trobaria tot d'una enfrontat davant una alternativa sense escapatòria: absorció o exili. Les predicacions de sant Vicent, la constitució apostòlica *Etsi doctoris gentium* de Benet XIII i la submissió de Ferran I al programa dels dos líders religiosos esmentats, juntament amb la Disputa de Tortosa (1413-1414), foren un cop mortal per al judaisme a les nostres terres i en particular a les de Girona (cf. ATCA, IV (1985), 435-444). La traducció que en féu la societat substituï la violència física per la violència jurídica i sobretot per la pressió social: el jueu fou tractat com un cos estrany; pitjor: com un enemic que calia doblegar o extirpar. Els efectes no es van fer esperar: entre 1415 i 1433, els jueus de Castelló es van fer batejar en massa: una aljama que havia arribat a comptar uns tres-cents membres quedà reduïda a una dotzena de famílies. Pujol reflexiona molt objectivament sobre el mecanisme que provocà les conversions i les conseqüències que se'n van derivar tant per als conversos com per als jueus que van romandre fidels a llur religió i a llur consciència col·lectiva. Tot plegat va acabar amb la destrucció de les aljames: per absorció, i per expulsió dels irreductibles. El que passà després de 1478 amb els conversos -amb alguns d'ells- potser fa envejar la sort dels qui emprengueren el camí de l'exili: el 1495 se celebrava a Castelló un auto de fe en el qual tres jueus conversos castellanins foren condemnats i executats, i divuit condemnats i executats en effigie, perquè van poder fugir.

Ateses les fonts utilitzades i la circumscripció a un àmbit purament local, l'estudi de Pujol i Canelles representa un esforç de clarificació digne d'elogi. Tant de bo totes les poblacions catalanoaragoneses on hi va haver aljama disposessin d'un intent de síntesi conduït amb la paciència i la seguretat amb què Pujol i Canelles ha exhumat i sistematitzat la documentació que tenia a l'abast. Com adverteix ell mateix en la introducció, és molt probable que no apareguessin elements generals nous, però tindríem una panoràmica humana sobre el desastrat destí dels jueus a casa nostra, que faria molt més viva i punyent la recança per la gran injustícia perpetrada contra ells.

El llibre és ben il·lustrat amb plànols i fotografies. Al final l'autor dóna en apèndix el nom de tots els jueus castellanins convertits els segles XIV-XV i publica íntegrament vint-i-sis documents de l'AHG directament relacionats amb ells, que abasten des de 1287 fins a 1452.

Jaume de Puig i Oliver

La publicació per Joan Tres de les *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent* (1586) de Francesc Comte posa per primera vegada a l'abast del lector modern una obra que, fins a aquesta edició, només manuscrita es podia llegir íntegrament (n'hi ha una edició de 1879, parcial). Sortosament, sembla que els darrers anys es van donant a conèixer textos historiogràfics de l'edat moderna, «textos de prosa polítics-històrics dels segles XVI i XVII», que, com recorda el curador en la introducció, a més de constituir «una part essencial de la producció en prosa [...], tenen un interès especial per a l'estudi del pensament polític i de la creació literària».

Joan Tres ha dividit l'estudi previ a l'edició del text en una introducció i deu capítols, tot al llarg dels quals analitza l'obra de Comte des de diversos punts de vista. De la persona de Francesc Comte passem a la seva obra: els manuscrits i l'edició, les qüestions de transmissió i descripció del text, per acabar establint-ne la diversitat genèrica i l'adscripció a uns models historiogràfics i literaris determinats, amb atenció també a l'anàlisi de les fonts. Clouen l'estudi unes conclusions i la bibliografia.

La recerca de dades referents a Comte, fins als estudis de Tres a un personatge oblidat, han donat el seu fruit: el curador ha fet una intensa feina de recerca a l'Arxiu Episcopal d'Urgell i a l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals, ha resseguit les notícies que proporcionen els dos pròlegs a les *Il·lustraciones...*, obra dels historiadors Jeroni Pujades i Esteve de Corbera, i s'ha submergit en la bibliografia precedent. Tot plegat, ha pogut documentar Comte com a notari d'Illa entre el 1544 i 1578, aventurar la data de la seva naixença (primer quart del segle XVI) i mort (entre 1586 i 1587), i localitzar les capitulacions matrimonials del seu fill, Miquel Comte, que permeten establir una llunyana relació de parentiu entre els Comte i els Pujades.

Segons J. Tres, «la perspectiva que es podria tenir de la figura de Comte com la d'un notari reclòs al Rosselló i sense gaires possibilitats d'accés al món cultural i erudit de l'època», queda del tot anul·lada: l'historiador, que dedica les *Il·lustracions...* al bisbe d'Elna, Joan Terés, mantenia una forta amistat amb el metge Lluís Alariu i estava al servei de Jeroni de Pinós-Santcliment i Mai (hereu de la biblioteca de Miquel Mai), personatge que probablement va ajudar-lo fent possible les seves estades a Barcelona i proporcionant-li el contacte amb altres personalitats culturals del moment com ara Joan Pujol i Joan Lluís Vileta.

Les *Il·lustracions...* ens han pervingut, diu Tres, gràcies a quatre còpies manuscrites i a una edició, parcial, duta a terme pel canonge Jaume Collell el 1879 (E). Els manuscrits conservats són: un de mà d'Esteve de Corbera, a la Biblioteca Nacional de Madrid (A); un altre del segle XVIII, avui a l'Arxiu Episcopal de Vic (B); l'exemplar, datat a la segona meitat del segle XVII per J. Tres, de la biblioteca particular d'Antoni Tàpies (C); i un altre que conté el text de Comte, incomplet, ara a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (D). A més, B i E ens transmeten el pròleg esmentat de Jeroni Pujades, mentre que el d'Esteve de Corbera es troba a A, C i D. De l'estudi dels manuscrits -control de les variants i la filiació-, el curador extreu el següent «stemma»: hi hauria un original d'autor, perdut (Ω), del qual descendiria la còpia, també desapareguda, de Bernat Galceran de Pinós (α); d'una d'aquestes dues (probablement de l'original de l'autor), Pujades en va fer còpia, avui perduda (β); de la de Pujades, creu Tres que derivaren directament, d'una banda la còpia d'Esteve de Corbera (A) -que és la que el curador ha pres com a base per a la seva edició- i, de l'altra, la de l'AEV (B); i, finalment, que C i D descendeixen d'A. L'edició de Collell hauria estat feta sobre B.

El segon capítol es clou amb una descripció formal de les *Il·lustracions...* El títol de l'obra de Comte no és triat a l'atzar, i vegeu, sinó, les afinitats que ressalta Tres amb títols com la *Italia illustrata* de Flavio Biondo o la *Défense et illustration de la langue française* de Du Bellay, entre d'altres; l'autor busca donar llustre i esplendor a la història del comtats il·lustrant-los amb un vast conjunt de coneixements (geogràfics, històrics, etc.). Comte, que endreça l'obra al bisbe d'Elna, Joan Terés, divideix les *Il·lustracions...* en dues parts: una primera, geogràfica, en què es descriuen els límits dels comtats (i que J. Tres, a l'edició, ha subdividit en diversos blocs per facilitar-nos-en la lectura) i una segona, composta d'un proemi i quinze capítols, on l'autor narra

la història primitiva d'aquells territoris -de l'arribada de Noè fins als dies del rei Abidos- sense perdre de vista la descripció geogràfica (caps. VII-X).

Com que els temes que tracta són diversos, no és estrany que la manera de tractar-los pugui ésser també diversa. Segons Joan Tres la 'complexitat formal' de les *Il·lustracions...* rau en el fet que en elles trobem tant «un tractat d'història humanística» com «un col·loqui pastoral». La descripció del territori, la geografia, fa d'introducció a la segona part de l'obra, el discurs històric -d'acord, segons el curador, amb l'interès de la geografia i pels orígens mitològics propis de la pràctica de la història humanística-, i un marc pastoral predeterminat al primer llibre obre pas a la segona part de l'obra, a un diàleg entre dos pastors de nom fortament simbòlic, Rosselló i Tèrmens, que discuteixen la pertinença o no dels comtats a la Gàl·lia Narbonesa o a la Hispània Gòtica.

Per analitzar bé la descripció geogràfica que fa l'autor del territori dels comtats, pensa Tres que és molt important saber amb quins recursos compta, i explica que coneix els diccionaris geogràfics -com a mínim el de Boccaccio-, que és molt probable que faci servir algun mapa i que no es pot descartar la recerca directa; les seves grans aportacions serien haver escrit una obra d'aquestes característiques en català i ampliar el coneixement geogràfic que, fins aleshores, hom tenia del territori dels comtats. Diu el curador que un altre tret a destacar en l'obra de Comte és la recerca etimològica, no tant pel mètode emprat per l'historiador, igual a les *Il·lustracions...* com a tants de textos anteriors i posteriors a aquest, sinó perquè algunes d'aquestes etimologies són «les primeres i les úniques de tota la historiografia pel que fa a noms de ciutats, muntanyes, rius i pobladors dels comtats» -destaca, per exemple, la del mot 'catalans' que, malgrat la innovació que presenta, no tingué cap mena de ressò.

La història antiga dels comtats serveix a l'autor per a defensar una posició ben determinada, la catalanitat del territori. Per això és important el marc pastoral en què se situa l'acció, les muntanyes del Canigó, i també el marc temporal, les nits de Sant Joan de 1466 i 1496 -en la primera data, diu la narració que els comtats passen al domini francès i en la segona explica que tornen a formar part del domini dels reis de Catalunya-Aragó. I a fi que la història antiga justifiqui la recent Comte usa tots els elements que té a l'abast: reaprofitja les llegendes dels orígens nacionals catalans i la fabulosa narració dels orígens mitològics d'Annio da Viterbo, bo i adaptant-les a unes necessitats pròpies.

La situació a les fronteres amb França no era precisament plàcida al llarg del segle XVI, quan bandolers i hugonots castigaven la terra. Segons J. Tres no ens ha d'estranyar, doncs, que Comte faci gala d'un marcat antifrancesisme, que miri de vindicar la hispanitat històrica dels comtats ni que faci malabarismes per a provar que el català té l'origen en el llemosí i aquest en la llengua 'auxitana' (i no 'occitana'), parlada pels primers pobladors d'Osona.

Pel que fa a les fonts, remarca Joan Tres que Comte no és que conegui tot allò que cita, raó per la qual el curador troba que fa de bon establir una 'diferència' entre 'citació' i 'referència'. Si l'obra citada no es troba en cap altre text 'dels més usuals' anterior a l'autor, aleshores Tres suposa que la coneixia directament. La primera part de les *Il·lustracions...* és, segons el curador, totalment original, mentre que el segon llibre seria bastit sobre d'altres obres historiogràfiques, especialment Giovanni Nanni i Pere Anton Beuter.

* * *

L'edició d'una obra com les *Il·lustracions...* no hi ha dubte que ha tingut la virtut de despertar de nou la curiositat dels estudiosos.

Han passat ja quatre anys des de la publicació d'aquest volum i han aparegut nous treballs que permeten d'ampliar i matisar les aportacions de Joan Tres a l'estudi de les *Il·lustracions...* Entre els més destacats, l'estudi de Josep Solervicens sobre *El diàleg renaixentista*, Barcelona 1997. Per la meua banda, en revisar el *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vic*, de mossèn Josep Gudiol (Barcelona 1934), buscant-hi materials que

m'ajudessin en la redacció de la meua tesi doctoral sobre l'historiador Antoni Viladamor, vaig localitzar un altre manuscrit de les *Il·lustracions...* (cf. Eulàlia Miralles, *L'historiador Antoni Viladamor i el seu entorn familiar: notes biogràfiques*, dins «Pedralbes», 17 (1997), 148, nota 106 (vegeu-ne la notícia bibliogràfica 1057-1058 núm. 14159). Es tracta de la còpia autògrafa de Jeroni Pujades que Joan Tres considerava perduda: el ms. 225 de l'Arxiu Episcopal de Vic, intitulat genèricament *Selva historial* -que, identificat, anomenarem Z en compte de B. El còdex apareix a l'inventari de béns de Pujades i conserva encara a la coberta la indicació que pertanyia, amb el número 7, a la seva biblioteca. A la *Selva historial*, Pujades recollí diversos textos, que després va usar en la redacció de la seva *Crònica*, entre els quals hi ha la còpia que ara ens interessa, prologada per ell mateix (ff. 98-129). Tot i que al manuscrit s'hi reconeixen dues mans a més de la de Pujades, la que copià el text de Comte és inequívocament la seva.

En resulta, doncs, l'evidència que aquest testimoni del text és el més acostat a l'original i el que d'entrada calia usar com a base per a una edició. Pujades diu al seu pròleg que havia copiat el text de l'original de l'autor (o d'una còpia feta per Bernat de Pinós), i Corbera ens explica que la seva còpia (A) fou feta sobre la de Pujades -és a dir, sobre el ms. 225 de l'Arxiu Episcopal de Vic (Z). No només la notícia d'Esteve de Corbera, sinó també d'altres punts de contacte entre ambdós manuscrits confirmen la relació de dependència d'A envers Z. Tot i que la seva aparició no altera la filiació dels manuscrits establerta pel curador caldria emprendre una anàlisi detinguda de les variants que presenten les còpies per determinar amb més precisió les relacions entre elles. Això sí, la suposició de J. Tres que Collell «prengué com a base el manuscrit de l'Arxiu Episcopal de Vic [ms. 178], atribuït erròniament a Jeroni Pujades» no deu ésser exacta, perquè el canonge devia fer l'edició, com remarca, «tenint a la vista un treslat fet de mà del cronista Pujades» -ben segur l'esmentat ms. 225 del mateix arxiu.

D'altra banda, sabent que Comte i Pujades eren al servei dels Pinós, que el segon copià el text del primer i que, anys a venir acabarien essent família, és clar que fóra bo d'aprofundir encara més en aquesta relació. Jeroni Pujades va tenir interès a prologar l'obra de Comte, cosa que no féu amb d'altres textos historiogràfics que copià, com la *Història general de Catalunya* d'Antoni Viladamor. A més, la curiositat de Pujades pel tema que tracta l'obra de Comte -l'adscripció dels comtats a Hispània o a les Gàl·lies- li devia venir de lluny. Recordem, des d'una altra òptica, l'obra del seu pare Miquel Pujades, *Tratado de la precedencia de los reyes de Aragón sobre los de Francia* (vegeu Eulàlia Duran (dir.), Eulàlia Miralles, Maria Toldrà (coop.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, volum II, Barcelona, IEC, [en premsa]). O potser s'hauria de formular així: és possible que Comte conegués, ni que fos d'oïda, l'obra de Miquel Pujades? Tracten temes paral·lels, tenien pràcticament la mateixa edat, vivien relativament a prop (un a Figueres, l'altre a Illa) i ambdós passaren temporades a Barcelona.

Que les relacions amb el seu entorn quotidià (Joan Terés i Lluís Alariu) i amb el cenacle barceloní que aplegava a l'entorn de Jeroni de Pinós la intel·lectualitat de l'època fossin determinants en la formació del notari d'Illa pot ésser, com diu Tres, ben cert; a aquests noms i als de Joan Pujol i Joan Lluís Vileta s'hauria d'afegir, potser, el del músic Pere Alberch Vila (cf. Josep M. Gregori, *Notes per a l'estudi de la música del Renaixement a Catalunya: Pere Alberch i Ferrament, àlies Vila (1517-1582) i la nissaga vilatana dels organistes, Vila'*, dins «Ausa», XII/120 (1988), 72).

Joan Tres considera part de les *Il·lustracions...* com un «tractat d'història humanística» no només per l'ús que Comte fa de mites i llegendes i per la utilitat que per a ell adquireixen la geografia i la recerca etimològica, sinó també per l'elecció i utilització de les fonts. Al segle XVI, aquests elements formen part de la disciplina de la història i l'obra de Comte, com la gran majoria de la historiografia catalana del renaixement, segueix les pautes que marca la tradició. Cal no perdre de vista, però, que el text de Comte, per la seva varietat genèrica -tractat i diàleg-, és de natura més literària que els habituals tractats historiogràfics.

Tornem, per acabar, a la transmissió manuscrita de l'obra. També a Madrid, BN, ms. 1927, f. 116r-v, es conserva una traducció al castellà del pròleg d'Esteve de Corbera a les *Il·lus-*

tracions... entre unes notícies sobre historiadors catalans, aragonesos, valencians, etc. Una nota introductòria ens confirma que la traducció fou feta sobre un manuscrit descendent d'A: s'hi comenten notícies sobre l'autor i la dedicatòria a Joan Terés, i s'hi parla del pròleg d'Esteve de Corbera (no del de Pujades). Una nota final aporta, a més, noves dades sobre els possessors del manuscrit base de la traducció castellana: «hállase oy este escrito en poder de don Buenaventura Tristany, cavallero de la orden de Montesa y oydor de la Real Audiencia civil de Cataluña, y lo huvo con otros papeles que heredó de los que avía recogido don Joseph Romeu, regente del consejo de Aragón». Cal fer notar que un Josep Romeu apareix també, segons la descripció de Tres, al manuscrit de l'AHCB (C).

Haver posat de bell nou en circulació les *Il·lustracions...*, així com l'estudi amb què les ha dotades Joan Tres, permetrà ben segur d'encetar noves vies de recerca sobre l'edat moderna. D'altra banda, el curador ha apuntat l'interès que podien tenir en un text d'aquesta mena, al darrer quart del segle passat, autors com Jaume Collell i Jacint Verdguer.

Eulàlia Miralles i Jori

Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*. Volumen I: *Antecedentes hasta el reinado de Carlos II. Reinado de Carlos II - Año 1701 - Año 1702 - Año 1703 - Año 1704 - Año 1705*. Volumen II: *Año 1706 - Año 1707 - Año 1708 - Año 1709*. Edición al cuidado de Josep M. MUNDET I GIFRE y José M. ALSINA ROCA. Estudio Preliminar de Francisco CANALS VIDAL. Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 1997-1998, 722 i 688 pp.

L'aposta dels catalans per l'arxiduc Carles d'Àustria enfront de Felip V, fou, sens dubte, un dels moments crucials de la història del nostre país.

És en aquest context on cal situar la figura de Francesc de Castellví i Obando, del qual manca una biografia. Per això, aprofitant les notícies que proporciona el *Memorial*, del qual parlarem de seguida, n'esmentarem algunes dades. Aquest cavaller, nascut a Montblanc el 16 de febrer del 1682, estudià al Col·legi de Cavallers de la Puríssima Concepció, a Lleida, i, segons l'*Historial de la familia Castellví, copiado del que redactó D. José Antonio de Castellví y de Bellet y adicionado con los sucesos ocurridos con posterioridad*, conservat a Montblanc (Museu-Arxiu de la Conca de Barberà), posseïa la Baronia de Rocafort de Queralt, com a hereu universal d'Ignasi i Joana, una casa gran, una torre (la quadra de Castellví), vinyars, un oliverar i un molí a Montblanc, i una casa amb terra a Tarragona, a més de censals de les universitats de Cambrils i de Tarragona.

Probablement atesa la seva joventut no el trobem implicat en la Guerra de Successió fins a la seva fase final, la més decisòria i crua, en la Junta de Braços de juliol de 1713 com a membre del Braç militar, que decidí la resistència contra Felip V malgrat l'abandó de les forces aliades, que havien promès llur suport als catalans. Tot seguit, s'incorporà a la lluita amb grau de capità, a la Coronela o milícia gremial de Barcelona, en la companyia dels Velluters, amb una actuació militar molt remarcable, que Santiago Albertí (*L'Onze de Setembre*, 1964) explicà detalladament. Després d'ésser ferit, va continuar defensant la ciutat durant el setge final de 1714 i, al costat, entre d'altres, del comandant de les forces catalanes Antoni de Villarroi i del coronel Sebastià Dalmau, impedí l'entrada de l'exèrcit felipista pel barri de la Ribera. Ocupada la ciutat, Castellví fou sotmès a un règim de llibertat vigilada i li foren confiscades les rendes entre el 1713 i el 1725 (i altre cop entre 1734 i 1737, arran de la intervenció d'Espanya en la Guerra de Successió polonesa, que tornà a enfrontar Felip V amb l'aleshores ja emperador Carles VI).

El 1718, quan França i Espanya entraren en conflicte, fou acusat amb d'altres austriacistes de donar suport al moviment dels Carrasclots, que s'alçà contra Felip V, esperonat per anglesos

i francesos amb la cínica promesa del restabliment de les institucions. Malgrat d'haver-se reclòs amb les seves germanes a Vallbona de les Monges, fou empresonat un quant temps i, finalment, decidí emigrar a Viena el 6 d'octubre de 1726, on es trobaven exiliats molts dels principals austriacistes, sota l'aixopluc de l'emperador Carles VI, el que havia estat 'rei dels catalans'. La decisió d'emigrar responia, probablement, a la pèrdua del seu patrimoni i a la precarietat econòmica, sumades al desig d'emprendre la seva gran obra, les *Narraciones históricas*, que segons Josep Rafael Carreras i Bulbena en el seu *Villarroel, Casanova, Dalmau, defensors heroics de Barcelona en el setge de 1713-1714* (Barcelona 1995), va projectar amb Francesc de Casamitjana, el qual, però, morí durant la guerra. A conseqüència del fet que havia deixat de pagar uns censals, el Tribunal de la Intendència li segrestà i posà a subhasta la casa, la torre i la majoria de les terres de Montblanc. Per un altre plet portat per la família Pedrolo, va perdre el molí, d'altres terres i l'oliverar. La sort de les propietats de Tarragona no fou millor: segons l'*Historial...* esmentat se les hagué de vendre el 1727 a la família Aragonès.

A Viena va percebre de l'emperador una pensió de sis-cents florins cada any, augmentada amb cent duros, cosa que, segons l'estudi de Virginia León, *Entre Austrias y Borbones*, del 1993, el situava en el nivell més baix de les categories establertes per la Cort imperial; i això entre el juliol del 1728 i el gener del 1734, car deixà de percebre-la almenys entre 1734 i 1739.

Allí inicià una tasca important com a historiador -benvista des de la Cort imperial- que acabà de donar-li un gran relleu. Aleshores, el protagonista de la història n'esdevenia el cronista, tal com en els primers anys de la Guerra de Successió ja havia fet Narcís Feliu de la Penya (dirigent del partit austriacista i autor dels *Anales de Catalunya* el 1709). Efectivament, les seves *Narraciones históricas desde el año 1700 hasta el año 1725*, conservades a Viena —de les quals Salvador Sanpere i Miquel, el gran historiador de la dita guerra, que també mereixeria una biografia, tragué una còpia manuscrita guardada a la Biblioteca de Catalunya—, constitueixen un testimoni, sovint directe -a partir dels fets que havia viscut, de les converses mantingudes amb els exiliats a Viena i mitjançant correspondència amb els qui es trobaven en d'altres indrets o amb les persones que seguien a Catalunya- i ben documentat, sobre els esdeveniments de la Guerra de Successió.

Sens dubte, també proporcionen la informació més àmplia i global que tenim a l'abast de la mà sobre els esdeveniments d'aquells anys que decididament mereixia d'ésser publicada. A l'exili voluntari, però, la vida de Castellví no fou gens planera. Enmig de grans dificultats econòmiques, féu estades a Gènova, Roma i Graz. De nou a Viena, en una carta datada el març del 1749, adreçada a Carles Casamitjana -el fill de Francesc-, que estudiava a Cervera, li deia que treballava en la preparació de la seva obra per a la impremta, feina en la qual l'ajudaven tres escriptors. Li deia que encara li restaven set-cents plecs per a copiar i que això costava diners. I que, malgrat que com a pensionista cobrava puntualment, «lo primero es pagar mis deudas. Que voy pidiendo dinero y hasta ahora no me he hecho vestido y vivo en el burgo sin criado y hasta ahora no he podido remitir ninguna niñería a mis hermanos. Hay viven engañados pensando que aquí cagamos oro», tal com diu un document citat per Josep Rafael Carreras i Bulbena, en el ja esmentat *Villarroel, Casanova, Dalmau*.

Tanmateix, tal com és sabut, no pogué fer realitat el seu darrer desig, ja que morí als setanta-cinc anys el 5 de setembre del 1757, i fou enterrat a Santa Maria de Viena. El seu germanastre rebé en herència alguns diners d'ell, ja que no tingué descendència.

La figura de Castellví, doncs, respon perfectament a la de l'home compromès amb els seus ideals i amb el seu país fins a les últimes conseqüències i amb tots els mitjans al seu abast: amb la lluita fins al darrer moment -quan la defecció guanyava adeptes entre la noblesa- i quan aquella ja no fou possible, refent la història de la guerra amb la intenció de deixar constància en la memòria dels futurs lectors de l'aposta i del coratge dels catalans.

Les *Narraciones...* s'estructuren cronològicament i mitjançant apartats temàtics que desgranen els esdeveniments. Disposen, a més, al final de cada any, d'uns nomenclatòrs sobre els noms dels càrrecs de les institucions, de les persones que formen part de comissions, delega-

cions o seguicis reials, així com un apèndix de documents i extractes esmentats en la narració, informacions que són d'una utilitat cabdal i que avalen el rigor de l'obra.

Sobre la seva intencionalitat, l'autor fa avinent que aprofundeix en els «motivos que precedieron a las turbaciones de España, en particular a las de Cataluña. Estado, resoluciones, disposiciones y fuerzas de las potencias interesadas en esta guerra, sitios de plazas, sorpresas, defensas y rendiciones, batallas, combates y reencuentros», assenyaladament en els territoris de la corona catalanoaragonesa, amb èmfasi especial sobre el bloqueig i rendició de Barcelona i sobre l'abolició de les antigues llibertats, substituïdes pel nou govern. L'obra va precedida d'una llarga introducció sobre els orígens de la història d'Espanya fins al regnat de Felip II, de la qual, en la present edició, solament és oferta una selecció de fragments.

Malgrat que la seva interpretació és feta des d'una òptica inequívocament austriacista i genuïnament constitucionalista (en la línia d'Emmanuel Ferrer i de Sebastià Dalmau), el rigor sol presidir l'exposició dels fets. D'altra banda, quan ho creu convenient, no estalvia crítiques al bàndol austriacista, ja sigui als països aliats o als seus exèrcits, o bé exposant les contradiccions internes i les fractures que van dividir els catalans en aquells anys tan difícils.

Hi ha, certament, en l'obra de Castellví, el desig de construir una narració ajustada a la realitat, allunyada de les interpretacions que solien fer-se a l'època, cosa que li atorga un to de modernitat historiogràfica. No solament es constata en la seva preocupació a emprar bibliografia (catalana, espanyola, francesa i italiana, assenyaladament) i per la fidelitat a la documentació, sinó en la seva obsessió per l'objectivitat, la qual el porta, en determinats moments, a renunciar a emetre judicis de valor per tal que sigui el lector qui, a la vista de diverses interpretacions possibles, triï segons el seu criteri. Deutor de les obres de Jeroni Pujades (*Historia general de Cataluña*) i de Narcís Feliu de la Peña (*Anales de Cataluña*), les *Narraciones...* de Castellví constitueixen un fita en el camí cap a la construcció d'una historiografia crítica, en el combat contra els falsaris, que culminà en Gregori Maians, Antoni de Capmany i Jaume Caresmar, òptica des de la qual caldria un treball sistematitzat d'aquesta obra.

Castellví, que es mostra implacable amb el Marquès de San Felipe, el títol de l'obra del qual *Comentarios a la guerra de España*, diu, és «tan elocuente como falso e injurioso», així com els fets que narra (I, 75), fa gala del seu rigor historiogràfic retraient a Narcís Feliu de la Peña certes lleugereses; d'ell deia que la seva «ardiente demostración» a l'Arxiduc «ha hecho descaecer la estimación de sus *Anales*, que merecía la fatiga de cuarenta años de trabajo que en ellos empleó, siendo el primero que formó historia general de Cataluña, reuniendo todos los naturales autores, añadiendo preciosas noticias sacadas de los archivos. Sólo puede fiscalizarse de ligero en sus escritos desde el año 1700 hasta el año 1709, que en algunos hechos particulares se aleja con la exageración de la verdad, movido de su afecto y de la ligereza de creer vulgar gente y dar más acción de la que tuvieron, dejando en algunas familias sin motivo sospechosa la posteridad en el proceder de sus sinceras acciones». En descàrrec seu, però, afegia que «nacieron algunas de sus equivocaciones por hallarse en la cárcel en el tiempo del sitio de los aliados, siguiendo ligeros informes, sin ceñirse a los documentos o seguir sujetos de todo crédito». En tot cas, Castellví assegura que Feliu li passà els originals i que l'havia advertit de les seves «grandes equivocaciones' (I, 462).

Al seu torn, Salvador Sanpere i Miquel (*Fin de la nación catalana*, 1905), elogià la imparcialitat, la rectitud i la independència de judici de Castellví, si bé -des de la seva òptica democràtica i republicana- no li estalvià crítiques pel seu esperit aristòcrata i classista, que el portava a menystenir el poble baix en l'exposició dels fets.

L'edició de la gran obra de Castellví per part de la Fundació Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo és digna de tots els elogis en la mesura que posa a l'abast dels estudiosos la principal font manuscrita sobre la Guerra de Successió a Catalunya, conservada a l'Österreichisches Staatsarchiv de Viena. Els dos primers volums d'aquesta magna obra ens són posats a les mans per llurs curadors, Josep M. Mundet i José M. Alsina, els quals hi han esmerçat un treball ingent i clarificador, bo i oferint-nos una transcripció acurada, que els ha menat a

triar la versió del manuscrit W 937 (en cinc volums) en lloc de la W 344 (la copiada per Sanpere, còpia dipositada a la Biblioteca de Catalunya, la versió original de la qual es troba microfilmada a l'Arxiu Nacional de Catalunya), perquè la consideren més completa i definitiva.

El primer volum abasta el període comprès entre el regnat de Carles II i l'any 1705, en el qual destaquen com a esdeveniments més importants la coronació de Felip V com a rei d'Espanya, l'esclat de la Guerra, les Corts de 1701-1702 a Catalunya celebrades per Felip V, l'alçament català de 1705 i el triomf de l'arxiduc Carles d'Àustria. El segon volum comprèn el període de 1706 a 1709, en el qual sobresurten la celebració de Corts per part de l'Arxiduc, el domini austriacista en el País Valencià i l'Aragó, l'intent fallit dels exèrcits borbònics d'ocupar Barcelona el 1706, la presa de Madrid per l'Arxiduc i la seva recuperació per Felip V, la presa de les Illes pels aliats, la derrota d'Almansa i l'abolició dels Furs i Privilegis de la Corona d'Aragó, les pèrdues de Lleida i de Tortosa, entre molts d'altres esdeveniments bèl·lics i informacions de caràcter internacional sempre interessants.

En síntesi, es tracta d'una aportació rigorosa que posa a l'abast dels historiadors catalans una font indispensable per al coneixement d'un dels moments més decisius de la història de Catalunya. Lamentablement l'estudi preliminar del primer volum, a càrrec de Francisco Canals, no es troba a l'alçada de l'edició, en tractar-se d'un treball que ignora absolutament la realitat de la qual parla Castellví, en una interpretació providencialista i integrista de la història de Catalunya.

Esperem, doncs, veure culminada ben aviat aquesta iniciativa tan encomiable.

Joaquim Albareda i Salvadó

Francisco CANALS VIDAL, *La tradición catalana en el siglo XVIII ante el Absolutismo y la Ilustración*, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, Madrid 1995, 277 pp.

Aquesta suggeridora monografia històrica publicada pel Dr. Canals, volgudament 'reaccionària', esdevé un toc d'alerta per tal de fer-nos recapacitar i, òbviament, 'reaccionar' a propòsit de la manipulació històrica que ha sofert la tradició catalana des de les visions aportades per l'anomenada història 'romàntica' i 'nacionalista'. El toc d'alerta és, certament, oportú i, amb seny, cal tenir-lo en compte per tal de revisar, amb lucidesa, la nostra història, netejant-la de les projeccions i aspiracions efectuades, des del nostre present, en els esdeveniments del passat. De fet, ja fa una colla anys, i en aquest mateix sentit, el bisbe Josep Torras i Bages notà la perillositat d'aquesta manipulació interessada de la història de Catalunya que, des de les aspiracions polítiques hom malda a crear i amb ella una 'nova' consciència del passat de Catalunya, totalment desconexedora dels ideals políticoreligiosos d'arrel cristiana pels quals lluitaren tenaçment aquelles generacions.

El professor Canals a través d'aquesta aportació a la història profunda del segle divuit català, posa en relleu, amb fermesa i amb bona (però excessivament seleccionada!) documentació, quina era la 'veritable tradició' per la qual lluitaren, tan heroicament i esforçadament, els austriacistes catalans durant l'anomenada Guerra de Successió (1705-1714) i, sobretot, quina fou l'actitud i mentalitat de la majoria de catalans que, durant la divuitena centúria, maldaven a oposar-se, enèrgicament i evangèlicament, als nous principis que promovia la veïna França de la Revolució. Efectivament, la recerca de Canals i Vidal esdevé una invitació seriosa a la reflexió, car la seva aguda anàlisi sobre el rebuig del poble català a les novetats aportades per l'Absolutisme i la Il·lustració, ens obliga a replantejar alguns aspectes de la visió comunament acceptada sobre la Catalunya setcentista. Tanmateix, al costat d'aquesta valoració globalment positiva de l'obra ressenyada cal afegir, necessàriament, algunes observacions sobre els continguts.

En primer lloc hem d'indicar que, al costat de la pervivència del tomisme a la Catalunya del segle XVIII (147-156), l'autor hauria d'haver rastrejat, també, la forta tradició lul·lista de Catalunya, junt amb la pervivència de l'escotisme i bonaventurianisme a casa nostra que, tant vegades, ha estat qualificada de 'Catalunya franciscana'. En segon lloc, observem que caldria haver perfilat molt més la semblança aportada del famós Conseller en Cap, Rafael de Casanova (figura tan mitificada per la història romàntica i nacionalista!) que, si bé és presentat encertadament com a catòlic de tarannà tradicional i mentalitat antifrancesa (266), caldria haver-lo posat en connexió amb la tradició dominicano-tomista (tan emfatitzada per l'autor al llarg de l'obra!), puix sabem que Casanova estava adscrit a la tradició espiritual dominicana des de la seva condició de terciari [Cf. Tomàs Serra, *Manual del Terç Orde de Sant Domingo*, (Barcelona 1930) p. 19]. En tercer lloc, notem que s'hauria d'haver insistit, molt més, en l'activa participació del clergat (especialment del secular) en la lluita contra l'adveniment dels Borbons al costat, òbviament, de la fervent animació a la lluita des de la predicació (freqüentment al·ludida al llarg de l'obra), talment una 'croada' contra l'Absolutisme que venia de França. En aquest punt, l'obra de F. Canals hauria guanyat en precisió efectuant un buidat i estudi dels sermonaris juntament, també, amb la utilització d'altres fonts impreses d'època portadores de perspectives complementàries a les que trobem en les *Narracions Històriques* de Francesc de Castellví (Montblanc 1682 - Viena 1757), que Canals cita quasi exclusivament, sense tenir en compte interessantíssimes testimoniances d'alguns dels aliats que lluitaren a favor de Catalunya, com J. Baker [Vg. *The Deplorable History of the Catalans*, Londres 1714]. Semblantment, i en aquest mateix sentit, hauria estat molt profitós per a les finalitats proposades en la recerca de Canals i Vidal, l'exploració sistemàtica de la publicística d'època on, amb tanta claretat, es percep el caràcter popular de la Guerra de Successió [Vg. X. Ibáñez Jofre, *Els romanços i els plecs austriacistes en la Guerra de Successió*, dins «Pedralbles. Revista d'història moderna», 3 (1983), 315-320, etc.], sentida pel poble català talment com una defensa obligada al manteniment de l'ordre cristià tradicional, tal com insistentment ens ho recorda el Dr. Canals al llarg del seu treball, escrit amb la finalitat expressa d'aproximar històricament l'arrel autèntica de la tradició vindicada pels catalans del segle XVIII. Sí, aquesta monografia, un cop més, ens recorda que el factor cristià és el que més eficaçment ha contribuït a la vertebració de la cultura i espiritualitat de Catalunya, tal com ho posà de relleu el caputxí Miquel d'Esplugues l'any 1916 en el seu llibre *Nostra Senyora de la Mercè. Estudi de la psicologia ètnico-religiosa de Catalunya*; tanmateix, vulguem o no, l'ideal del poble català dels nostres dies, a les portes del tercer mil·lenni, ja no és el mateix d'aquells valerosos catalans que, a inicis del segle XVIII s'oposaren a la dinastia borbònica, vinguda de la França de l'Absolutisme i de la Il·lustració.

Valentí Serra

Joan PETIT I AGUILAR, *Gramàtica catalana*. Edició i estudi a cura de Jordi GINEBRA (Biblioteca filològica, XXXV), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 750 pp.

En el primer volum d'aquest anuari (corresponent a l'any 1982) ressenyàvem la *Grammatica cathalana* de Josep Ullastra (o, millor, Ullastre), antic llibre inèdit (escrit en el segle XVIII) que havia estudiat i editat Montserrat Anguera. Doncs bé, ara, al cap d'uns disset anys, hem de donar compte d'una publicació semblant, ja que es tracta d'una altra gramàtica inèdita, d'un període una mica posterior (1796-1829). Com ja dèiem aleshores, aquestes publicacions tenen un gran valor documental per a l'estudi de la història de la llengua, alhora que ens fan veure la poca preparació i la poca traça dels autors anteriors a Pompeu Fabra amb vista a fixar el nostre codi lingüístic. Hem d'agrair, doncs, a Jordi Ginebra aquesta seva aportació, que li valgué el Premi Nicolau d'Olwer 1992.

El gruixut volum s'enceta amb unes *Paraules preliminars* del filòleg Germà Colón, responsable acadèmic de l'edició. A continuació ve l'estudi introductori, en què Jordi Ginebra ens presenta l'autor, Josep Petit i Aguilar, un metge de Sant Feliu de Codines, «el segon autor català que al llarg de la història —pel que sabem actualment— es va proposar escriure un tractat gramatical de la llengua catalana» (el primer autor és l'esmentat Ullastre), i ens explica detalladament la seva vida i obra, les característiques generals de la seva gramàtica, les fonts teòriques d'aquesta, l'estructura i organització del material i la caracterització del català o model de llengua de l'autor; també analitza el contingut de la gramàtica de Petit, amb les seves diferents parts, i arriba a unes conclusions. Finalment explica els criteris d'edició, posa un capítol d'agraïments i forneix la bibliografia. Tot aquest estudi introductori ocupa un centenar de pàgines i denota molta erudició i meticulositat. A més, personalment hem d'agrair que, en la comparació entre la gramàtica d'Ullastre i la de Petit i Aguilar (comparació favorable a aquest darrer), tingui en compte (p. 54, nota 38) aquella nostra recensió esmentada.

A partir de la pàgina 107 del volum comença l'edició de l'obra de Petit i Aguilar, obra que és un esforçat intent per compondre un veritable tractat gramatical, si bé amb trossos molt prolixos, amb grans desequilibris, amb molts desencerts i amb una ortografia maldestra, que avui, ayesats com estem a la diafanitat fabriana, fins i tot se'ns fa repel·lent. Tanmateix, conté moltes coses aprofitables, des del punt de vista documental, com dèiem. Algunes ja les subratlla l'editor. Nosaltres n'afegiríem unes quantes, que particularment ens han interessat; les esmentem per ordre d'aparició:

—p. 242: l'autor comenta l'acceptació, per part de la Real Academia Española de la Lengua, de l'ús dels signes d'interrogació i admiració inicials, comentari que fa recular uns vint anys la data fins ara divulgada entre nosaltres;

—p. 253: testimonia la pronúncia diftongada, fins i tot en la llengua literària, del nexa *ia* posttònic i semblants (tipus *pre-sèn-cia*) enfront de la pronúncia gramatical hiàtica (*pre-sèn-ci-a*);

—pp. 357-359 i *passim*: usa ja l'expressió «sí senyor», sense coma (és a dir, denotant que *senyor* ja ha deixat de ser un vocatiu);

—p. 359: usa la combinació *no més que* amb el valor de l'actual *només*, mentre que fa servir l'adj. *sol* en casos que ara se solen resoldre amb *només* (p.e.: *amb soles tres regles*);

—p. 361: empra la locució adversativa *no obstant* (sense anar precedida o seguida de *això*);

—p. 362: enregistra el plural amb *-os* (no amb *-s*) dels mots terminats en *-sc*, *-st* (tipus *bosc*, *boscós*; *bast*, *bastos*);

—p. 403: afirma que la paraula *hom* és d'ús molt freqüent;

—pp. 406, 407-408 i *passim*: fa servir la nomenclatura verbal (donant a entendre que és comuna en castellà i català) de *pretèrit perfet pròxim* (corresponent al temps *he cantat*, *has cantat*, etc.) i *pretèrit perfet remot* (aquest, subdividit, *només* en català, en *simple* [corresponent al temps *cantf*, *cantares*, etc.] i *compost* [corresponent a *vaig cantar*, *vas cantar*, etc.]); curiosament, aquest ús coincideix amb el que el qui signa propugna, ja que s'ha de considerar impròpia i incoherent la nomenclatura que durant una sèrie d'anys s'ha emprat en català;

—p. 413: considera vulgarisme o improprietat l'ús de l'imperfet d'indicatiu en lloc del condicional en casos com *Si plovia, faria bon temps* (per *Si plougués, faria bon temps*);

—p. 415: justifica enginyosament l'existència de la primera persona de plural de l'imperatiu;

—p. 416: enregistra un imperatiu futur (o, com diu ell, «esdevenidor de l'imperatiu»), que és el que trobem, per exemple, en la fórmula catequètica dels manaments (*amaràs Déu sobre totes les coses*, etc.);

—p. 431 i *passim*: en els paradigmes verbals, prefereix la variant *ser* sobre *ésser*;

—p. 436 i *passim*: admet la variant *tenir de* + infinitiu (com a forma secundària de *haver de* + inf.);

—pp. 583-584: exemplifica subtilment una frase en què s'usen sis pronoms febles;

- pp. 622-623: dóna una interessant llista de participis de pretèrit amb valor actiu;
- p. 646: enregistra (a més d'usar-la ell mateix) la conjunció d'identitat *eo*, equivalent a *ço* és, *és a dir*, *és a saber*.

L'obra, doncs, presenta una sèrie de curiositats o sorpreses per a l'estudiós de la llengua, de les quals es poden treure conseqüències, i, no cal dir-ho, ens dóna a tots plegats un millor coneixement de la història lingüística catalana, concretament la del català central.

Encara que pugui aparèixer com una tasca antipàtica, en recensionar una obra no es poden amagar els defectes que s'hi troben. Així, a part de requerir-ho l'honestetat intel·lectual i el rigor científic, hom ajuda els responsables a poder-la millorar en possibles edicions futures. Nosaltrs, doncs, també amb ànim de crítica constructiva, hem anotat en el volum una sèrie de defectes de tipus lingüístic o tipogràfic, que ací resumim, dividits en dues parts: *a)* defectes de redacció; *b)* errors de transcripció (o errates d'impremta).

a) Pel que fa a la redacció o manera d'escriure de l'editor, hi hem notat un seguit d'opcions lingüístiques, conscients o inconscients, que, almenys per a nosaltres (i en diversos llocs n'expliquem les raons), són defectuoses. Així:

- ús de les preposicions *per / per a* aplicant la «proposta Coromines», proposta que, com s'ha demostrat a bastament, és filològicament infundada i gramaticalment incongruent; a més, és curiós que l'autor estudiat, J. Petit i Aguilar, les fa servir molt bé, adequant-se pràcticament a la que després seria la normativa fabriana (normativa que, d'altra banda, té sòlids fonaments filològics i és lògica gramaticalment, cosa que, malauradament, molts avui no saben o no volen veure);

- ús poc acurat de les preposicions *a/en*, tema sobre el qual hi ha estudis ben aprofundits;
- aplicació de les noves normes de la SF del IEC sobre l'ús del guionet en els mots compostos, les quals noves normes, malgrat provenir d'un organisme acadèmic, han estat gestades de manera anòmala i, de fet, han estat i són durament i argumentadament criticades;

- ús de la combinació *al nostre (o seu) parer* (pp. 62, 72, 78, 80) en lloc de *a parer nostre (o seu)* (combinació, aquesta última, que l'editor també usa, cf. pp. 85, 89);

- caiguda en alguns hiperpurismes (p. 66: «el gramàtic hi afegeix» per «el gramàtic afegeix»; p. 73: «d'uns altres usos» per «d'altres usos»; p. 78: «Hi ha unes altres raons» per «Hi ha altres raons»)

- caiguda en algunes confusions o improprietats (p. 47: «la seva obra no deixa de tractar gairebé cap aspecte de la llengua» per «la seva obra no deixa de tractar gairebé tots els aspectes de la llengua» o, millor, «la seva obra no deixa sense tractar gairebé cap aspecte de la llengua»; p. 83, l. -8: «de greu o greus» per «alguna de greu» o «una o més de greus»; p. 89, l. 8: «va voler» per «volia»; p. 91, ll. 25-26: «clau de volta que ho expliqui» per «clau que ho expliqui»).

b) Passant als errors de transcripció de l'obra original manuscrita (o, potser, errates d'impremta), n'hi hem trobats molts (fet explicable, en part, per l'aberrant ortografia que l'autor de l'original segueix). És clar que pot donar-se el cas que el que nosaltres considerem error o errata figuri en l'original, però aleshores caldria haver-ho indicat amb *unsic* (com ja es fa en altres ocasions). A més, podríem afegir-hi més casos que afecten l'accentuació gràfica i d'altres, també nombrosos, que afecten l'ús de lletra rodona per cursiva o viceversa; no anotem, en general, tals ocurrencies perquè suposem que, almenys una part, es remunten a l'original i l'editor no ha cregut oportú d'indicar-ho per no fer-se carregós. Una darrera remarcada abans de donar la llista d'errors o errates és fixar-nos que un bon tant per cent afecten mots o frases en llatí, cosa que sembla indicar que la persona o persones que han realitzat materialment la tasca de transcripció de l'original (o de picatge tipogràfic del text, o de revisió d'aquest) no dominen la llengua llatina. Heus ací, doncs, la llista, que distribuïm en paràgrafs segons les unitats de centena de la pàgina corresponent:

- p. 84, l. 2, diu «de to breu» i hauria de dir «de to greu»;

—p. 111, l. -6, «ilustratían» / «ilustrarían»; p. 112, l. -10, «*praesentibus*» / «*praesentibus*»; p. 116, l. 10, «vas, lo» / «vas, lo»; p. 118, l. -6, «*presentatibus*» / «*presentibus*»; p. 193, l. -5, «Digciè» / «Digciò»;

—p. 207, l. 14, «privilegi» / «privilegi»; p. 208, l. 1, «*Dignitad*» / «*Dignitat*»; l. 12, «els Summo» / «el Summo»; ll. 16-17, «*et porta inferi*» / «*et portae inferi*»; l. 21, «*reum*» / «*rerum*» o «*regum*»; p. 210, l. 17, «Capella» / «Capellá»; l. -5, «Santissim; Santissima» / «Santíssim; Santíssima»; p. 213, l. -3, «Uns Unsa» / «Una Unsa»; p. 217, l. 8, «*Signtura*» / «*Signatura*»; p. 218, l. 8, «Divsió» / «Divisió»; p. 231, l. 8, «asl dos» / «als dos»; p. 235, l. -7, «*Saserdot*» / «*Sacerdot*»; p. 236, l. 8, «*esudi*» / «*estudi*»; p. 238, l. -10, «Deù» / «Dèu»; l. -9, «insislar» / «insisar»; p. 240, l. 17, «psar-lo» / «posar-lo»; p. 243, l. 6, «difefència» / «diferència»; p. 244, l. -8-9, «*amissimus*» / «*amisimus*»; p. 278, l. 19, «Pergar-li» / «Pegar-li»;

—p. 310, l. -6, «Persona icular» / «Persona particular»; p. 314, l. 14, «las s del mònd» / «las parts del mònd»; p. 322, l. 8, «sempre placet» / «semper placet»; p. 327, l. -7, «*Raf-buf*» / «*Rat-buf*» (a la p. 361, l. 12, surt *Rat-buf*); p. 330, l. 14, «*Felicíssim, Infelicitíssim*» / «*Felicíssim, Infelicitíssim*»; p. 351, l. 12, «*Tosessa*» / «*Toscassa*»; l. -8, «els Significad» / «el Significad»; p. 354, l. 8, «*Quatre.Sinc*» / «*Quatre, Sinc*»; l. 15, «*Singuante-un*» / «*Sinquante-un*»; p. 356, ll. -4-3, «presónas» / «persónas»; p. 358, l. 2, «*Viñad*» / «*Viñar*»;

p. 361, l. 14, «*Nens; Añ*» / «*Nens; Añ*»; p. 362, l. -11, «*Apócop*» / «*Apócopa*» (cf. més avall, l. -8); p. 381, l. -11, «*Femeins*» / «*Femenins*»; p. 399, l. 5, «*Conjugaciò*» / «*Conjunció*»;

—p. 401, l. 7, «*¿Ay*» / «*¡Ay*»; l. 14, «*¿Qual*» / «*¡Qual*»; p. 403, l. 2, «quend» / «quand»; l. 19, «*Quiscun*» / «*Quiscun*»; p. 405, l. 7, «*Plagès*» / «*Plaguès*»; p. 407, l. -5, «*ploquè*» / «*ploguè*»; p. 414, l. -7, «tu» / «ta»; p. 415, l. -11, «*Perèsent*» / «*Prèsent*»; p. 416, l. 7, «*vosaltrés*» / «*vosaltrés*»; p. 422, l. 10, «y» / «tiu y»; p. 424, l. 4, «*Narural*» / «*Natural*»; l. -4, «una à mès» / «una ó mès»; p. 464, l. 13, «*Percbrer*» / «*Percébrer*»; p. 498, l. -7, «*tind*» / «*ting*»; p. 419, l. 1, «*iurer, óurer*» / «*iurer, óurer*»; l. -9, «*La Terminaciòns*» / «*Las Terminaciòns*»;

—p. 537, l. 12, «*inizada*» / «*iniciada*»; p. 563, l. 9, «*èns menjau*» / «*èns menjam*»; p. 584, l. 10, «*Passènt*» / «*Pasiènt*»; p. 587, l. -9, «*sugud*» / «*sigit*»;

—p. 603, l. -5, «*Cel,el*» / «*Cel, el*»; p. 612, l. -7, «*Jéurer, Ajagud*» / «*Jéurer, Jagud*»; p. 614, l. -2, «*Distèt*» / «*Distrèt*»; p. 618, l. -3, «*Obternir*» / «*Obtenir*»; p. 619, l. -16, «*Irreglars*» / «*Irregulars*»; l. -7, «*Preterit*» / «*Pretérit*»; l. -3, «*Ensaña-àm*» / «*Enseña-àm*»; p. 621, l. -5, «*Com ser*» / «*Com se*»; p. 625, l. 19, «*du*» / «*diu*»; p. 626, l. -1, «*lista*» / «*llista*»; p. 627, l. 19, «*orra*» / «*fora*»; p. 628, l. -7, «*almostas á*» / «*almostas; á*»; p. 630, l. -2, «*pera acás*» / «*per acás*»; p. 632, l. -8, «*reflegiò*» / «*reflegsiò*»; p. 634, l. 12, «*inadertida-mènt*» / «*inadvertida-mènt*»; l. 17, «*autoritd*» / «*autoritad*»; l. -2, «*particular*» / «*particular*»; p. 635, l. 9, «*circuntància*» / «*circunstància*»; l. 10, «*Filosof*» / «*Filosófic*»; p. 636, l. 8, «*respegte de*», «*ultra*» / «*respegte de*», «*ultra*»; l. -1, «*ana*» / «*aná*»; p. 638, l. 16, «*Circiter*» / «*Circiter*»; l. 22, «*encers de*» / «*envers de*»; p. 640, l. 11, «*subsus*» / «*subtus*»; p. 641, l. -14, «*pergañents*» / «*pertañents*»; p. 642, l. -8, «*Dar-li!*» / «*Da-li!*»; l. -7, «*dèu*» / «*Dèu*»; p. 655, l. 15, «*Quia*» / «*Quina*»; l. 18, «*Ariggle*» / «*Artiggle*»; l. -3, «*Aritggles*» / «*Artigglés*»; p. 657, l. 13, «*Declinabbes*» / «*Declinables*»; l. 20, «*egspersad*» / «*egspressad*»; p. 658, l. -9, «*egspersèssen*» / «*egspressèssen*»; p. 659, l. 1, «*Ángells*» / «*Ángels*»; l. 19, «*Vosltrés*» / «*Vosaltrés*»; p. 666, l. 9, «*á cintura*» / «*á la cintura*»; p. 671, l. -9, «*agicons*» / «*agicions*»; p. 673, l. 1, «*Intrus*» / «*Intus*»; l. -5, «*comet sinonimia*» / «*comet simonia*»; p. 674, l. 8, «*signifidca / signifca*»; p. 675, l. 7, «*terme ó ó puesto*» / «*terme ó puesto*»; p. 678, l. 7, «*sí Sèu*» / «*sí, Sèu*»; l. -15, «*Jesu-Christ*» / «*Jesu-Christ*»; p. 681, l. -9, «*ónegre*» / «*ó negre*»; p. 683, l. 16, «*desminuiciò*» / «*desminuició*»; p. 684, l. -14, «*aumetada*» / «*aumentada*»; p. 685, l. 3, «*quam tu, tamquam*» / «*quam tu, tamquam*»; l. -6, «*Verdarèra*» / «*Verdadèra*»; p. 687, l. 4, «*Bevént Oyènt*» / «*Bevént, Oyènt*»; l. 12, «*Masculia*» / «*Masculina*»; l. -13, «*Aguesta*» / «*Aquesta*»; p. 689, l. 5, «*Crand*» / «*Grand*»; l. -4: «*en Particip*» / «*el Particip*»; p. 690, l. 16, «*amatur*» / «*ametur*»; p. 691, l. -12, «*Quanta*» / «*Quarta*»; l. -8, «*èllo*» / «*èlls*»; p. 692, l. -15, «*Comnparatius*» / «*Comparatius*»;

p. 693, l. 14, «*digitis*» / «*digitis*»; l. -13, «*Magistre*» / «*Magistro*»; l. -2, «*manum*» / «*manus*»; p. 694, l. 2, «*est Teuris*» / «*ex Teucris*»; l. 6, «*multitud*» / «*multitud*»; l. 12, «*nosaltres*» / «*Nosaltres*»; l. -1, «*correpon*» / «*correspon*»; p. 695, l. 5, «*vostres*» / «*vostaltres*»; l. 9, «*mala*» / «*male*»; p. 697, l. -10, «*Possesesòr*» / «*Possesòr*»; p. 698, l. 7, «*quees*» / «*que es*»; p. 699, l. 13, «*niu*, hònd» / «*niu*; hònd»;

—p. 701, l. 16, «*en Nominatiu*» / «*un Nominatiu*»; p. 703, l. 13, «*Tranzitiuva*» / «*Tranzitiva*»; p. 707, l. -5, «*El mestrer*» / «*El mestre*»; p. 708, l. 3, «*atento*» / «*atencio*»; p. 709, l. 4, «*aquesta modo*» / «*aquest modo*»; l. 13, «*vengui*» / «*vengut*»; p. 712, l. -7, «*sò*» / «*sols*»; p. 714, l. -16, «*Asiliar*» / «*Ausiliar*»; l. -11, «*Opisid*» / «*Opòsid*»; p. 720, l. 5, «*amaturum ... amautrus*» / «*amaturus ... amaturus*»; p. 722, l. -6, «*adet*» / «*adest*»; p. 724, l. -2, «*sevex*» / «*servex*»; p. 725, l. 14, «*egsprès. es*» / «*egsprès, es*»; p. 726, l. -11, «*Substantiu, quand*» / «*Substantiu, quand*»; p. 730, l. 3, «*fòmens*» / «*hòmens*»; l. 14, «*óien*» / «*óuen*»; p. 731, l. -2, «*conjugiò*» / «*conjugiò*»; p. 732, l. 11, «*Règglas*» / «*Règgla*»; l. 14, «*som*» / «*com*»; p. 733, l. -10, «*altres ... concebin*» / «*altre ... concebim*»; l. -7, «*concebin*» / «*concebim*»; p. 735, l. 10, «*conjugiò*» / «*conjugiò*»; p. 737, l. -5, «*pronunia*» / «*pronuncia*»; l. -3, «*la, las*» / «*la, las*»; p. 739, l. 16, «*sobòbreaguda*» / «*sòbre-aguda*»; p. 740, l. -11, «*basa / baxa*»; p. 743, l. -6, «*amarg oloròs*» / «*amarg, oloròs*»; p. 744, l. -11, «*natiner*» / «*matiner*»; p. 745, l. 21, «*de aljofar ... de aljofar*» / «*de l'aljofar ... de l'aljofar*»; l. -7, «*en las vinyas*» / «*entre las vinyas*»; p. 747, l. 24, «*horroriras ... horroriras*» / «*horrorisas ... horrorisas*»; p. 749, l. 1, «*pux poesías*» / «*pux, poesías*».

Josep Ruaix

Massimo CERESA, *Bibliografia dei fondi manoscritti della Biblioteca Vaticana (1986-1990)* (Studi e Testi, 379), Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana 1998, XLIV i 572 pp.

Encara que no sigui de tema estrictament català, tot allò que es refereix a la Biblioteca Apostòlica Vaticana i en particular a les seves nombroses i riquíssimes col·leccions de manuscrits és tan abundantment relacionat amb els Països Catalans que prou es justifica la inclusió d'aquest llibre en la secció de «Recensions» del nostre anuari.

Comencem donant una primera idea del seu contingut, car hi són ben distingibles tres parts: la primera presenta la llista de les sigles o abreviatures emprades en el volum, amb indicació del títol complet i del sotstítol de la publicació, en general periòdic o col·lecció, a la qual es refereix la corresponent sigla o abreviatura (VII-XLIII): una dotzena almenys procedeixen dels Països Catalans (remerciem l'autor per haver-hi inclòs el nostre «Arxiu de Textos Catalans Antics»: XIV); cal, però, recordar que nombre d'estudis que entren en la nostra bibliografia i en la del prof. Ceresa, són publicats en revistes o en col·leccions d'altres bandes, d'Europa o d'Amèrica, i que, doncs, la informació que els dona a conèixer també ha d'ésser tinguda en compte.

La segona part del volum consisteix en la llista bibliogràfica dels estudis que durant el quinquenni indicat en el títol s'han ocupat de fons manuscrits de la BAV; la llista és ordenada seguint la lletra inicial del (primer) cognom dels respectius autors; per la seva amplitud (1-231) és la secció central del volum (també ací el signant d'aquestes línies remercia l'atenció del prof. Ceresa a les seves publicacions: 163-165); i és la secció cèntrica, perquè d'una banda, indica en quina de les publicacions coneguda per les sigles de la primera es troba cada estudi, i de l'altra estableix la forma abreujada com el títol serà indicat en la secció següent o tercera, car, mitjançant la dita forma, aquesta llista estableix l'equivalència entre la fitxa completa de cada publicació i la respectiva abreviatura d'autor i del títol.

Tal com el lector ja ha comprès, la secció tercera informa d'allò que cada una de les publicacions conegudes per la segona secció, editada en alguna de les revistes o col·leccions conegudes per la primera, conté sobre algun o alguns dels volums manuscrits de les nombroses sèries de la Biblioteca Apostòlica Vaticana (233-568); i així, per exemple, coneixem per aquesta darrera secció allò que durant el quinquenni de publicacions bibliogràfiques compreses en aquest volum ha estat aportat entorn aquella petita joia que és el Ross. 3 (379/II), al cèlebre Vat. lat. 3824 (compilació de tractats 'espirituals' d'Arnau de Vilanova escrits fins a mitjan 1305: 501/2), o sobre el seu precedent d'entorn el 1302, actual Borgh. 205 (271/II); o sobre la valuosa *Bíblia* de Ripoll, ara Vat. lat. 5729, la quantitat d'estudis dedicats a la qual corresponen a la seva importància (519/II); o sobre la *Controversia trium animae potentiarum* de Joan Serra, actual Vat. lat. 1071 (471/I); sabem que durant cinc anys ningú no s'ocupà del Vat. lat. 7199, ara tan ben conegut (cf. ATCA, XVI (1997), 21-27); podríem seguir, i en resultaria una llista gairebé inacabable. Hem de dir, però, que en un punt almenys, Massimo Ceresa ha resultat víctima d'una informació equivocada proporcionada per altri: el Vat. lat. 4375 hauria estat objecte d'unes pàgines, publicades el 1989 en un volum miscel·lani dedicat al cardenal G. Sirleti; segons la dita informació, l'esmentat Vat. lat. contindria una còpia *Leonardi Aretini, Commentum belli Gallici*, quan en realitat és un volum exclusivament dedicat a esquemes de sermons de sant Vicent Ferrer, d'alguna forma emparentats amb els del petit volum de San Domenico de Perusa; el Vat. lat. 4375, doncs, contra allò que diu l'estudi dedicat a la biblioteca del cardenal G. Sirleti, no ha estat objecte de cap estudi durant el quinquenni del 1986 al 1990.

En aquest volum de Massimo Ceresa, el servei que és la bibliografia dels fons manuscrits de la Biblioteca Apostòlica Vaticana ha arribat a un grau d'encert que cal subratllar; l'encert, si el crític no s'equivoca, rau en la relació entre les seccions segona i tercera; les referències abreujades de la tercera part als títols complets de la segona han donat al conjunt del volum un equilibri que el lector percebeix ja en el primer moment. I si el parer del crític tingués algun pes, es permetria de manifestar la seva conformitat amb la trajectòria que l'actual volum sembla assenyalar; també gosaria a indicar, ni que fos 'cum timore et tremore' que, si la trajectòria que va dels volums anteriors a l'actual és la de la simplificació, aquesta podria donar encara un nou pas: el de numerar correlativament totes les fitxes bibliogràfiques de la segona secció i reduir la tercera, després de la referència a sèrie i volum manuscrit, a només dos números: el de la fitxa en la secció segona i el de la pàgina o pàgines corresponents, en la o les quals es troba la informació dedicada al volum manuscrit de referència. És només una possibilitat i el crític creu que almenys ha d'ésser per ell formulada i oferta.

Josep Perarnau

Antonio SÁNCHEZ GONZÁLEZ, *El Archivo condal de Ampurias. Historia, organización y descripción de sus fondos*, Castelló d'Empúries, Ajuntament - Columna El Pont de Pedra 1993, 292 pp.

Aquesta obra ha nascut d'una feliç confluència: l'interès de l'ajuntament i el poble de Castelló d'Empúries entorn d'una documentació per a ells essencial i, fins ara, inaccessible, i el coneixement que té el director de l'Arxiu General de la Fundació Casa ducal de Medinaceli dels fons documental corresponent, demostrat en d'altres estudis dedicats a la Casa i a la documentació al·ludides. Escrita l'obra en el moment en què per iniciativa de la Generalitat de Catalunya començava la microfilmació dels fons empordanesos i de tots els altres fons catalans propietat de la Fundació Casa ducal de Medinaceli, és oportú de valorar-la ara, quan és imminent la signatura de l'acord, en virtut del qual els microfilms d'una documentació tan valuosa com poc treballada seran dipositats al monestir de Poblet, on els estudiosos podran finalment consultar-los.

Antonio Sánchez González analitza sumàriament en el primer capítol la trajectòria històrica del comtat d'Empúries, des del seu origen carolingi fins a la seva agregació a la Casa de Medinaceli. Esmenta, doncs, els primers comtes coneguts i el capitular de Quiercy-sur-Oise (877), que reservava els drets dels oficis comtals als fills dels titulars d'aleshores, origen de fet dels futurs comtes sobirans, *Dei gratia*. De tota l'etapa inicial i sobirana n'és donat un quadre cronològic.

Després de la mort de Ponç Hug V o Malgaulí, el comtat recau en Hug Folc I, vescomte de Cardona, que l'any 1325 el permuta amb l'infant Pere d'Aragó. El 1341, Pere d'Aragó el permuta amb el seu germà Ramon Berenguer, a canvi del comtat de les Muntanyes de Prades. Els néts de l'infant Ramon Berenguer, Joan i Pere, moren sense descendència el 1401, i aleshores Martí l'Humà incorpora el comtat a la Corona, i hi roman efectivament fins al 1435. D'aquesta etapa més curta n'és donat el quadre cronològic corresponent. L'autor també simplifica en un mapa molt clar -d'elaboració no fàcil- les possessions i l'organització en batllies del comtat emporità, que ja s'havia configurat en la seva forma definitiva durant el segle XIV. Entre el 1435 i el 1436, Alfons el Magnànim atorga el comtat d'Empúries, la ciutat de Sogorb i les baronies i llocs de Vall d'Uixó, Serra d'Eslida, Paterna, Benaguassil i la Pobra de Vallbona, del Regne de València, al seu germà petit, Enric d'Aragó, personatge fascinant, com el seu fill pòstum Enric, l'infant 'Fortuna', en la persona del qual Ferran en Catòlic erigí el senyoriu de Sogorb en ducat (1475). Quan l'any 1516 Alfons d'Aragó, fill de l'infant 'Fortuna', duc de Sogorb i comte d'Empúries, es casa amb Joana Folc, duquesa de Cardona, marquesa de Pallars, comtessa de Prades, vescomtessa de Vilamur, baronessa de la conca d'Òdena, Juneda, Arbeca, Entença, Oliola, etc., es fusionen les dues cases nobles més importants de Catalunya, les quals Carles I reconeix com a Grans d'Espanya immemorials. L'hereu d'aquesta formidable concentració patrimonial, Francesc d'Aragó Folc de Cardona, morí el 1575 sense descendència, i fou succeït per la seva germana Joana, casada amb Diego Fernández de Córdoba, marquès de Comares. En el quadre cronològic corresponent a aquesta etapa es poden apreciar les sucultes aliances secundàries dels Sogorb-Cardona, que amb el temps arribarien a vincular en els seus diversos troncs una de les nòmimes més impressionants de títols i possessions que mai s'hagi vist. En temps de Catalina Antònia Folc de Cardona i Aragó (1635-1697), queden vinculats els títols de Lerma, Dénia, Villamizar, Ampudia, Santa Gradea, Buendía i l'Adelantamiento Mayor de Castilla, i pel seu matrimoni amb Juan Francisco de la Cerda i Enríquez de la Ribera (1653), marquès de Cogolludo, hereu imminent de la Casa ducal de Medinaceli per part de pare i d'una altra llista patrimonial respectable per part de mare, la concentració esdevé la primera dels regnes d'Espanya. Finalment, a principis del XVIII tot el patrimoni Sogorb - Cardona - Comares - Medinaceli, amb tots els altres títols vinculats i agregats, conflueix en el marquès de Priego i Duc de Feria, Nicolás María Fernández de Córdoba i Figueroa de la Cerda (1682-1739).

Les vicissituds de l'arxiu del comtat d'Empúries són estudiades en el capítol segon. El segle XI el comte Ponç I aplega totes les seves escriptures al castell de Quermandó, prop de Vila-juïga, i funda així un dels conjunts arxivístics més antics de tota la Península. Els comtes de la família reial catalana el feren traslladar a Castelló d'Empúries durant el segle XIV, i sabem que durant aquesta etapa un notari en tenia cura. En fusionar-se les cases de Sogorb i Cardona, queda plantejat el problema de la dispersió de les unitats arxivístiques de la nova unitat patrimonial, amb seus a Castelló, Cardona i Sogorb, i possiblement a València. Durant el segle XVII el duc Enric Ramon Folc (1588-1640), ja també marquès de Comares, pren la decisió de concentrar tots els seus arxius catalans en el castell que es construïa a Arbeca, i el 1623 encarrega al notari Joan Busquets l'organització dels fons documentals i la confecció dels corresponents inventaris. Amb motiu de la Guerra dels Segadors tot l'arxiu fou traslladat a Lucena, capital del marquesat de Comares, d'on, el 1659 fou traslladat altre cop a Catalunya, ara a Falset, capital de la baronia d'Entença i del comtat de Prades. A partir del 1747, l'arxiu fou traslladat a la casa Gralla de Barcelona, des d'on viatjà a Madrid el 1853 i, en aquesta centúria, a la 'Casa de Pilatos' de Sevilla i, encara darrerament, a terres de Toledo.

Són molt útils les precisions que dona Sánchez González sobre tots aquests moviments i la manera com influïren en la conservació de la massa documental. Però on Sánchez González veritablement excel·leix és en els detalls que proporciona sobre l'organització de l'arxiu durant el segle XVII per obra dels arxivers Joan Busquets i Bernat J. Llobet, enorme feïnada acabada pel segon, que consistí a disposar la documentació en lligalls i inventariar-la en una sèrie de volums manuscrits anomenats *Recopilaciones o inventarios*, instruments que permetien d'accedir a la documentació i eliminaven la necessitat d'haver d'acudir a la consulta directa de les peces originals. Aquesta feïnada tenia una finalitat administrativa evident, perquè per a una casa de dominis tan dilatats l'arxiu era un instrument de govern indispensable; el seu resultat, segons Sánchez González, fou molt satisfactori.

Els dos capítols inicials del llibre no són res més que la introducció necessària al tercer, una guia de l'arxiu comtal d'Empúries, disposada en forma de taules, que omple més de les dues terceres parts del llibre. La guia es basa en l'organització de l'arxiver Llobet, i comprèn: les diverses sèries, títols capitals o relació de matèries; la cronologia dels documents; la signatura arxivística, amb indicació del número de lligalls i de documents. Així sabem que les sèries 1-444 corresponen a la documentació de l'arxiu del comtat d'Empúries recollida a Arbeca-Falset; les sèries 445-452 a l'entrada posteriorment; les sèries 453-460 són una miscel·lània general de patronats i beneficis del comtat.

Amb les taules arxivístiques de la guia i, assenyaladament, amb els índexs de matèries, onomàstic i topogràfic que l'acompanyen, l'obra de Sánchez González esdevé un instrument de treball preciós, que fa comprendre la riquesa de l'arxiu emporità i la importància que podrà tenir per als estudis futurs, quan la seva consulta s'hagi normalitzat, tal com esperem, a Poblet.

Jaume de Puig i Oliver